LENGÜİSTİK METODU

Prof. Dr. ÖZCAN BAŞKAN

Prof. Dr. Özcan Başkan (1929-1997), dilbilim, sesbilim, yabancı dil öğretimi ve özellikle İngilizce üzerine birçok özgün araştırma yaptığı gibi, çevirileriyle Türkçeye birçok yapıtı kazandırdı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngilizce bölümünü bitirdi. Asistan olarak girdiği aynı bölümde Profesör oldu. İngilizce bölümü başkanlığı yaptı.

Bir dilbilimci olarak Türkiye'de dilbilimin gelişmesine ve Türkçe'ye sağladığı yadsınmaz katkılarının özünde, merak eden, araştıran, düşünen, sorgulayan, alanlararası bağlantılar kuran, bu nedenle de, var olan kalıplaşmış temel görüşlerin sınırlarını zorlayan, eleştirel düşünce üreterek olası yeni doğrulara ve bakış açılarına varmayı amaçlayan biliminsanıdır.

Fonemik Tahlilde Kıstaslar Meselesi, Lenguistik Metodu, Yabancı-Dil Öğretimi, Bildirişim *adlı kitapları vardır.*

© MULTILINGUAL 2003

ISBN 975-6542-16-x

LENGÜİSTİK METODU

Prof. Dr. Özcan Başkan / Yayınlayan: Multilingual (2003)
Birinci basım: Çağlayan yayınevi (1967) İkinci basım Marmara Üniversitesi vakfı yayınları (1998)
Kapak: Canan Yıldırım / Baskı: Matbaa 70, 2003 İstanbul.

Prof. Dr. ÖZCAN BAŞKAN

LENGÜİSTİK METODU

MULTILINGUAL
Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul
Tel: (212) 518 22 78 Fax: (212) 518 47 55

Gökçen'e

ÖNSÖZ

İnsan dili çoğunlukla, bir toplum içerisinde bulunan kişilerin karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Eldeki belgeler, insanların en eski çağlardan beri kendi dillerine ilgi duyduklarını göstermektedir. Önceleri çeşitli inançlar halinde bulunan ilk bilgiler daha sonraları eski Grekler ve Hintliler tarafından geliştirilerek dil bilgisi alanı içerisinde toplanmaya başlanmıştır. Daha çok, dar bir gramer alanında yapılan bu çalışmalar ancak XV. yüzyıldaki büyük coğrafya keşifleri ile yeniden ileri sıçrayıp hızlanabilmiştir.

Dünyanın çeşitli bölgelerindeki yeni dillerin ortaya çıkması ile insan dilinin sadece Avrupa dillerindeki özelliklerden kurulu olmadığı görülmüştür. Bu dışa-açılma sonucunda ayrı yapılar ve ayrı özellikler gösteren yeni dillerin de açıklanabilmesini öngören yeni yollar araştırılmış; böylece dil bilgisi çalışmaları metot bakımından daha yeterli ve daha bilimsel bir kanala girmeye başlamıştır.

İnsan ve toplum bilimlerinin, özellikle XIX. yüzyılda gelişmesi ile dil çalışmaları da ilerleyerek dar çerçeveli bir "dil bilgisi" dalından geniş bir dil bilimi veya özel terimi ile ***lengüistik*** alanına yayılmıştır. Böylece, ***genel lengüistik*** denilen bilim dalı XX. yüzyıl başlarında, insan dilinin her yönünü inceleyen bağımsız bir çalışma alanı olarak insan ve toplum bilimlerinin arasında yerini almıştır.

Öbür bilim dallarında olduğu gibi "lengüistik" alanında da çeşitli görüşler ileri sürülmüş, çeşitli akımlar birbirleri ile çatışmıştır. Dışarıdan ayrı ayrı görünmelerine rağmen bütün bu ayrı tutumların ortak bir yanı bulunmaktadır; o da, insan dili denilen haberleşme aracını daha iyi tanımak ve daha iyi tanıtmaktır. Bu görüşü yansıtmak için de, ilk başlardan bugüne kadar yapılan dil çalış-

malarında tutulan yolların amaç birliği ve bütünlüğü, toplu olarak ***lengüistik metodu*** deyimi ile çerçevelenmiştir. Bu çerçeve içerisinde, dil çalışmalarının, tarih ve zaman boyunca belli bir yönde nasıl ilerlediği, her bir çalışmanın bir sonrakini nasıl etkilediği gösterilmiş; ayrıca, lengüistik dalındaki bugünkü durumun raslantılı olmayıp yüzyıllar boyunca yapılan araştırmaların zorunlu bir sonucu olduğu belirtilmiştir.

Bu düşünüşe uygun olarak, dil alanında yapılan, irili ufaklı bütün çalışmaların eksiksiz bir katalogunu vermekten özellikle kaçınılmış, ancak lengüistik metodunun gelişmesine ışık tutabilecek noktalar seçilmiştir. Aynı düşünce, çeşitli kaynaklardan derlenmiş olan geçerli bilgilerin, bol sayıda Türkçe örnekler ile desteklenmesinde; ve lengüistik kavramlarının da Türkçeden üretilen terimler ile karşılanmasında görülebilir.

Böylece, her aydını ilgilendiren genel dil konusunun, dilbilimsel yönden ne şekilde ele alındığı yeterince belirtilebilirse kitabın yazılış amacı gerçekleşmiş olacaktır.

Güz 1967, İstanbul

Dr. ÖZCAN BAŞKAN

LENGÜİSTİK METODU'NUN YENİ BASKISINI SUNARKEN

Çok eski çağlarda söylencelere konu olan dil, farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda, farklı kişi ve ekollerin merak konusuydu hep. Dil anlaşılmaya, anlaşılır kılınmaya çalışıldı. Kimileyin dili daha iyi kullanarak erkin etkisini artırmak, kalıcılığını ve yaygınlığını sağlamak, kimileyin yazınsal metinlerin gelecek kuşaklara aktarılmasında yalınlaşmış bir dil düzlemi oluşturmak, kimileyinse insan ilişkilerini, insanın varlık nedenini anlamak ve yorumlamak için dilin açıklanması amaçlandı. Dil üzerine uygulamalı dilbilgisi incelemeleri yapıldı. Felsefi boyutlarda dil yorumlanır oldu. Ancak bunların hiçbiri dili bilimsel düzleme taşıyacak nitelikte değildi XIX. yüzyılın sonuna değin. Saussure ile bilimsel bir nitelik kazanan dil, aynı zamanda tüm öteki bilimlerden de ayrılır oldu. Diğer bilim dallarından ayrılmasına karşın onlarla dallararası kurduğu ilişkisinden de vazgeçmedi.

Dilin söylencenin nesnesi olmaktan çıkıp kendi başına özerk bir bilim dalı biçimini alana değin, dilbilimin tarihsel toplumsal bağlamdaki bu gelişim sürecini kaleme alan Prof. Dr. Özcan Başkan'ın ***Lengüistik Metodu*** adlı yapıtı Türkçe'de yayımlanmasının ardından uzun bir süre geçmesine karşın hâlâ kaynak kitap olma niteliğini korumakta.

Lengüistik Metodu'nda dili toplumsal bir gerçeklik olarak ele alan Başkan dilin bir haberleşme aracı olduğunu benimseyerek, onu anlamsal boyutlarıyla açıklar. Değişen tarihsel, toplumsal koşullarda sürekli kullanılmasıyla devinimin gösteren dilin, kesintisiz bir değişim içinde oluşunu kendisine temel alarak, dilin ve dilbilimin tarihsel ilerleme sürecini inceler. Dile ilişkin birbirinden farklı görüş ve akımları nesnel bir düzleminde yanyana getirerek okura sunar. Bu farklılıklar, kimileyin birbirinin karşıtı olan görüşler olarak algılansa da, gerçek anlamda birbirini tamamlayan, destekleyen, dahası zenginleştiren yönelişler olarak değerlendirilir.

Gerek dilbilim gerek eğitim konularında birçok yazıyı ve kitabı kaleme alan, çevirileriyle yapıtları Türkçeye kazandıran Prof. Dr. Özcan Başkan, Türkiye'de bilimin gelişmesinde, yapı taşlarının oluşumunu sağlayan değerli biliminsanlarımızın arasında önemli bir yer alır. Güncelliğini hâlâ içinde barındıran çalışmalarında, salt dilbilim ve eğitim alanlarında bilimsel düzlemde gerçekleştirdiği araştırmaları, yeni yaklaşımları aktarması açısından değil, aynı zamanda bu alanlarda önermiş olduğu terimlerle de Türkçe'nin bilim dilinin gelişmesinde öncülük etmiş olur.

Bilim dünyamızda böylesi önemli ve yol gösterici bir biliminsanının ve onun hazırladığı kaynak niteliğindeki bu kitabın, bundan böyle yapılacak olan çalışmalara örnek oluşturabilmesi, yeni düşüncelerin doğuşuna zemin hazırlaması ve genç kuşaklara aktarılmasında aracı olabilmek amacıyla ***Lengüistik Metodu***'nun yeniden yayınlanması konusunda kayıtsız kalamadık.

Meral Oraliş, 2003

AÇIKLAMALAR

NOTLAR

Esas metne yardımcı olarak verilen ek bilgiler her sayfanın altı yerine toplu olarak her bölümün sonuna eklenmiş ve böylece kitabın genel akışının bozulmamasına çalışılmıştır. Ayrıca bölüm notlarındaki her maddenin başına konulan sayfa numarasına bakılarak esas metne geçilmesi de mümkündür. Mesela, sayfa 179'daki 1. (s 172) işareti, 1 numaralı not maddesi ile ilgili metin parçasının s. 172'de bulunduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Danışılan eserlere verilen referanslarda yazarların ve eserlerin isimleri her defasında dipnotlarında gösterilmemiş; bunun yerine metin içerisinde kod harfleri ve numaraları ile belirtilmiştir. Mesela B3.47 kodu, "Yapısal Lengüistik" bölümündeki eserler listesinde B ile başlayan isimlerden üçüncüsü olan C. E. Bazell'in ***Linguistic Form*** İstanbul, 1953 eserinin 47 numaralı sayfasına işaret etmektedir. Buna karşılık A. 380 kodu ise H Arens'in ***Sprachwissenschaft*** eserinin 389'uncu sayfasını göstermektedir. İsmi A ile başlayan sadece bir yazar bulunduğundan A'nın yanına ayrıca bir rakam konmamıştır.

ANA HATLAR

LENGÜİSTİK METODUNUN TARİHSEL GELİŞMESİ

Eski Dönem

İlk Dil Çalışmaları

Grekler
Romalılar
Hintliler
Araplar
Avrupalılar

Orta Dönem

Yeni Dillerin Ortaya Çıkması

Derlemeler
Gramerler

Karşılaştırmalı Lengüistik

İlk denemeler
Sanskritçenin bulunması

Tarihsel - Karşılaştırmalı Lengüistik

Yeni Dönem

Yapısal Lengüistik

Saussure
Yapısal-tarihsel metot
Lengüistik okulları

Üretimsel Lengüistik

Dilce analizi
Üretimsel dil anlayışı
Üretimsel gramer

LENGÜİSTİK METODUNA YENİ KATKILAR

HAYVAN HABERLEŞMESİ
ISLIK DİLİ
GENEL SEMANTİK
DİL-İÇİ DÜNYA-GÖRÜŞÜ
DİL TARİHLENDİRMESİ
KİBERNETİK
DİL GENELGELERİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5
Açıklamalar 9
Ana hatlar 10
İçindekiler 11
GİRİŞ 15
LENGÜİSTİK METODUNUN TARİHSEL GELİŞMESİ 21
ESKİ DÖNEM 21
Dile Ait ilk Bilgiler 21
Grekler 23
Felsefe çağı 23
SOKRAT ÖNCESİ DEVİR 23
SOKRAT DEVRİ 24
Kratilos diyalogu 24
Sofistler 25
SOKRAT SONRASI DEVİR 26
Aristo 26
Stoacılar 26
Gramer çağı 27
HELENİSTİK DEVRE 27
Dionysios 28
Discolos 28
Hesikios 29
Romalılar 29
Varro 30
Quintilianus 30
Donatus 30
Priscianus 30
Hintliler 31
Pânini 31
Araplar 31
Sibeveylî 32
Avrupalılar 32
Notlar 34
Danışılan eserler 38
ORTA DÖNEM 40
Yeni Dillerin Ortaya Çıkması 40

DERLEMELER 41
Pigafetta 41
Postel 41
Gesner 41
Megiser 42
Pallas 42
Harvas 42
Adelung 42
GRAMERLER 43
Port-Royal grameri 43
Karşılaştırmalı Lengüistik 44
İLK DENEMELER 44
Scaliger 44
Leibniz 45
SANSKRİTÇENİN BULUNMASI 46
Sassetti 46
Schultze 46
Coeurdoux 46
Jones 47
Tarihsel Karşılaştırmalı Lengüistik 49
BİRİNCİ DEVRE 49
Schlegel 49
Rask 50
Bopp 51
Grimm 52
Pott 54
Schleicher 55
İKİNCİ DEVRE 59
KELİME AKTARIMI 59
KELİME BENZETMESİ 60
Grassmann 60
Verner 61
Saussure 62
Brugmann 63
Notlar 65
Danışılan eserler 73
YENİ DÖNEM 75
Yapısal Lengüistik 75
Sistem 75
Saussure 78
İşaretler 79
TEK BAŞINA ÖZELLİKLERİ 80
Sıralılık 80
Rastlantılılık 80
Değişmezlik 81
KARŞILIKLI ÖZELLİKLERİ 81

Karşıtlık 81
Bağlantılılık 82
Eksiklik 82
Dil ve söz 82
ZAMAN İÇERİSİNDE İŞARETLER VE DİL 83
ZAMAN EKSENLERİ 84
Yapısal-tarihsel metot 85
Lengüistik okulları 88
KOPENHAG OKULU 88
PRAG OKULU 90
Fonem teorisi 91
AMERİKAN OKULU 95
Morfoloji 98
Sentaks 103
Notlar 105
Danışılan eserler 111
Üretimsel Lengüistik 115
Dilce analizi 115
Üretimsel dil anlayışı 119
Üretimsel gramer 121
GRAMER KURALLARI 123
KURALLARIN İŞLEYİŞİ 125
Cümle kurma 125
Parçacıklar yapısı 125
Dönüşümler 129
Ses düzeltmeleri 132
Anlam verme 133
Bağdaştırma 135
Notlar 138
Danışılan eserler 143
LENGÜİSTİK METODUNA YENİ KATKILAR 147
Hayvan Haberleşmesi 148
HABERLEŞMENİN ÖZELLİKLERİ 148
Dolaylılık 148
Amaçlılık 148
Değişiklik 149
Seçiklik 149
HABERLEŞME KANALLARI 150
Tat alma 151
Koku alma 152
Dokunma 152
Görme 152
Duyma 152

HAYVAN HABERLEŞMESİNDE İŞARETLER 153
TEHLİKEYE KARŞI VERİLEN İŞARETLER 153
Korunma işaretleri 153
Tehlike işaretleri 153
İmdat işaretleri 153
Uyarma işaretleri 153
YİYECEK MADDESİNE YÖNELTEN İŞARETLER 154
Karıncalar 154
Arılar 154
Notlar 158
Danışılan eserler 159
Islık Dili 160
Danışılan eserler 163
Genel Semantik 164
Notlar 166
Danışılan eserler 167
Dil-içi Dünya-görüşü 168
Notlar 174
Danışılan eserler 177
Dil Tarihlendirmesi 179
TOPOLOJİK YOL 179
METRİK YOL 179
Karbon-14 tarihlendirmesi 180
Dilde tarihlendirme 181
Danışılan eserler 184
Kibernetik 185
Notlar 188
Danışılan eserler 190
Dil Genelceleri 191
Haberleşme genelceleri 191
Fonetik genelceler 194
Morfolojik genelceler 196
Notlar 197
Danışılan eserler 198
Sonsöz 199
Sözlük 200
Kişi İsimleri 203
Özel Terimler 204
İndeks 206

GİRİŞ

Haberleşme aracı olan insan dilinin bilimsel bir şekilde incelendiği çalışma alanına *lengüistik* veya "dilbilimi" denmektedir. Dil araştırmalarında tarih boyunca ayrı ayrı yollar tutulmuşsa da bugünün modern lengüistiği belli bir inceleme yolunun veya metodunun en eski çağlardan bugüne kadar ortak bir çalışma ile geliştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. *Lengüistik metodu* denebilecek bu genel tutumun amacı, haberleşme aracı olan dili, bütün özellikleri ile tanımak ve tanıtmaktır. Tek tek dillerin incelenmesi sonunda elde edilen bilgilerin toplanması sureti ile insan dilinin genel ve temel özellikleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Dilin bilimsel olarak incelenmesi sonucunda bazı pratik faydalar elde edilmekteyse de lengüistik bilimi bütün bilim dalları gibi sadece ve sadece, insan denilen varlığın, bu dünyayı ve evreni daha iyi anlamak için duyduğu bilgi susuzluğunu gidermeye çalışmaktadır.

İlk başlarda felsefenin bir parçası olan dil çalışmaları öbür insan ve toplum bilimleri gibi yavaş yavaş felsefeden koparak kendi kişiliğini bulmuştur. Fakat modern anlamı ile bir lengüistik bilimi, ancak XX. yüzyıl başlarında gerçekleşmeye başlamıştır. Bu bakımdan "lengüistik metodu" dil çalışmalarını bağımsız bir bilim dalı haline getirebilmek için yapılan uğraşmaları gösteren genel bir terim olarak kabul edilebilir. Gerçekten lengüistik dalının bağımsız bir bilim dalı sayılması ancak ve ancak yardımcı dallar olan felsefe ve sosyoloji ile antropoloji ve psikolojiden kurtulma sonucunda olmuştur. Lengüistik dalı, kendi kimliğini ve kişiliğini bulmak için dilin kendi sınırları içinde kalacak şekilde bir çalışma metodu tutturmaya gayret etmiştir. Bunun için de yapılacak tek şey dil incelemesinde kullanılan ölçülerin, psikoloji ve sosyoloji dallarından değil dilin kendi kullanılışından alınması olduğu halde bu metot bağımsızlığına ve özgürlüğüne 2500 yıllık bir çalışma sonunda ancak XX. yüzyıl başlarında erişilebilmiştir.

Bilim dalları arasında, matematiği öbürlerinden ayıran en büyük özellik matematiğin, dünyadaki gerçeklerin dışında bir çalışma alanı olması sayılabilir. Gerçekten matematikteki kesirlerin, kareköklerin ve

negatif sayıların. dünyadaki gerçekler ile hiçbir ilgisi olmadığı halde matematik sınırları içerisinde bütün bunların yardımı ile çeşitli işlemler yapılabilmektedir. Bu bakımdan matematik dalı gerçekler dünyasına kapalı ve bu yüzden son derecede kesin ve kendi içinde tutarlı bir çalışma alanı olmakla tanınmıştır. Tabiat bilimleri ise bir dereceye kadar daha kaypak bir temel üzerinde bulunmakla birlikte fizikte, kimyada ve astronomide olduğu gibi belirli bir kesinlik gösteren bilim dalları olarak bilinmektedir. Buna karşılık insan denilen varlığın girmiş olduğu antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi insan bilimleri ancak belli bir dereceye kadar kesinlik gösterebilmektedir. Güneşin belli bir saniyede tutulacağı bilindiği halde bir insanın veya bir topluluğun, belli bir seçimde ne şekilde oy kullanacağı hiçbir şekilde kestirilememektedir. İnsan dili de toplumdaki insanlar tarafından kullanıldığı için dilin hangi yönde değişeceği, hangi kelimelerin veya kuralların kullanılmasından vazgeçileceği gibi noktalar insan ve toplum psikolojisi kadar oynak ve kaypak kalmaktadır. İnsan dilinin belki de en büyük özelliği değişmekte oluşudur. Canlı bir organizmaymış gibi varlık gösteren ve bu arada kullanıldıkça değişen dilin, değişme hareketi hiçbir şekilde durdurulamamaktadır. Bir dilin değişmemesi için ancak kullanılmaması gerekir. Böyle olunca insan dilini belli bir yer ve zamandaki topluluğun kullandığı şekilde dondurmak ve öylece tespit etmek, dilin kendi özelliğine aykırı gelmektedir. Buna rağmen, en eski çağlardan beri yapılan dil çalışmalarında dil ile yakından uzaktan ilgilenen birçok kimse dil ile oynamaya ve dilin gelecekteki değişmesini ipotek altına almaya kendilerinde hak görebilmişlerdir. Bu gibi hareketler ise lengüistik metoduna zarardan başka bir şey getirmemiştir. Çünkü lengüistik dalı gerçeklere dayanan bir çalışma alanı olduğu için kullanılan metodun tüme-varımlı olması yani dil hakkında yapılan gözlemlere dayanılarak genel hükümlere gidilmesi gerekmektedir. Oysa dilin şu veya bu şekilde olmasını hiçbir gerçeğe dayanmadan ve sadece bazı duygusal varsayımlara aldanarak öngörmek, tümden-gelimli bir yol olup ancak matematik gibi gerçekler dışındaki bir alanda uygulanabilir. Dil her şeyden önce, içinde kullanıldığı toplumun bir ürünüdür ve o toplumun yaşayış-düzeni ile yakından ilgilidir. Bir toplumun yaşayış-düzeni belli bir tablo gösterirken sadece dilini çekip almak ve bu dili belli kalıplar içerisine zorlayacak şekilde kesip biçmek gözleme dayanması gereken bilimsel metot ile ilgili olmasa gerek. Oysa lengüistik tarihçesinin de gösterdiği gibi birçok insanlar kendi kafalarında kurmuş oldukları kusursuz bir düzeni dilde de görmek istemişler ve dildeki aykırılıkları gözleyerek bazı genel hükümlere varacak-

larına bu aykırılıkları bütün bir toplumu hiçe sayarak ayıklama yoluna gitmişlerdir. Oysa dilin değişmekte olduğu ne kadar gerçekse dilin hiçbir zaman düzenli olmadığı da o kadar gerçektir. Dil bir yandan içindeki düzensizlikleri kendi kendine düzeltme yoluna giderken öbür yandan dilin kullanılması yüzünden yeni aşınmalar ve yeni aykırılıklar meydana çıkmaktadır. Bu bakımdan dilde salt bir denge durumu hiçbir zaman bulunmamaktadır. Bu gerçeği göremeyenler veya görmek istemeyenler dildeki her değişmeyi bir bozulma kabul etmişler ve her aykırılığa bir yanlış damgası basmışlardır. Oysa şurası iyice bilinmektedir ki bir önceki devrenin yanlışları bugünün kurallarıdır; bugünün yanlışları da yarınki dil kullanışının kuralları olabilir. İnsanların, "dil egoizmi" denebilecek bir saplantıya kapılarak sadece kendi zamanlarında ve kendileri tarafından kullanılan dil şeklinin doğru olduğuna inanmaları lengüistik tarihinde çok görülmüş ve bugün de görülegelmekte olan bir yanlışlık örneğidir. Bunu karşılamak için yapılacak en doğru şey dil hakkında gözlemlerde bulunmak ve ölçü olarak dilin kullanılışını almaktır. Buna göre çok sayıda insanın yaptığı bir dil aykırılığı artık bir dil yanlışlığı olmaktan çıkıp bir dil kuralı niteliği kazanmaktadır. Bazı kimselerin, sadece belli bir toplum katının dil kullanışını doğru kabul edip bundan ayrılanları küçük görmesi de aynı derecede yanlış bir tutum olmaktadır. Dikkat edildiği zaman görülecektir ki bir dilin "standart dil" kabul edilmesi o dilin kendi içerisinde bulunan özelliklerinden çok, o dili veya lehçeyi kullanan insanların, toplum idaresinde söz sahibi olmalarından ileri gelmektedir. Bugün hiçbir lehçe özelliği göstermeyen kültür Türkçesine "standart Türkçe" denebiliyorsa bu nokta hiçbir zaman kültür hayatını idare edenlerin konuştukları Türkçenin daha incelmiş ve daha güzel olduğunu göstermez. Bunlar sadece kişisel duygulara dayanan değer hükümleridir ve hiçbir insancıl görüşe bağlanmaları mümkün değildir.

Buna karşılık insan dilini çeşitli amaçlar ile, gözlemci bir yoldan inceleyenler lengüistik biliminin kurulmasına ve lengüistik metodunun gelişmesine dolaylı da olsa yardımcı olmuşlardır. Dil üzerinde uğraşanların, bu arada içinde bulundukları şartların etkisinde kaldıkları ve bir bakıma yaşadıkları devreyi yansıttıkları görülmektedir.

Eski Greklerdeki Sofistler lengüistik biliminden çok hukuk davalarını kazanmada dili iyi kullanmanın faydası ile ilgilenmişlerdi. Aynı şekilde Romalı Quintilianus da dilin kullanılışını tespit ederek dili daha etkili şekilde kullanmanın yollarını aramış ve dil incelemelerinde yardımcı olmuştur. Helenistik devrede gelişmiş olan İskenderiye okulu ise

eski edebiyat metinlerinin zaman aşımına uğrayarak eskidiği düşüncesi ile dil çalışmalarına girişmiştir. Eski metinlerin doğru okunması amacı ile başlayan bu yol dil incelemeleri bakımından olumlu sonuçlar vermiştir. Eski Hintlilerde de, aynı şekilde zaman aşımına uğrayan din metinlerinin doğru okunması törenlerin gereği gibi yapılmasında önemli olduğundan Sanskritçe, dil bakımından en mükemmel şekilde incelenerek grameri yazılmıştır. Araplarda da toplum düzenini yönetecek Kuran ve Hadis metinlerinin doğru okunup anlaşılması ile başlayan gramer çalışmaları Arapçanın dikkatle incelenmesi sonucunu doğurmuştur. Orta Çağ'da rahiplere Latince öğretmek için yazılan gramerler, Eski İzlandacanın yazısını tespit etmek için yapılan dil çalışmaları dolaylı da olsa dil araştırmalarına yardımcı olmuştur. Yeni Çağların başlaması ile yabancı dil öğretimi de hızlanmış, coğrafya keşifleri sonunda bulunan uzak ülkelerin dillerini öğretmek için derlemeler, sözlükler ve gramerler yazılmıştır. Her ne kadar sömürgecilik amaçları ile yapılmışsa da bu gibi dil çalışmaları lengüistik biliminin, sadece Batı Avrupa dilleri yerine daha geniş sayıda dillerin özelliklerine dayanarak gelişmesini sağlamıştır. Bunun gibi misyonerler de kendi Hristiyanlık inançlarını yayabilmek amacı ile çok az bilinen ülkelere giderek oralarda yaşamışlar ve buralardaki dillerden derlemeler yaparak bu dillerin gramerlerini yazmışlardır. Özellikle II. Dünya Savaşında, Birleşik Devletlerin bütün dünya üzerine yayılarak savaşması sonucunda, karşılaşılan yeni dillerin çabucak öğretilmesi için programlar hazırlanmış ve böylece teorik alanda elde edilen sonuçlar pratik alıma uygulanarak lengüistik varsayımların kontrolü yapılmıştır. Böylelikle lengüistik metodunun, her devirdeki toplumsal, siyasal ve ekonomik şartlara, bağlı olduğu ve bunların etkisinde kaldığı görülmektedir.

Bunun gibi, ***Port Royal Grameri*** olarak tanınan XVII. yüzyıldaki genel gramer denemesini yazanlardan Arnauld, akılcı filozof Descartes'ın etkisinde kalmış ve bütün insanlar ile bütün dillerin aynı mantık düzenine bağlanabileceğini varsayarak tek bir genel gramerin, bütün dilleri açıklayabileceğini savunmuştur.

XIX. yüzyıl karşılaştırmalı dilcilerinden Schleicher bir yandan tabiatçı Darwin'in etkisi ile dilde de bir "gelişim" işlemini görmeye çalışmış, öbür yandan filozof Hegel'in etkisi ile dil yapılarında ve dillerin "gelişim"inde Hegel'in üçlü sistemini bulmaya gayret etmiştir.

Modern lengüistiğin kurucusu Saussure de sosyolog Durkheim'ın etkisinde kalarak haberleşme aracı olan dili toplumsal bir olay olarak ele almıştır.

Amerikan okulunun önde gelen dilcisi Bloomfield ise Watson'un davranış psikolojisinden etkilenerek lengüistik çalışmalarda, anlam gibi ölçülemeyen birliklerden çok, ses ve biçim gibi ölçülebilen birlikleri esas almış; buna karşılık lengüistiği bağımsız bir bilim dalı haline getirmek için psikolojiyi lengüistiğin içerisinden bütün bütüne çıkarıp atmaya çalışmıştır.

Dillerin birbirlerinden ayrılma tarihlerini, özellikle yazılı belgelerin bulunmadığı zamanlar için tespit etme yolunda çalışmalar yapan Swadesh dil tarihlendirmesi yolunu, kimya dalında kullanılan Karbon-14 tarihlendirme metodundan esinlenerek ileri sürmüştür.

En son lengüistik akımı olan dönüşümlü-üretimsel lengüistik çalışmalarını kesin bir şekilde belirleyen Chomsky, bu yolda mantık ve matematikte kullanılan işlemlerden esinlenmiş ve etkilenmiştir.

Buna karşılık, lengüistik metodunu zedeleyecek tutumlar da zaman zaman görülmüştür. Bunlar arasında din inançları yüzünden özellikle Hristiyanlık dünyası bütün dillerin kökü olarak İbraniceyi görmüş ve böyle bir saplantı diller arasındaki bağlılıkların gerektiği gibi ortaya çıkmasını uzun yüzyıllar engellemiştir. Aynı şekilde, milliyetçi duygular sonucunda bütün dünya dillerinin kökü olarak bir tek ulusal dilin ileri sürülmesi de lengüistik metoduna bir katkıda bulunmaktan uzak kalmıştır. XIX. yüzyıldaki tarihsel dil çalışmaları dillerin karşılaştırılmasına dayanarak modern lengüistiğin kurulmasında aracı rolü oynamışsa da bütün Hint -Avrupa dillerinin tek bir Aryan diline bağlanması daha da ileri götürülmüş ve bu Aryan ırkının saf ve efendi ırk olduğu söylenerek dil çalışmalarından dışarıya taşılmıştır. Hint-Avrupa dil ailesi dışındaki dillerin ikinci derecede bir sınıfa sokulması lengüistik metodu bakımından olduğu kadar insanlık bakımından da zararlı olmuştur.

XIX. yüzyıldaki dil anlayışının bu dar görüşüne karşılık XX. yüzyıl-lengüistiğinin daha demokratik, daha insancıl ve daha toplumcu olduğu görülmektedir. Özellikle dünya çapında savaşların ortaya çıkarmış olduğu yeni toplulukların ve dillerin incelenmesi ile, Batı medeniyetine bağlı diller dışında da bir başka dil dünyası olduğu anlaşılmıştır. Yeni yeni uyanmaya başlayan milletlerin bu hareketlerini karşılayacak şekilde yapılan yeni yeni antropolojik çalışmalar bütün toplulukların, aynı derecede yaşama hakkına sahip olduğu noktasından hareket ettiği için bu toplulukların dilleri de geniş bir görüşle ele alınmış ve lengüistik metodu apayrı yapıda olan bu yeni dillerin incelenmesi ile bir kıvraklık kazanmıştır.

Lengüistik dalı böylece insan haberleşme mekanizmasını elden geldiği kadar matematik bir kesinlikle tanımlamaya savaşırken bu yolda başka dallardaki çalışmalardan da faydalanmakta ve genel olarak haberleşmeyi ilgilendiren başka dil çeşitlerinin de insan diline ne yolda ışık tutabileceğini araştırmaktadır. Çünkü lengüistiği çok kesin bir bilim dalı haline getirme yolunda gereğinden fazla ileri gidildiği için belli bir dilin grameri ve tanıtımı boş bir kalıp olarak kalmakta ve yazılan bir gramer, semboller dizisinden kurulu fakat gerçek dilden apayrı bir biçim göstermektedir. Bu eksikliği karşılamak üzere özellikle son yıllarda insan dilinin sadece *biçim* değil, ayrıca *anlam* bakımından da ele alınmasına çalışılmaktadır. Özellikle psikolojik ve sosyolojik açılardan işlenen dil konusu insan dilini sadece kuru bir işaretler sistemi olarak saymaktan çok, bir toplum içerisinde insanların her türlü fikir ve duygu anlaşmasına yarayan bir araç olarak incelenmesini öngörmektedir. Böylelikle, son lengüistik çalışmalarda, bir yandan dilin iskeleti ve fizyolojisi matematik bir kesinlikle ispat edilmeye çalışılmakta öbür yandan da dil organizması anlaşma sağlayan duygusal bir varlık olarak elden geldiği kadar kurallara bağlanmaya uğraşılmaktadır. Böylelikle lengüistik bilimi dildeki "biçim" ile "anlam" arasında bir sentezi başarma problemi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Lengüistik metodunun, gelecek yıllardaki çalışmalarda bu problemi çözmeye doğru daha çok yöneleceğini söylemek yanlış olmasa gerek.

LENGÜİSTİK METODUNUN TARİHSEL GELİŞMESİ

ESKİ DÖNEM

DİLE AİT İLK BİLGİLER

İnsan dilini yakından veya uzaktan ilgilendiren ilk bilgiler çeşitli mitoslar halinde şu toplumlarda görülmektedir:

Çinlilerde — Bir su kaplumbağası, sırtındaki çizgili şekillerde yazının sırrını taşıyarak imparatorun önüne gelip yazıyı öğretmiştir.[F1.4]

Babillilerde — Yarı balık yarı insan bir deniz canavarı, sudan karaya çıkarak kendilerine yazıyı öğretmiştir.[F1.4]

Burada yazı ile dilin bir sayıldığı görülmektedir.

Hintlilerde — Baş-tanrı Brahma, kendi görünüşlerinden birisi olan ve insan dilinin tanrısı sayılan Vâk aracılığı ile dünyayı ve içindeki varlıkları yaratmıştır.[F1.5]

Mısırlılarda — Baş- tanrı Ra, isteklerini, kendi dili ve habercisi saydığı tanrı Tôt aracılığı ile[1] yerine getirmiştir.[F1.4]

Burada, tanrıların bile dil aracından faydalandıkları görülmektedir.

İbranilerde — Tanrı, yarattığı canlılara isim vermesi için Adem'i görevlendirir. Adem'in bütün canlıları çağırış şekline göre her birisinin ayrı bir ismi olur.[28]

Burada, dillerdeki isimlerin çeşitli oluşu açıklanmaktadır.

Tufan'dan sonra, dünyada tek bir dil vardı.[2] İnsanlar, Tanrı katına erişmek için Babil'de göğe doğru bir kule yapmaya başladılar. Tanrı o zaman insanların dilini karıştırıp hepsini dünyanın dört bucağına dağıttı.[29]

Burada da dillerin çeşitli oluşu açıklanmaktadır.[3]

Bu gibi mitoslar dışında, Eski Çağlar'dan bugüne fazla bir bilgi kalmamıştır.[30] Romalı tarihçi Sallust, Kartaca'nın Romalılar tarafından ele geçirilmesine ait olayları Kartaca kaynaklarından faydalanarak yazdığı halde bu dile ait en ufak bir ip ucu bile vermemiştir.[G.425] Latincede,

Kartaca diline ait tek örnek, Plautus'un *Poenulus* piyesinde kullanılmış olan 32 satırlık[G.425] bir kısımıdır.[s.11-19] Latin şairi Ovid, Tuna bölgesine sürgün gönderildiği zaman, burada kullanılan Geta dilini öğrenerek bu dilde, İmparator Augustus'a bir övgü yazmış, fakat ne yazık ki bu şiir kaybolmuştur.[G.425] Pontus kıralı Büyük Mithridates *22* yabancı dili bilmekle tanınmıştı;[4] fakat, bu bilgisini bir eser haline getirmediği için[5] MÖ I. yüzyılda konuşulan çeşitli dillere ait lengüistik bilgi bugüne kadar ulaşamamıştır.[6] Büyük İskender de Hindistan kapılarına kadar dayandığı halde orada kullanılmakta olan Sanskritçe hakkında en ufak bir bilgi elde etmeden dönmüştü.[7] Sanskritçenin ortaya çıkması, ancak iki bin yıl sonra XVIII. yüzyıl sonunda mümkün olmuştur. Ünlü tarihçi Herodot, bütün bir Ön Asya ve Yakın Doğu bölgesini gezip buraların tarihine, coğrafyasına ve toplumuna ait bilgiler verdiği halde, buradaki topluluklarının dillerinden hemen hemen hiç söz etmemiştir.[8] Bütün kitabında, Mısırca, Medce ve İskitçeden olmak üzere yalnız üç kelime bulunmaktadır. Buna karşılık Herodot, lengüistik tarihi bakımından çok önemli bir olayı tespit etmiştir.

İLK DİL DENEMESİ

MÖ VII. yüzyılda yaşamış olan Firavun Psammetichos, yeryüzünde kullanılan en eski dilin hangisi olduğunu araştırmak ister. Bunun için, yeni doğmuş iki çocuk alınarak kimse ile konuşturulmadan büyütülür. Birkaç yıl sonra, çocuklar ilk söz olarak "bekos" derler. Yapılan araştırma sonunda bu sözün Frikçe olduğuna karar verilir.[w.2]

Bu olay, o çağın ilkel dil anlayışına göre büyük bir önemi taşımaktadır. Çünkü dilin öğretilmesi dışında, konuşma davranışını etkileyebilecek şartlar araştırılmak üzere denemeye girişilmiştir. Ayrıca, Mısırcanın en eski dil olduğu baştan kabul edilerek bu noktayı ispatlama yoluna gidilmemiştir.

İLK DİL ÇALIŞMALARI

Dil üzerinde yapılan incelemelerin, ilk önceleri, pratik amaçlarla ele alındığı görülmektedir. Dine ve edebiyata ait metinlerin doğru okunabilmesi için olduğu kadar topluluk içinde etkili konuşulabilmesi için de dil kurallarının çok iyi bilinmesi gerekiyordu.

Hindistan'daki Brahma dininin kutsal metinleri olan Veda'lar, zamanla anlaşılmaz olmuşlardı.[9] Din törenlerinin yerine getirilmesinde bu gibi metinlerin doğru olarak anlaşılması gerektiğinden.[L2.3] bunların dili inceleniyor ve Hintlilerin ilk dil çalışmaları ortaya çıkmış oluyordu.

Arapların dini olan Müslümanlıkta, Kuran ve Hadis metinleri toplum düzeninin temelinde bulunduğu için bu metinlerde zamanla ortaya çıkmış olan değişmeleri tespit etmek ve dilin kurallarını ortaya koymak gerekiyordu. Böylece Arapların ilk dil çalışmaları başlamış oluyordu.

Greklerde de, Homer destanlarının dili zamanla değiştiğinden bu şiirlerin gelecek kuşaklara yanlışsız ve doğru bir şekilde aktarılabilmesi için dil kurallarının tespit edilmesi gerekiyordu. Böylece, Greklerin ilk dil çalışmaları belirmiş oluyordu.

İlk dil incelemeleri din etkisi ile ortaya çıktığı halde sonraları, toplum içinde etkili konuşmak veya sadece felsefe yapmak amacı ile de dilin işlendiği görülmektedir. Fakat ne yazık ki ilk başlardan XV. yüzyıldaki coğrafya keşiflerine ve matbaanın bulunmasına gelinceye kadar yapılan dil çalışmaları ayrı ayrı toplumların sınırları içinde kalmıştır.

Grekler

Greklerde dil çalışmaları, önceleri felsefe alanı içerisinde olmuş, gerçek gramer çalışmaları daha sonra gelişmiştir.

Felsefe Çağı

Sokrat Öncesi Devir

MÖ VI - V. yüzyıllar arasında yaşamış olan bazı filozoflar için, dünyayı ilgilendiren çeşitli soruların en önemlilerinden birisi şuydu: İnsanların kullandıkları çeşitli düzenler ve sistemler acaba ne dereceye kadar doğuştan ve tabiattan gelmedir; ve ne dereceye kadar da insanların kendileri tarafından yaratılmıştır.[L2.5] İnsan dili de kullanılan bu düzenlerden birisi olduğu için şu soru da kendiliğinden bir tartışma konusu oluyordu: dildeki kelimeler ile, bunların gösterdikleri nesneler ve kavramlar arasındaki bağlantı doğuştan mı gelmedir, yoksa insanlar tarafından mı yaratılmıştır?

MÖ VI. yüzyılda yaşamış olan Herakleitos ile, MÖ V. yüzyılda yaşadığı halde, gene de Sokrat-öncesi devri filozofları arasında sayılan Demokritos, bu tartışmaların iki ucunda bulunuyorlardı. Herakleitos'a göre tabiatta bir düzen bulunmakta ve bu düzen insan dilinde belli olmaktadır. Bu bakımdan kelimeler doğuştan veya "tabiat"tan gelmedir. Demokritos'a göre ise, kelimeler belki de tabiattaki varlıkların birer görüntüsü, birer kopyasıdırlar, fakat sonraları bu özellik kaybolmuştur. Kelimelerin bugünkü değerleri insanların kendi eserleri olup onlar arasındaki karşılıklı bir "anlaşma"dan doğmuştur. Böylece bütün tartışma dilin veya dar anlamı ile kelimelerin ortaya çıkışı üzerinde toplanmış, fakat insan dili, felsefenin bir parçası olarak incelenmekten kurtulamamıştır.

Sokrat Devri

"KRATİLOS" DİYALOGU

Sokrat öncesi devrindeki ***tabiat-anlaşma*** tartışması Sokrat devrine kadar gelmiş ve Eflatun'un ***Kratilos*** eserinde özetlenmiştir. Bu diyalogda konuşanlardan Kratilos, daha önceki filozoflardan Herakleitos'un fikirlerini tutmakta, karşısındaki Hermogenes ise, Demokritos'un fikirlerini yansıtmaktadır. Kratilos'a göre, insan dilindeki kelimeler, anlamlarını doğuştan kazanmışlardır. Bu bakımdan, kelimeler ile, bunların gösterdikleri nesneler ve kavramlar arasında doğuştan gelen bir bağ vardır.[10] Onun için her nesne veya kavramın ancak bir tane doğru kelimesi olmalıdır. Hermogenes'e göre ise, kelimelerin ses yapısı ile, gösterdikleri nesne veya kavramların yapısı arasında ayrılıklar bulunmakta ve kelimelerin anlamları, gösterdikleri şeylerle ilgili olmamaktadır. Kelimeler anlamlarını, insanlar arasındaki karşılıklı bir anlaşmadan bir uyuşmadan sonra kazanmışlardır. Bu bakımdan kelimeler ile, gösterdikleri şeyler arasındaki bağ, insanlar tarafından meydana getirilmiş olan raslantılı bir bağdır. Onun için, bir nesne veya kavramın yalnız bir tek doğru kelimesi yoktur. İnsanlar karşılıklı olarak uyuşup anlaştıktan sonra herhangi bir kelimeyi kullanabilirler.

Kratilos diyalogunda, kelime köklerine de inilerek etimoloji yapılmaktadır. Fakat verilen kelime köklerinin çok yanlış oluşu yüzünden, Eflatun'un bu gibi çalışmalar ile eğlenmek için bunları kullandığı sanılmaktadır. Yapılan etimolojilerin ne kadar gülünç olduğu şu örnekten

anlaşılabilir. "air" (hava) kelimesinin kökü Sokrat tarafından şöyle açıklanmaktadır.

"airei"	(kaldırıyor)	havanın yaprak, duman gibi şeyleri yerden kaldırmasını hatırlatma.
"aei rhei"	(daima akıyor)	havanın, ceryan halinde akıp esmesini gösterme.

Bir kelime için iki kök verilmesi, sadece dış benzerliklere bakılarak aldanıldığını göstermektedir. Modern çalışmalar, bu üç kelimenin birbirleri ile ilgisi bulunmadığını ortaya koymuştur.[w.6]

Böylelikle dil çalışmalarının, sadece felsefe tartışmalarının bir parçası olarak kaldığı görülmektedir. Gözlemlere dayanarak[B1.19] bazı genel sonuçlara gidilecek yerde tümden-gelimli bir yolla, birçok ispatlanamayacak nokta üzerinde tartışmakta devam edilmiştir.[11]

Greklerin, kendilerinden başkalarına ilgi göstermeyişleri yüzünden dil çalışmaları da sadece Grekçenin sınırları içinde kalmış ve kısır felsefe tartışmalarından ileri gidememiştir. Grekler, komşu dilleri inceleyerek genel hükümlere varacakları yerde bu dillerin konuşuluş şeklini, kuş sesini taklit eden "barbaroy" kelimesi ile tanımlamışlardır. Böylece ortaya çıkan ayrım, yani Grekler ve onlar dışındaki "Barbarlar" dünyası arasındaki uçurum dil çalışmalarını büyük ölçüde engelleyen bir etken olmuştur.

SOFİSTLER

Felsefe alanı içinde yavaş yavaş bir gramer anlayışının yeşermesi gene Sokrat devrinde olmuştur. MÖ V. yüzyıl ortalarında meydana çıkan ve kendilerine "Sofist" denilen konuşma ustaları, dili pratik yönden incelemeye başlamışlardı. Bu konuşma veya "retorik" ustalarının amacı, Grekçenin gramerini meydana getirmekten çok insanların, karşısındakileri konuşma yolu ile nasıl etkileyebileceklerini göstermekti.[12] Bu ise, Grekçenin düzenli bir şekilde incelenmesini gerektiriyordu.[13] Böylece dil çalışmaları, peşin hükümlü ve hiçbir zaman ispatlanamayacak olan kısır felsefe tartışmalarından dışarı taşıyor dilin kullanılışına yöneliyordu. En etkili şekilde konuşmak için dilin kullanılışını ve bunu düzenleyen kuralları bilmek gerektiğinden başka bir amaçla da olsa, gramer çalışmaları başlanış oluyordu. Fakat Sofistler dilin yalnız belli bir kullanı-

lış yönünü ele aldıklarından dilin temel yapısına varmak için bir gayret göstermemişler ve gramer bakımından değerli sayılacak sonuçlara varmamışlardı.

Sokrat Sonrası Devir

ARİSTO

Batı dünyasında, yüzyıllar boyunca "gramerin babası" olarak anılmış olan Aristo, ***Poetika*** adlı eserinde kelimeleri inceleyerek bunları yapılarına göre sınıflara ayırmıştır. Böylece Sofistlerin çekirdek olarak ortaya attıkları gramer çalışmaları, Aristo ile daha da gelişmiştir. Her ne kadar Sofistlerden Protagoras ve sonra gelen Aristo, kelimelerin doğuştan mı, yoksa anlaşma yolu ile mi anlam kazandıkları üzerinde fikir yürütmüşlerse de dil çalışmaları, artık felsefeden koparak bağımsızlaşmaya ve lengüistik kanalına girmeye başlamıştır.

STOACILAR

Grameri biraz da olsa gene felsefenin bir parçası sayan filozof-dilciler içerisinde en son grup "Stoacılar"dır. Bunlardan sonra, Grek gramerı artık filozofların değil gramercilerin çalışma alanı olmuştur. [R1.36] Stoacılar yalnız dar anlamda gramer çalışmaları ile kalmamışlar dil yapısı ile, dil dışındaki gerçekler dünyasının yapısı arasında da benzerlikler ve paralellikler bulmaya çalışmışlardır.[R1.26] Stoacılar bu arada felsefeden kurtulurlarken psikolojinin etkisine girmişlerse de grameri ve dili geniş bir çerçeve içerisinde ele alarak bir dil teorisine varmaya çalışmışlardır.[14]

Kelimelerin anlamlarına ait "tabiat-anlaşma" tartışmasında orta bir yol tutan Stoacılar, Aristo'ya ve izleyicileri olan Peripatetikler'e karşı çıkmışlardır. Stoacılar'a göre, kelimelerin bugünkü durumlarında, sesler ile, bunların gösterdikleri nesneler ve kavramlar arasında doğuştan gelen bir bağ yoksa da çok eskilere gidilip ***etimon*** denilen köklere varıldığı zaman, böyle bir düzenli bağın bulunduğu anlaşılacaktır. [D1.93] Stoacılar, böylelikle ***etimoloji*** veya "kelime kökü bilgisi" dalını da ortaya çıkarmışlardır.

Gramer Çağı

Helenistik Devre

Büyük İskender, birisi İskenderiye'de, öbürü de Bergama'da olmak üzere iki kültür merkezi kurmuştu. MÖ III. yüzyılda, bu iki merkez arasında, eski "tabiat-anlaşma" tartışmasını andıran[15] ve sürdüren bir çatışma meydana gelmiştir.[R1.38] Buna göre,[16] insan dilinin işlemesinde belli bir düzen vardır; dilin yapısı ve çalışma şekli belli kurallara bağlanabilir;[R1.98] benzer anlamlı kelimelerin benzer şekilde çekilmeleri de bunu gösterir. Bunun için, yapılacak gramer çalışmaları, dildeki bu düzeni meydana çıkaracak şekilde olmalıdır. Dildeki düzenlilikler ne kadar açığa çıkarılırsa, gramer çalışmaları da o kadar başarılı olabilir. İskenderiye okulundakiler, dildeki düzenliliği kabul ettikleri için kendilerine ***düzenciler*** denmiştir.[17] Karşılarında bulunan Bergama okulundakiler ise dilde kesin bir düzen olmadığı fikrini savunmuşlar, [D1.95] ve düzencilerin bulmuş olduğu düzenliliklerdeki aykırılıkları ortaya çıkardıkları için kendilerine ***aykırıcılar*** adı verilmiştir. [R1.38]

Homer metinlerinin Grekçesi ile, kendi zamanlarında konuşulan Grekçe arasında aykırılıklar gören İskenderiye okulundaki gramerciler dilin zamanla bozulduğu kanısından hareket ederek dil kurallarını kesin bir düzen içerisinde tespit etmeye çalışmışlardır.[R1.38] Bu amaçla, dilin kullanılışındaki düzenliliklere ait listeler yapmışlar ve dilin yapı düzenini ortaya çıkarmaya gayret etmişlerdir.[18] Her ne kadar Bergama okulundaki gramerciler bu kurallardaki aykırılıklara ve istisnalara işaret etmişlerse de bütün bu çalışmalar, bütünü ile olumlu sonuçlar vermiştir. Böylelikle, dil çalışmaları felsefeden kurtulmuş, kendi sınırları içinde ve kendi ölçülerine göre incelenen bir çalışma alanı haline gelmeye başlamıştır.

Fakat, İskenderiye okulundaki düzenciler fazla ileri giderek kendi koydukları kuralların da esiri olmuşlardır. Bu yolda aşırılığa kaçıp Homer metinlerinin dilini Atik Grekçesine benzetmeye çalışmışlar: gramer düzensizliği saydıkları fakat gerçekte dilin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan aykırılıkları metinlerden söküp atmaya kadar gitmişlerdir.[19] Bu şekilde kural-koyucu tutumlarının esiri olan İskenderiye'li gramerciler, başarılı dil çalışmalarına bir dereceye kadar gölge düşürmüşlerdir.[R1.99]

İskenderiye okulundaki gramer çalışmaları, MÖ 180 sıralarında, Aristarchos ile bir sıçrama yapmış fakat en yüksek noktasını MÖ 100 tarihlerinde Trakyalı Dionysios'ta bulmuştur.[20]

DİONYSİOS

Dionysios gerçekte yeni bir dil teorisi getirmemiş sadece kendisinden önce yapılanları düzenli bir şekilde ortaya sürmüştür.[R1.36] Dionysios'un gramer çalışmaları,[21] edebiyat ve filolojiye yönelmiştir. Başlıca amacı edebiyat Grekçesinin, zaman geçtikçe bozulmasına ve dışarıdan gelen etkilerle yozlaşmasına karşı, dil kurallarını tespit etmektedir.[R1.39] Bu yolda yaptığı çalışmalar sonucunda Grekçenin ilk defa gerçek bir grameri ortaya çıkmıştır. Dionysios, Aristo'nun yaptığı gibi kelimeleri yalnız "isim, fiil ve bağ" olarak ayırmamış, daha geniş bir ayrım yaparak kelimeleri "isim, fiil, partisip, harfi tarif, zamir, edat, zarf, bağ" olmak üzere sekiz grupta toplamıştır. Buna karşılık, cümle yapısı konusunda hemen hemen hiçbir şey bırakmamıştır.

Dionysios'un lengüistik metodu bakımından önemi, gramerinde ***biçimsel*** bir yol izlemiş olmasıdır.[22] "Fiil" gibi bir kelime sınıfı, kelimenin anlamına göre değil bunun yerine, şahıs ve sayı bakımından çekilişine göre tanımlanmıştır. Fiilin, çekim sonucunda ortaya çıkan her ***biçim***'i, kulakla işitilebilmektedir. "Bekliyor" kelimesinin fiil olduğu sonundaki "-iyor" ekinden yani kelimenin biçiminden anlaşıldığı halde anlamından anlaşılmamaktadır. Çünkü, "beklemek" fiili, anlam bakımından gerçekte bir hareket bildirmemektedir. Dionysios, kelime sınıflarından sadece "bağ" grubunu biçimsel ölçü yerine anlamsal bir ölçü ile tanımlayarak "fikirleri birbirlerine bağlayan bir kelime" sözünü kullanmıştır.[D1.401] Buna göre, "okuyup yazına" sözünde, "-yup" parçasının anlam ölçüsüne göre bağ olması gerekmektedir, oysa değildir. Bu da Dionysios'un anlam yerine biçim ölçüsünün üstünlüğünü ve değerini anladığını göstermektedir.

DISCOLOS

II. yüzyılda yaşamış olan Discolos bir yandan Grekçenin cümle yapısını inceleyerek Dionysios'un eksikliklerini bütünlemeye çalışmış öbür yandan da "Dorik, İyonik, Aeolik ve Attik" gibi edebiyat lehçelerini inceleyerek ***diyalektoloji*** veya "lehçe bilgisi"ne başlanmıştır.

HESIKİOS

V. yüzyılda yaşaınış olan Hesikios sözlük çalışmaları ile tanınmıştır. Mısırca, Akatça ve Galatça gibi dillerden de derlemeler yaparak Grek dünyasının dışına taşabilmiştir.

Romalılar

Grek medeniyetini beninıseyen Romalılar, her şeyde olduğu gibi dil alanında da Grekleri taklit etmekten öteye gidememişlerdir.[R1.58] Romalı grammercilerin yaptıkları şeylerden birincisi Grek gramerini Latinceye uygulamak olmuştur. Böylelikle, Latincenin özellikleri, Grekçe açısından ele alınarak daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. İkincisi ise Latincenin ışığı altında Grekçenin yeniden incelenmesi olmuştur. Böylelikle, Greklerin gözden kaçırdıkları bazı noktalar Romalı gramerciler tarafından ortaya çıkarılmıştır. Fakat Romalı grammerciler toplu olarak alınacak olurlarsa ortaya hiçbir yenilik getirmedikleri, hiçbir yaratıcılık göstermedikleri ve Grekçe için hazırlanmış olan kalıpları Latinceye aktarmaktan öteye gidemedikleri söylenebilir. Üstelik, bir kelimenin isim veya fiil olduğunu sonlarındaki biçimsel eklere göre değil de nesnenin adı olması veya hareket bildirmesi gibi bir anlam ölçüsüne göre tespit ettikleri için gramer çalışmalarını yüzyıllar boyunca aksatan bir yolu açmışlardır.

Romalılar da, kelime kökleri konusunda, Greklerden aşağı kalmayacak yanlışlıklara düşmüşlerdir. "Vulpes" (tilki) kelimesini, "volo" (uçuyorum) ve "pes" (ayak) biçimlerine bağlayarak "tilki" kelimesinin (uçan ayak) gibi bir anlama geldiğini ispatlamaya çalışmışlardır. Ayrıca, "bellum" (savaş) kelimesi ile "bellus" (güzel) kelimesi ayrı köklerden geldikleri halde Romalılar aradaki ses benzerliğine aldanarak iki kelimeyi de aynı köke bağlamışlardır. "Savaş" ile "güzel" anlamları arasında hiçbir benzerlik olmayışını kapatmak için gerekçe olarak da, "savaş"ın "güzel" bir şey olmadığını, yani ters anlamlı olduğunu ileri sürecek[w.10] kadar yanılgılara düşmüşlerdir.[21]

VARRO

MÖ 1. yüzyılda. yaşamış olan Varro, grameri bir bilim haline getirmek için büyük gayretler harcamıştır. Yazdığı Latince grameri, zaman zaman Greklerin gramerlerinden daha fazla bir berraklık göstermektedir. Varro ayrıca, Grekçe ile Latince arasında dil bakımından bir ilinti olabileceğini öne süren tek Romalı gramercidir. Varro, dillerde çeşitli hayvanlara verilen isimlere de dikkati çekmiş, insanlar için önemli olan hayvanların dişisi ile erkeğine ayrı isimler verildiği halde, öbürleri için bunun düşünülmediğini söylemiştir.[R1.52] Gerçekten, Türkçede sığırlar için "öküz-inek", atlar için "aygır-kısrak", koyunlar için de "koç-marya" kelimeleri kullanıldığı halde sinekler, kargalar ve domuzlar için bu çeşit bir ayrım yapılmamaktadır.

QUİNTİLİANUS

I. yüzyılda yaşamış olan Quintilianus esasında bir retorik veya hitabet öğretmeniydi. Greklerdeki Sofistler gibi Quintilianus'un da amacı pratik olup güzel ve etkili konuşmanın kurallarını bulmaktı. Bu ise, Latinceyi dil bakımından incelemekle mümkündü. Fakat Quintilianus gramercilerin, bir dili fonetik, gramer ve etimoloji gibi yönlerden didik didik etmelerine karşıydı. Dil çalışmalarında benimsediği ölçü, dilin olduğu gibi ve konuşulduğu şekilde incelenmesiydi.

DONATUS

IV. yüzyılda Roma imparatorluğunun iniş devrinde yaşamış olduğundan dil çalışmaları, bütünü ile çözülmekte olan bir kültürün ürünüdür. Yazmış olduğu eser daha sonraları İngilizcenin gramerini ilk defa yazmaya başlayanları geniş ölçüde etkilediği için Batı dünyasında çok tanınmıştır.

PRİSCİANUS

V. yüzyılda yaşanış olan Priscianus'un yazdığı gramer bütün Orta Çağ boyunca binlerce el yazması halinde dolaşmaya devam etmiştir; bu

da, eserin ne kadar tutulmuş olduğunu göstermektedir. Priscianus kendi grameri için Dionysios'unkini örnek alınıştır. Fakat bu grameri Latinceye uygularken Dionysios'un Grekçede kullandığı biçim ölçüsünü bırakmış ve bunun yerine anlam ölçüsünü kabul etmiştir.[D1.402] Bu tutum ise Batı Avrupa gramerlerinin, yüzyıllar boyunca anlam temeline dayanılarak yazılmasına sebep olmuştur. Buna rağmen Priscianus'un grameri, Latinceyi anadili olarak konuşan bir gramerci tarafından yazılmış en doğru ve en eksiksiz gramer sayılmaktadır.[D1.114]

Hintliler

PÂNİNİ

Kutsal Veda metinlerinin dili olan Sanskritçe hakkındaki baş-eser, MÖ 300 yıllarında yaşamış Hintli gramerci Pânini tarafından yazılmıştır.[B2.11] Kendinden önce yapılmış olan gramer çalışmalarını özetleyen Pânini,[24] ***Sutralar*** adlı eserinde, Sanskritçenin gramerini 4000 kadar kısa cümle ile anlatmayı başarabilmiştir. Kelimelerin parçacıkları belli işaretlerle gösterildiği için gramer bir çeşit şifre görünümü vermektedir.[G.421]

Örnek	gel	**miş**	ti	m		gel	**ecek**	ti	m
	k	f	t	s		k	y	t	s

Böylelikle kelimeler, kaypak olan anlamlar yerine gözle görülebilen biçimlere dayanılarak analiz edilmişlerdir. Bugüne kadar hiçbir dil böylesine kesin bir şekilde ve en ince ayrıntılarına kadar incelenmediği için Pânini'nin grameri modern dilciler tarafından bile gelmiş geçmiş en başarılı gramer çalışması[25] sayılmaktadır.[T2.162A]

Araplar

Müslümanlığın yayılması ile hızlanmaya başlayan Arapça dil çalışmaları, Hintlilerin ve özellikle Greklerin etkisinde kalmış sayılmaktadır. Gerçekten Greklerdeki "tabiat-anlaşma" tartışması Arap gramercilerinde de görülmektedir. X. yüzyıl gramercilerinden İbni Cinni insan dilinin, karşılıklı anlaşma ve uyuşma yolu ile yerleştiği fikrini savunmakta ve dilin, Tanrı'dan "vahiy" yolu ile gelmiş olduğu fikrini reddetmektedir.[F2.13]

İskenderiye ve Bergama okulları arasındaki ***düzenlilik-aykırılık*** çatışması aynı şekilde Basra ve Kufe okulları arasında da görülmektedir. Basra okulu, İskenderiye okulu gibi, dildeki kurallara önem vermekte, dildeki düzenliliklere dayanmaktadır. Buna karşılık Kufe okulu, Bergama okulu gibi, verilmiş olan dil kuralları yerine, konuşulan dil üzerinde yapılan gözlemleri ölçü olarak kabul etmektedir. Bu yüzden Kufe okulunun çalışmaları Arapçanın hiç bozulmamış halini konuştukları kabul edilen çöl bedevilerinin ağzından yapılan derlemelere dayatılmıştır.[F2.7]

Hintliler ve Greklerde olduğu gibi, Araplarda da gramer çalışmaları, daha çok ses bilgisi ve özellikle kelime yapısı üzerinde toplanmıştır. Arapçada da, çalışmalar önce yavaştan başlayarak hızlanmış ve sonunda, Pânini, Dionysios gibi büyük bir gramerci olan Sibeveyhî, eldeki bilgileri toplayarak en önemli grameri meydana getirmiştir.

SİBEVEYHÎ

VIII. yüzyılda yaşamış olan Sibeveyhî, İran asıllıdır. Arap grameri-nin kurucusu sayılan el-Halil'in[F1.216] öğrencisi olup Basra okulunun en önemli "nahiv" veya "morfoloji" bilginidir. Sadece ***el-Kitab*** adı ile tanınacak kadar önemli sayılan eseri, o zamana kadar Arap dilinde yapılmış olan bütün çalışmaların sonuçlarını içine almıştır. Arapçanın bütün kurallarını toplayan bu eserin, gerektiği kadar düzenli ve berrak olmayışına sebep olarak yeni gramer kavramlarının Arapçaya ilk defa olarak uygulanışı gösterilmektedir. Buna rağmen Sibeveyhî'nin "el-Kitab"ı, Arapçanın en kesin ve en eksiksiz grameri sayılmaya devam etmektedir.

Avrupalılar

Orta Çağ boyunca, Avrupadaki dil çalışmaları kısır kalmış,[26] ve Latincenin etkisinden sıyrılma yolunda bir iki denemeden öteye gidememiştir.[27] VIII. yüzyıla kadar sadece Grekçe ve Latince için yapılan sözlükler bundan sonra Latince ile karşılaştırmalı olarak başka diller için de yapılmıştır.

Örnek	Anglô Saksonca-Latince	VIII. yüzyıl
	Eski Almanca-Latince	VIII. yüzyıl
	Yeni-Latin dilleri-Latince	VIII. yüzyıl

Yeni Çağlara yaklaşırken göze çarpan en önemli gramer de gene Latince için yazılmıştır. Villa Dei'nin 1199 tarihli grameri.[G.428] rahip sınıfına girecek olanlara Latince öğretmek amacı ile kaleme alınmış ve uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.

Grekçe ve Latinceden ayrı olarak ilk gramer İzlandaca için yazılmıştır. Snorri tarafından derlenmiş olan ve İzlandayı ilgilendiren ***Edda*** isimli eserde, XII - XIV. yüzyıllardan kalmış dört İzlandaca gramer de bulunmaktadır.[G.430] Eski İzlandaca telaffuzu iyice yansıtabilmek için yazıda yapılması düşünülen reform gerekçesi ile kaleme alınmış olan bu gramerlerde İzlandacanın telaffuzu açıklıkla belirtilmiştir.

Latincenin boyunduruğundan kurtulmak için yapılan silkinmelerden en önemlisi, Dante'nin 1303 tarihli eserinde[31] bulunmaktadır. Dante bu eserinde yerli İtalyan dilindeki ve lehçelerindeki canlılığın, klasik Latincenin kuruluğuna olan üstünlüğünü savunmaktadır. Dante dolaylı olarak da lengüistik bakımından önemli noktalara dokunmuştur. 14 kadar İtalyan lehçesini, örnekler vermek sureti ile, inanılmayacak bir kesinlikle ayırt edebilmiştir.[L2.8] Bu lehçelerin hangi gruplarda toplanabileceğini de göstererek karşılaştırmalı bir dil çalışmasını ufak ölçüde de olsa başarmıştır. Bu arada İtalyanca dışına da taşarak İtalyanca ve Fransızca ile Provans dili arasındaki akrabalık derecelerini doğru olarak tespit edebilmiştir. Fakat Dante kendi çağı içerisinde yalnız kaldığı için bu gözlemleri, lengüistik metodunu etkileyecek şekilde bilimsel çevrelere aktarılamamıştır.

NOTLAR

ESKİ DÖNEM

1 (s 7) Tôt, canlı veya cansız olsun bir şeyin adını söylemedikçe o şey var sayılamazdı. Bu da varlıklar ile isimler arasındaki kuvvetli bağlantıyı göstermektedir. Birçok ilkel kabilelerdeki yerliler isimlerinin bilinmesi ile, varlıklarının da karşısındakinin emri altına gireceğinden korkarak isimlerini söylememektedirler.

2 (s 7) Babil Kulesi hikayesinde bir bakıma mutlu bir tablo çizilmektedir. Bu mitosu yaratanların fikrine göre insanlık sadece tek bir dilin konuşulduğu mutlu bir devre geçirmişti. Ama ne yazık ki bu mutluluk uzun sürmemişti.[P3.157]

3 (s 7) Babil Kulesi hikayesinden ayrıca anlaşılacağı gibi bir yabancı dil problemi o zaman da ortada bulunmaktaydı.[P3.157] Bu da, çok eski zamanlarda bile insanların birbirleri ile anlaşmakta dil güçlüğü çektiklerini göstermektedir.

4 (s 8) Mithridates'in krallığı, 22 ayrı topluluktan kurulu olup her birisinde ayrı dil konuşulmaktaydı. Mithridates, ülkesinin ayrı bölgelerinden gelenler ile, arada hiçbir tercüman kullanmaksızın anlaşmaktaydı.[L2.9]

5 (s 8) Sadece çok dil bilmenin, bir noktadan sonra lengüistik bakımdan önemli olmadığına başka bir örnek de 1774-1849 tarihleri arasında yaşamış olan kardinal G. Mezzofanti'nin durumudur. 58 dil konuşabildiği halde Mezzofanti bu bilgisini toplayarak bir dil eseri meydana getirmemiştir.[P1.2]

6 (s 8) Ermenistanlı Artavasdes, MÖ I. yüzyılda yaşamış bir Part prensi olup eski Grekçe dili ile tarihler, tragedyalar ve konuşmalar yazmıştı. Bu eserlerin kaybolmuş olması o kadar önemli sayılmamaktadır. Çünkü elde Grekçe yazılmış belgeler zaten bulunmaktadır. Oysa, Artavasdes o zamanın Ermenicesi ile yazmış olsaydı, bu belgeler çok önemli dil malzemesi olabilirdi. Hele Partça ile yazılmış hiçbir belge bulunmadığından, Artavasdes'in bu dilde yazı yazmamış olması, gerçekten büyük bir kayıp sayılmalıdır.[G.429]

7 (s 8) Oysa eski Grek ve Roma medeniyetlerinin elinde, dil malzemesi bakımından önemli kaynaklar bulunmaktaydı. Mezopotamya'daki çiviyazısı ile yazılmış tabletler, Mısır'da hiyeroglif ile yazılmış taş yazıtlar eğer zamanında ele alınabilseydi, lengüistik bilimi bugün çok daha ileri bir noktaya erişmiş olurdu.[B3.170]

8 (s 8) Grekler çeşitli ülkelere gidip ticaret yapmaktaydılar. Denizcileri, askerleri ve sömürgecileri bu başka ülkelerdeki insanlar ile anlaştıklarına göre anavatandaki Greklerin de yabancı dillerin varlığından haberli olmaları gere-

kirdi. Fakat, Grekler inanılmaz bir şekilde dış dünyayı tanımamakta ısrar etmişlerdi.[L2.4]

9 (s 8) Brahma dinine ait bu metinler çeşitli duaları içine almaktadır. En eskilerinden birisi MÖ 1200 tarihli ***Rig-Veda*** metnidir. Bu metinlerin dili, üst tabakanın kullandığı dil olup adına "Sanskritçe" denmekteydi; ve Latince gibi, konuşulmaktan çok yazılı olarak kullanılmaktaydı.[B2.10-11]

10 (s 10) Bir kelimenin biçimi ile anlamı arasında hiçbir bağın bulunamayacağına en iyi örnek, Türkçede kullanılan "demirhindi şerbeti" sözüdür. Ne buradaki şerbet hindiden yapılmıştır ne de ortada demirden bir hindi bulunmaktadır. Kelimenin köklerine giderek bir açıklama yapmak mümkünse de bugün kullanıldığı şekli ile "demirhindi" kelimesini yukarıdaki gibi ayırmaya her Türkçe konuşucunun hakkı vardır.

11 (s 11) Greklerin, dil metodu bakımından en büyük eksiklikleri yeteri kadar gözlemde bulunmayışları olmuştur. Çevrelerindeki ülkelerde konuşulan dilleri "barbarca" olarak dışarıda bırakmışlar halkın konuştuğu Grekçedeki değişmeleri göz önüne alacak yerde bunları "bozulma" sayarak dildeki "değişme" olayını gözden kaçırmışlardır.[P1.1 R1.44]

12 (s 11) MÖ V. yüzyılda Sicilya'daki tiranların kovulması ile, halk kitleleri ellerinden gitmiş olan tarlaları geri almak için mahkemelere koşarlar. Çoğalan davaların kazanılması için, savunma tekniğinin kuvvetli olması gerekmektedir. Böylece "retorik" veya "hitabet" denilen iyi konuşma dalı ortaya çıkar.[P4.5]

13 (s 11) Sofistler sadece dili değil her şeyi ölçüye vurmak eğilimindeydiler. Aristophanes, ***Kurbağalar*** komedisinde, Sofistlerin bu yanları ile alay etmiştir. Bu eserde, tragedya yazarlığı tahtına oturacak kimseyi seçmek üzere Aeschylos ile Euripides arasında yapılan tartışmanın nesnel olarak ölçülebilmesi için ortaya bir terazi getirilir; ve bu iki şair, mısralarını terazinin kefelerine doğru telaffuz ederler. Sonunda Aeschylos'un sözlerinde "savaş arabaları" gibi süsler bulunduğundan, terazinin o taraftaki kefesi daha ağır basar ve tragedya yazarlığı tahtına oturmaya hak kazanır. Bu da Sofistlerin, pratik amaçla da olsa dil incelemelerinde bile ölçüye verdikleri önemi, alaylı olarak yansıtmaktadır.[D1.73]

14 (s 12) Stoacılar dilde bir "gösterilen" veya ***anlam***; bir de "gösteren" veya ***biçim*** yanları bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu şekilde bir ikili ayrım, XX. yüzyıldaki yapısal lengüistiğin kurucusu Saussure tarafından yeniden ele alınmış ve bugüne kadar getirilmiştir.[D1.89 R1.26]

15 (s 12) ***Tabiat-anlaşma*** tartışmasında olduğu gibi, ***düzenlilik-aykırılık*** çatışmasında da sadece dil konusu ele alınmamıştır. Genellikle bütün bir tabiat ve evrenin işleyiş şekli tartışılmış bu arada insan haberleşme aracı olan dil üzerinde de fikirler yürütülmüştür.[D1.94]

16 (s 12) "Düzenlilik-aykırılık" çatışması Philadelphos (MÖ 284-257) ile başlamış kabul edilmektedir. Yüzyıllar boyu süren bu çatışma en gergin şeklini Dyscolos ile bulmuş ve MÖ II. yüzyıldan sonra gevşemeye başlamıştır.[D1.95]

17 (s 12) Düzen fikri XX. yüzyılın ilk yarısında geliştirilmiş olan yapı fikrini andırmaktadır. Buna göre her dilin belli bir yapısı, bir sistemi, bir örgüsü bulunmaktadır. Bu bakımdan ***düzenciler*** ile ***yapısalcılar*** arasında bir bağlılık bulunduğu söylenebilir.[D1.401]

18 (s 13) Düzenciler dildeki yapıya, düzene işaret ettikleri için XX. yüzyıldaki yapısalcılara bağlanabilirlerse de dili belli kurallar ile sımsıkı bağlama ve dildeki değişmeyi bozulma kabul etme yönleri ile, yapısalcılardan ayrılmaktadırlar. Buna karşılık dilin, kullanıldığı şekilde incelenmesini savunan aykırıcılar, modern dilcilere daha çok yaklaşmaktadırlar.

19 (s 13) Tartışmanın uzun sürdüğü ve başka ülkelere de sıçradığı anlaşılmaktadır. MÖ I. yüzyılda yaşamış olan J. Sezar da bu konuda fikir yürütmüş ve disiplinli bir asker eğilimi ile, dilde planlamayı uygun bularak düzencilerin tarafını tutmuştur.[B3.198]

20 (s 13) İskenderiye okulunda, başka dallarda da verimli çalışmalar yapılmıştır. Bu okulun yetiştirdiği bir başka büyük adam MÖ 300 yıllarında parlamış olan büyük geometrici Öklit'tir.[D1.94]

21 (s 13) Dionysios'un grameri Latinceye ve Ermeniceye de çevrildiği için bu dillerin gramerlerini geniş ölçüde etkilemiştir. Ermeniceye çevrilmiş ilk eser olan Kutsal Kitap'tan sonra ikinci eser Dionysios'un grameri olmuştur. Bu da, eserin önemini ve yayılma alanını göstermektedir.[G.425]

22 (s 13) Dionysios'un eseri bugüne kadar hiç bozulmadan kalabilmiş ve biçimsel metot ile yazılmış bir Grekçe grameridir. Eserin lengüistik metodu bakımından önemi kullanılan ölçülerin, dilin kendi içerisinden ve kullanılışa dayanarak alınması ve dil dışındaki ölçülere kapalı olmasıdır.[D1.401 G 424]

23 (s 15) Daha sonraları Orta Çağ'da yapılan etimolojiler de daha bilgilice olmamıştır. Sözgelimi Latince "barbarus" kelimesi, Grekçeden aktarma bir kelime olduğu halde, "barba" (sakal) ve "rus" (taşra) olarak ikiye ayrılmıştı; tek bir kelimeyi zorla ikiye ayırmak ise baştan yanlış bir işti. Böylelikle, "barbarus" kelimesine (taşra sakalı) anlamı yüklenmek isteniyordu. Taşradakilerin sakalları kaba sayıldığı için "barbar" kelimesinin buradan çıkmış olabileceği düşünülüyordu.[P1.5] İstanbul kelimesinin "İslam bol"dan geldiğini inanarak söyleyenler de aynı şekilde bir yanılgıya düşmektedirler. Çünkü İslamı en az bol şehir İstanbul olduğu gibi kelimenin kendisi gerçekte Grekçe (şehir-e) anlamına gelen "stan-bolin" biçimine dayanmaktadır.

24 (s 16) Pânini, Hint gramercilerinin en büyüğü olmakla birlikte, belli bir gramer geleneğinin ve ortamının içinde yetişmiştir. MÖ V. yüzyılda yaşayan Yâska'nın ***Açıklama*** isimli eserinde, ***Rig-Veda***'da bulunan ve kaybolmaya

yüz tutmuş kelimeler açıklanmaktadır. MÖ 300 yılında yaşamış olan Pânini'nin ***Öğretiler*** adlı eseri, Sanskritçenin en güvenilir grameri olarak yüzyıllar boyunca kalmış ve Batılıların modern gramer anlayışına ışık tutmuştur. Fakat bu eser MÖ II. yüzyılda yaşamış olan Patanjali'nin ***Büyük Yorumlara*** adlı açıklaması olmaksızın anlaşılmayacak kadar yoğun sayılmaktadır.[G.422]

25 (s 16) Eğer Batı Avrupa gramer geleneği, felsefe tartışmalarına dayanan Grek grameri yerine doğrudan doğruya dilin tanıtılmasına dayanan Hint gramerine bağlanabilseydi lengüistik bilimi herhalde bugün çok daha gelişmiş olurdu.[W.5]

26 (s 17) Greklerdeki ***tabiat-anlaşma*** tartışması felsefe bakımından Orta Çağ'daki ***nominalistler*** ile ***realistler*** arasında da devam etmiştir. XI. yüzyılda yaşamış olan Roscelin, nominalist görüşü savunmuş ve isimlerin, gösterdikleri nesnelere rastlantılı olarak bağlandıklarını ileri sürmüştür. Realistler ise dildeki kelimelerin, çeşitli kavramları doğuştan yansıttıklarını ve bu bakımdan kelimelerin, gösterdikleri isimlere doğuştan gelen bir bağ ile bağlandıklarını ileri sürmüşlerdir. Buna göre realistler eski tabiatçı tarafı nominalistler de anlaşmacı tarafı tutmuş olmaktadırlar.[L2.7]

27 (s 17) XIV. yüzyıl başlarında skolastik devre içerisinde, ***modistae*** adı verilen bir grup ortaya çıkmıştı. Ortak bir felsefeleri olmayan bu grubun inancına göre, gerek insan dilinde gerekse çevredeki dünyada belli bir düzen vardır. Her ikisinde de belli sayıda birlikler gene belli sayıda kurallara göre birleşerek iş görür. Bu yüzden, hem dilin hem de dünyanın yapısı belirli kurallara bağlıdır. Modistae grubu anlaşılacağı üzere "düzenlilik-aykırılık" çatışmasının "düzenlilik" tarafını tutmuşlardır. "Tabiat-anlaşma" tartışmasında da nesneler ile kelimeler arasında doğuştan gelen bir bağı kabul etmediklerinden "tabiat" yerine "anlaşma" fikrini desteklemişlerdir.[D1.141]

28 (s 7) ***The Holy Bible***, Genesis, 2.19-20

29 (s 7) ***The Holy Bible***, Genesis, 11.1-9

30 (s 7) Eski Çağlardan kalan eserlerin çoğunda özellikle destanlarda bir yabancı dil probleminden söz edilmemektedir. ***İlyada***, ***Odise***, ***Aneid***, ***Gılgamış*** gibi destanlarda başka başka dilleri konuşan kahramanlar ve kişiler birbirleri ile rahatça anlaşır gibi görünmekte ve bir tercümanın gereğini duymamaktadırlar.[P.161] Buna karşılık yabancı dil probleminin ortaya çıktığı durumlar da bulunmaktadır. Firavun saraylarında bulunan tercümanlar, Hititler ile Mısırlılar arasındaki Kadeş savaşı sonunda iki dilde yazılmış antlaşma ve bir Sümerce-Akatça sözlük, yabancı bir dili anlamak için bir aracı gerektiğine işaret olarak kabul edilebilir.[P.157]

31 (s 18) Dante, ***De Vulgari Eloquentia, 1303***

DANIŞILAN ESERLER

ESKİ DÖNEM

A ARENS. H — ***Sprachwissenschaft***, Verlag Karl Alber Freiburg/ München, **1955**, ss 3-46.

B1 BENVENISTE, E — "Coup d'oeil sur le Développement de la Linguistique", ***C R Académie des Inscriptions et Belles-Lettres***, Klincksieck, Paris **1963**. ***Problèmes de linguistique Générale***, Gallimard, **1966**, ss 18-31.

B2 BLOOMFIELD, L — ***Language***, Holt, New York, **1933** (1961), ss 4-6.

B3 BODMER, F — ***The Loom of Language***, Norton, New York, **1944**, ss 170-198.

C CARROLL, J B — ***The Study of Language***, Harvard UP, Cambridge, **1953** (1966), ss 15-17.

Ç ÇETİN, N M — "Sibeveyhî"; ***İslam Ansiklopedisi***, cüz 107, 2 nci baskı **1965**, ss 578-579.

D1 DINNEEN, F P — ***An Introduction to General Linguistics***, Holt, New York, **1967**, ss 70-150.

D2 DIXON, RMW — ***What is Language?***, Longmans, London, **1965** (1966) ss 23-27.

F1 FIRTH, J R — ***The Tongues of Men***, Oxford UP, London, **1937** (1964), ss 3-10.

F2 FLEISCH, H — "Esquisse d'un Historique de la Grammaire Arabe", ***Arabica*** vol IV, fas. I, Janvier **1957**, Leiden, ss 4-7, 13-19.

G GRAY, L — ***Foundations of Language***, Macmillan, New York, **1939** (1960), ss 419-429.

H1 HERODOTUS — The Histories, çev A de Selincourt, Penguin L 34, **1954**, ss 102-103.

I IVIÇ, M — ***Trends in Linguistics***, çev M. Heppell, Mouton, **1965**, ss 15-24.

J1 JOWETT, B — "Introduction to Cratylus", ***The Dialogues of Plato***, Oxford UP, **1892** (3. ed 1924). ss 253-321.

J2 JESPERSEN, O — ***Language***, Norton N 229, New York, **1921** (1964), ss 19-21.

L1 LAIRD, C — ***Thinking about Language***, Holt, New York, **1959** (1964), ss 45-50.

L2 LEROY, M — ***Les Grands Courants de la Linguistique Moderne***, Presses Universitaires de France, Paris, **1963**, ss 3-9.

M MOUNIN, G — ***Histoire de la Linguistique***, "Des origines au XXe siècle", Presses Universitaires de France, Paris, **1967**, ss 62-70, 84-98.

P1 PEDERSEN, H — ***The Discovery of Language*** (: Linguistic Science in the Nineteenth Century), çev J W Spargo, Indiana UP, Bloomington, **1924** (1962), ss 1-5.

P2 PEI, M — ***The Story of Language***, Mentor MQ 492, New York, **1949** (1964), ss 14-16.

P3 PEI, M — ***Invitation to Linguistics***, Doubleday, New York, **1965**, ss 157-161.

P4 PEREK, F Z — ***Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları***, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, **1961**, ss 1-16, 28-34, 42-71.

P5 PERROT, J — ***La Linguistique***, Presses Universitaires de France, Paris, **1953** (1961), ss 16-31.

P6 PLATO — ***Cratylus, The Dialogues of Plato***, çev B Jowett, **1892**, Oxford UP (3rd ed 1924), ss 323-389.

P7 POTTER, S — ***Language in the Modern World***, Penguin A 470, London, **1960** (1961), ss 144-146.

R1 ROBINS, R H — ***Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe***, Bell, London, **1951**, ss 1-79.

R2 ROBINS, R H — ***General Linguistics***, Longmans, London, **1964**, ss 372-378.

S SZNYCER, M — ***Les Passages Puniques en Transcription Latine dans le "Poenulus" de Plaute***, Klincksieck, Paris, **1967** ss 11-19.

T1 TAYLOR, A E — ***Plato***, Meridian MG 7, New York, **1927** (2. ed 1956), ss 75-89.

T2 TRAGER, G L — "Linguistics", ***Encyclopedia Britannica***, **1959** vol 14, ss 162 A-B.

W WATERMAN, J T — ***Perspectives in Linguistics***, Chicago UP, Phoenix P 106, **1963**, ss 1-10.

ORTA DÖNEM

YENİ DİLLERİN ORTAYA ÇIKMASI

Roma imparatorluğunun çökmesi ile, yüzyıllar boyunca devam etmiş olan Grek-Latin egemenliği de son bulmaktaydı. Grek-Latin dünyası ile Barbarlar dünyası arasındaki sınırın ortadan silinmesi sonunda çeşitli topluluklar ön sıraya geçmeye başladı. Bu arada gittikçe gelişmekte olan Hristiyanlık da ayrı diller konuşan bu toplulukların önem kazanmasına yardım etti. Çünkü Hristiyanlık soylu çevrelerden çok aşağı tabaka halkına, yani cahillere, ezilmişlere ve kölelere seslenmekteydi. Bu gibi toplulukların Hristiyanlığa kazandırılması için Tanrı Sözü'nün, bu insanlara kendi dilleri ile anlatılması gerekiyordu. Latince ve Grekçe ile yapılacak din eğitimi bu toplulukları istendiği gibi etkilemeyecekti. Bu noktadan hareket eden Hristiyan din adamları her şeyden önce ortadaki toplumsal ayrılıkları kaldırma yoluna gittiler. Önce "Barbar" terimi kullanılmaz oldu; bütün diller aynı derecede önemli sayılmaya başlandı: Tanrı Sözü'nün bu yerli dillere çevrilmesine girişildi. Hristiyanlığın Kutsal Kitab'ı, IV. yüzyılda papaz Wulfila tarafından Gotçaya, V. yüzyılda Ermeniceye ve IX. Yüzyılda da Aziz Cyrillus ve Methodius tarafından Islavcaya aktarıldı.[G2.427]

XI-XIII. yüzyıllar arasında yapılmış olan Haçlı Seferleri de Grek-Latin dünyası dışındaki dillerin birbirleri ile karşılaşmasını sağladı. Çeşitli Avrupa milletlerinden kurulu orduların, Orta Doğu bölgesinde savaşmaya giderlerken bu bölgede ve geçtikleri yollarda bulunan çeşitli topluluklar ve diller ile temas etmeleri Grekçe-Latinceye göre ayarlanmış olan Avrupalı dil görüşüne bir yenilik getirmeye başladı.

Fakat geniş çapta bir dışarı açılma ancak büyük coğrafya keşifleri ile mümkün oldu. XIII. yüzyılda Marko Polo'nun Uzak Doğu'ya gitmesi ile başlayan keşifler özellikle deniz yollarının açılması ile XV. yüzyılda hızlandı. Uzak ülkelerin ortaya çıkması sonunda buralara giden sömürgeciler, seyyahlar ve misyonerler bu yeni ülkelerin hiç bilinmeyen dillerinden topladıkları malzemeyi Avrupaya getirdiler.[1] Kuzey ve Güney Amerika ile, Uzak Doğu dilleri böylelikle Avrupada tanınmaya başladı.

Bütün bu malzeme eğer matbaa olmasaydı belki de gene dar bir çerçeve içerisinde kalacaktı. Fakat matbaanın da XV. yüzyıl ortalarında bulunması ile, elde edilen yeni dil hazineleri özellikle sonraki yüzyıllarda daha geniş halk toplulukları tarafından tanınabildi. İlk başta sömürgeciler, tüccarlar ve misyonerler için hazırlanan sözlükler ve gramerler bir süre sonra dille uğraşan bilginlerin de çalışma konusu olmaya başladı. Dilciler ölmüş olan Grekçe ve Latincenin katı çerçevesinden çıkarak bu canlı ve yaşayan yeni diller ile uğraşmaya başladılar. Böylelikle dil çalışmaları o zamana kadar görülmemiş bir hızla ilerlemeye başladı. Ilk çalışmalar, derlemeler ve gramerler şeklinde görülmektedir.

Derlemeler

PİGAFETTA

1519-1522 yılları arasında, gezgin Macellan ile birlikte dünyayı dolaşmış ve bu arada çeşitli dillerden örnekler toplamıştır. Fakat bunların basılması ancak 1800 yılında mümkün olmuştur.[G2.431]

POSTEL

Hümanist ve ilahiyatçıdır. Gitmiş olduğu Yunanistan ve Yakın Doğu bölgesinde rastladığı çeşitli dillerden derlemeler yapmıştır. Bu derlemeleri belli bir ölçüye vurarak karşılaştırma sağlamak için de Hristiyanlıktaki "Rabbin Duası"nın bu çeşitli dillerde söylenişini tespit etmiştir.[L2.9] Bu bakımdan Postel'in 1538 tarihli eseri derleme olmasından ayrı olarak lengüistik metodu bakımından da önem taşımaktadır. Dante'nin İtalyan lehçeleri için yaptığı karşılaştırma metodu böylelikle biraz daha berraklık kazanmıştır.

GESNER

1555 tarihli ***Mithridates*** adlı eserinde, Postel'in yaptıklarına devam ederek "Rabbin Duası"nı, bu kere 22 dilde vermiştir. Kitaba ismini veren Mithridates çok dil bilmesi ile Eski Çağlar'da ün yapmış bir Pontus kralı olduğu için Gesner'in eseri ayrı bir anlam taşımaktadır.[L2.9]

MEGİSER

1592 tarihli eserinde örnek verilen dillerin sayısı 40'a çıkarılmıştır. Eserin çok tutulduğu, ertesi yıl yapılan baskısında dil sayısının 50'ye çıkmasından anlaşılmaktadır. On yıl sonraki bir baskısında ise dillerin sayısı, Amerika Kızılderili dillerinden de örnekler verilmek sureti ile 400'e yükselmiştir.[L2.10]

PALLAS

Rus çarı Büyük Petro ile çariçe II. Katerina ünlü filozof Leibniz'in isteği üzerine geniş bir dil araştırması emretmişlerdi.[G2.433] Bunun üzerine Rus imparatorluğu sınırları içinde bulunan diller ve lehçelerden alınan örnekler Alman gezgini Pallas'a verilmiştir.[w.14] Pallas bu malzemeyi bir düzene sokmuş ve başka örnekler de ekleyerek 1787 yılında bir eser halinde yayınlanmıştır. Karşılaştırma sağlamak amacı ile, 285 kelimelik bir liste ölçü olarak alınmış; 149 Asya, 51 Avrupa dilinde ve lehçesinde bu kelimelerin karşılıkları verilmiştir. Eserin 1791 baskısında ise listeye 80 dil ve lehçe daha eklenmiş, ayrıca Afrika ve Amerika yerlilerinin dillerinden de örnekler konmuştur.

HERVAS

Amerika yerlileri arasında senelerce yaşamış bir İspanyol misyoneridir. Asya, Avrupa ve Amerika kıtalarından topladığı malzemeye dayanarak yayınladığı 1800-1805 tarihli eserinde o zamana kadar bilinen 800 kadar dil ve lehçeden örnekler bulunmaktadır.[w.12] Lengüistik metodu bakımından bu eserin önemi, gösterilen dillerin ve lehçelerin, bunları konuşan milletlere ve topluluklara göre sınıflandırılmış olmasıdır.[B2.172]

ADELUNG

1806-1817 yılları arasında çıkarmış olduğu ***Mithridates*** adlı kitapta Gesner'in aynı isimli kitapta vermiş olduğu 22 dil yerine "Rabbin Duası"nın söyleniş şeklini, 500 kadar dil ve lehçede göstermiştir.[w.12] Adelung'un eseri bu cinsten yapılan çalışmaların en sonuncusu ve en i-

yisidir. Fakat derleme 1817 yılında bittiği zaman bu çeşit eserlerin modası çoktan geçmiş bulunuyordu. Çünkü dil çalışmaları bundan sonra dillerin gramerlerine ve bu diller arasındaki karşılaştırmalara dayanıyordu. Gramer aşamasına ulaşmada, derlemelerin büyük rolü olmuşsa da belli bir tarihten sonra artık görevleri bitmiş oluyordu.

Gramerler

Coğrafya keşifleri ile ortaya çıkan dillerin çeşitliliği, yazılmış olan şu gramerlerde görülebilir.[G2.430]

Örnek	J Erdösi	1539	Macarca
	M Victorius	1540	Habeşce
	H Megiser	1612	Türkçe
	F Rivola	1624	Ermenice
	A Petraeus	1649	Fince
	M Assumpçam	1743	Bengalce
	P Egede	1760	Eskimoca
	M Garzoni	1787	Kürtçe

Apayrı dillerin yapıları ve gramerleri arasında bile görülen benzerlikler dillerin ortak yanlarını ele alan ***genel gramer*** denemelerine yol açmıştır. Yüzyıllar boyunca Latincenin ortak bir kültür dili olarak kalması ve Latince gramerinin, yeni bulunan dillere uygulanması yüzünden bütün dilleri ve gramerleri açıklayabilecek genel gramerlerin yazılması fikri akla yakın geliyordu. Latince genellik ve evrensellik yönlerine sahip bir ana gramer olarak bütün dillerin gramerlerini açıklayacak bir anahtar olabilirdi. Bu konudaki en önemli gramer Port-Royal manastırında yazılmış kabul edilmektedir.

Port-Royal Grameri

1660 tarihli eserin başlığı olan ***Genel ve Akılcı Gramer*** sözü kitabın gramer anlayışını belirtmektedir. Gerçekten bu gramerin yazılmasında sözü geçenlerden Arnauld akılcı filozof Descartes'in öğrencisiydi.[L2.13] Arnauld'a göre bütün dünya dilleri gramer açısından insan aklının mantık düzenine uyabilirdi.[3] Bu bakımdan mantık kurallarına göre yazılan genel bir gramer gene insan mantığının ürünü olan çeşitli dil gramerlerini açıklayabilirdi. [4] Fakat Port-Royal grameri dil verilerine dayanmak yerine belli bir peşin hükümden hareket ettiği için yeteri kadar başarılı olmamış kabul edilmektedir.

Bu şekilde çeşitli dillerin ortak yanlarını ele alarak yapılan gramer çalışmaları daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir.[G2.434]

Örnek	J Harris	1751
	N Beauzée	1767
	J Tooke	1786
	G Hermann	1801

Bu gramerlerde, genel hükümlere varılmak üzere dillerin ortak yanları ele alınırken diller arasında da kendiliğinden bir karşılaştırma yapılmış olmaktadır. Fakat önceden belirlenmiş genel hükümleri ispatlamak için dilleri tarama yolu tümden-gelimli olduğundan dil gerçeklerine yeteri kadar inilememiştir. Oysa yapılacak şey hiçbir peşin fikri ispatlamaya çalışmaksızın, dil gerçeklerine dayanarak tüme-varım yolu ile diller arasında bir karşılaştırma yapmaktı. Böyle bir çalışma da derlemelerin ve gramerlerin yanısıra gelişmeye başlamıştı.

KARŞILAŞTIRMALI LENGÜİSTİK

İlk denemeler

SCALİGER

1599 tarihli eserinde diller arasındaki benzerliklere dikkati çeken Scaliger karşılaştırmalı dil çalışmalarının öncülüğünü yapmış; çeşitli Avrupa dillerini, aralarındaki benzerliklere dayanarak "temel" ve "yardımcı" olmak üzere iki grupta toplamıştır. Temel gruba soktuğu dilleri kendi aralarında "Tanrı" kavramını karşılayan kelimelere göre de ayırmıştır.[B2.171]

Örnek	"Deus"	Latince
	"Theos"	Yeni-Latin dilleri
	"Gott"	Germen dilleri
	"Boğ"	Islav dilleri

Yardımcı gruba ise geri kalan yedi Avrupa dilini sokmuştur.

Örnek	Arnavutça	İrlanda dili
	Tatarca	Gal dili
	Macarca	Bask dili
	Fince	

Scaliger dilleri bu şekilde gruplamakla İbranicenin, bütün dillerin kökü olduğu hakkında Kutsal Kitap'ta anlatılan Babil Kulesi hikayesini reddetmiş olmaktadır. Öte yandan, diller arasındaki benzerliklerden birçoğunun bir dilden öbürüne aktarma yolu ile geçmiş olabileceğini ileri sürmekle yanılmıştır. Çünkü diller arasındaki benzerlikler bu yolla değil bu dillerin çoğu kere aynı bir kökten gelmelerinden doğmaktadır. Bu yüzden, geriye-doğru gidildiği zaman bazı diller bir tek kök-dilde birleşmektedir. Scaliger bu noktayı görmemiş olmakla birlikte diller arasında bir karşılaştırma ve gruplamaya başlayarak yeni bir çalışma alanım açmış olmaktadır.

LEİBNİZ

Avrupa dilleri dışındaki diller arasında bulunan benzerlikleri de gören Leibniz şu diller arasındaki ilintileri belirtmiştir.

Türkçe	Japonca
Moğolca	Estonyaca
Mançuca	Samoyedce
Fince	Macarca

Bu arada Pireneler'de konuşulan Bask dilinin, Avrupa dillerinden hiçbirisine benzemediğini görebilmesi Leibniz'in gözlem gücünü belli etmektedir.[G2.431]

Leibniz de Scaliger gibi Babil Kulesi hikayesini reddederek İbranicenin kök-dil olduğu hakkındaki Hristiyanlık görüşüne karşı çıkmıştır. Fakat o da diller arasındaki benzerlikleri çoğunlukla bir dilin öbüründen kelime almasına bağlayarak yanılgıya düşmüştür. Buna karşılık, dillerin zaman içerisinde değişme özelliğine dikkati çeken Leibniz dillerin eski zamanlardaki kelime biçimleri ile bugünkü biçimlerinin karşılaştırılması sonucunda, dilin tarihsel gelişmesinin ortaya çıkacağını öne sürerek daha sonraki *tarihsel lengüistik* çalışmalarına öncülük etmiştir.[G2.433]

Leibniz'in, lengüistik metodu bakımından en önemli yardımı karşılaştırmalı lengüistik çalışmalarının can alıcı noktası olan şu gözlemde bulunmuş olmasıdır. Leibniz'e göre Asya ve Avrupa dillerinin hemen hepsi bugün için elde hiçbir yazılı belgesi bulunmayan tek ve ortak bir kök-dilden türemiştir.[G2.433] Böyle ele alınınca çeşitli diller sadece birbirlerinden kelime aldıkları için birbirlerine benzeyen tek tek diller olmak-

tan çıkıp hepsi bir aileye bağlı olan ve eski bir kök-dilden çıktıkları için de birbirlerine benzerliklerini saklayan bir grup dil olarak incelenebilmektedir. Daha sonraları Hindistan'daki Sanskritçenin de Avrupa dillerine benzerlik gösterdiği ortaya çıkınca ***kök-dil*** ve ***dil ailesi*** kavramları daha da kuvvetlenmiş ve böylece ***karşılaştırmalı lengüistik*** çalışmaları bilimsel bir kanala girmeye başlamıştır.

Sanskritçenin bulunması

Sanskritçenin Avrupa dillerine benzediği[5] şu gibi kimseler tarafından ileri sürülmüşse de bu anlatörce gözlemler gerekli bilim çevrelerine ulaşmadığı için Sanskritçenin tanınması ancak XVIII. yüzyıl sonlarında mümkün olmuştur.[6]

SASSETTI

İtalyan misyoneri olan Sassetti 1583 - 88 yılları arasında Hindistan'da yaşamıştır. Bu arada Sanskritçe ile anadili olan İtalyanca arasında şu gibi kelime benzerlikleri bulunduğuna dikkati çekmiştir.[L2.17]

Örnek	"altı"	"yedi"	"sekiz"	"dokuz"	"yılan"	"tanrı"
Sanskritçe	sas	sapta	astau	nava	sarpa	deva
İtalyanca	sei	sette	otto		serpe	dio

Sassetti'nin bu eseri 1855 gibi çok geç bir tarihte basıldığından gereken etkiyi yapamamıştır.

SCHULTZE

Alman misyoneri olan Schultze, Hindistan'da yaşamıştır. Avrupa'daki bir profesöre yazmış olduğu 1725 tarihli bir mektupta, bazı sayı isimleri bakımından Sanskritçe, Almanca ve Latince arasında benzerlikler bulunduğunu belirtmiştir.[G2.437] Fakat bu mektup bilim çevrelerine ulaşmadığı için bir etkisi olmamıştır.

COEURDOUX

Fransız misyoneri olan Coerdoux, Hindistan'da yaşamıştır. 1767 tarihli eserinde Sanskritçe ile, Latince ve Grekçe arasında şu gibi benzerlikler bulunduğuna işaret etmiştir.[L2.17]

Örnek	"hediye"	"dul"	"ben im"
Sanskritçe	dana	vidhava	asai
Latince	donum	vidua	-
Grekçe	-	-	eimi

Fakat bu eser de 40 yıl sonra 1807'de basıldığından kendi devrinde gereken ilgiyi görememiştir.

Avrupa lengüistik çevrelerini bu konuda etkileyici fikir ancak 1786 yılında W Jones tarafından ortaya atılmıştır.

JONES

Hindistan'daki bir İngiliz mahkemesinin başkanı olan Jones, Sanskritçe üzerinde bir yıl çalıştıktan sonra[7] 1786 yılında, Kalküta'da bulunan Asya Derneği'nde ünlü bildirisini okumuştur. Jones ilk önce Sanskritçe ve Avrupa dilleri arasındaki benzerlikleri çeşitli örnekler ile göstermiş;[8] daha sonra Leibniz'in fikrini genişleterek bütün bu dillerin birbirlerinden çıkamayacaklarını, olsa olsa hepsinin birden daha eski bir kök-dilden türemiş olabileceklerini ileri sürmüştür. Jones'a göre bu kök-dil çok eskiden konuşulduğu için elde hiçbir yazılı belge bulunmamakta ve bu kök-dil, yerini bugünkü dillere bıraktığı için de artık konuşulmamaktadır.[W.16]

Bir ucu Hindistan'da öbür ucu da Avrupa'da olduğu için ***Hint-Avrupa dilleri*** denilen bu dil grubunun[9], kök-dilden çıkışı şöyle gösterilebilir.

Örnek

Hint-Avrupa kök-dilinde
"gece" kelimesi
/nokts/

Aynı "gece" kelimesinin, çeşitli Hint-Avrupa dillerinde almış olduğu biçimler

Latince	İtalyanca	Almanca	Sanskritçe
/noktis/	/notte/	/naht/	/naktiş/

Jones'un başlattığı ve XIX. yüzyıl boyunca kabul edilen fikre göre Hint-Avrupa kök-dili içerisinde birbirlerinden çok az ayrılan lehçeler vardı ve bunların hepsinde "gece" kelimesi /nokts/ olarak söylenmekteydi. Bu lehçeler yeryüzüne dağıldıkları zaman aralarındaki özdeşlik yavaş yavaş kaybolmaya başlamış ve binlerce yıl sonunda, arala-

rında sadece bazı benzerlikler kalmıştı. Yazılı olarak elde bulunan kelimeler /noktis, notte, naht, naktiş/ gibi biçimlerdir. Bunların birbirlerine benzemesine aldanılarak Latincenin Sanskritçeden çıktığı söylenebilir. Oysa /noktis/ ile /nak-tiş/ birbirlerinden çıkmamış fakat her ikisi birden daha eski bir /nokts/ biçiminden türemiştir. XIX. yüzyıl karşılaştırmalı lengüistiği ancak bu noktanın açıklığa kavuşmasından sonra gelişebilmiştir.

Burada dil incelemeleri iki boyutta yürütülmektedir. Birincisinde, yeryüzüne dağılmış olan diller arasında "yer" boyutu bakımından bir karşılaştırma yapılmakta; ikincisinde ise tarih içerisinde gelişmiş olan diller arasında "zaman" boyutu bakımından bir tarihçe elde edilmektedir. Bu iki boyut birleştirildiği zaman XIX. yüzyıl dil çalışmalarını belirleyen ***tarihsel-karşılaştırmalı lengüistik*** ortaya çıkmaktadır. Gerçekten tarihsel-karşılaştırmalı lengüistik bir yandan dilleri karşılaştırmış öbür yandan da dillerin kökünü araştırarak iki boyutu ve iki inceleme metodunu bir arada kullanmaya çalışmıştır. Yapılan çalışmalarda, önce eldeki yazılı belgelerden başlanarak eskideki kök-dile varılmış, ondan sonra eski Hint-Avrupa kök-dilinden bugünkü dillerin nasıl çıktıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

Burada lengüistik metodu bakımından önemli sıçrayış dillerin birbirlerinden çıkmayıp hepsinin birden eski bir kökten türemiş olmaları fikridir. Çünkü lengüistik metodunun tarihçesinde dilleri eski bir kaynak yerine, yaşayan dillerden birisine bağlamak eğilimi, çalışmaları her zaman engellemiştir. Firavun Psammetichos'un denemesinde, en eski olduğu varsayılan kök-dil olarak ortaya Frikçe çıkmış; daha sonra Hristiyanlığın Kutsal Kitab'ındaki Babil Kulesi hikayesinin etkisi ile, bütün diller İbraniceye bağlanmak istenmiştir. İskoçya kralı IV. James XV. yüzyıl sonlarında Psammetichos'un denemesini yeniden yapmış[10] ve çocukların İbranice konuştuklarını görmüştür.[11]

Buna karşılık aşırı milliyetçi kimseler de bütün dilleri kendi ulusal dillerine bağlamaya çalışmışlardır. Bunlardan en tanınmışı olan Hollandalı Becanus bütün dillerin Felemenkçeden türediğini ileri sürmüştür. İsveçli Kemke ise daha da ileri giderek bütün dillerin İsveççeden çıktığını, çünkü Tanrı'nın İsveççe konuştuğunu söylemiş; buna karşılık Adem'in Danimarkaca onu aldatan yılanın da Fransızca konuştuklarını belirtmiştir.[W.13] Bugün için "lengüistik mizahı" denebilecek bir türe girmesi gereken bu gibi fikirler, 1930 yıllarından sonra Türkiye'de de ***Güneş-dil teorisi*** adı altında ileri sürülmüş ve bütün dillerin Türkçeden türedikleri söylenmiştir.[H3.29-35]

İnsanların, kişisel ve toplumsal duygularına göre bütün dilleri bir kaynağa bağlamalarına ***tek-kaynak teorisi*** denmektedir. Sanskritçenin bulunması ile bu eğilim yeniden ortaya çıkmış ve bütün Avrupa dillerinin Sanskritçeden geldikleri söylenmiştir. Gerçekten bazı örnekler insanı bu yolda düşünmeye zorlamaktadır.

Örnek	"yalın hal"	"ilgi hali"
Sanskritçe	ganas	ganasas
Latince	genus	generis
Grekçe	genos	gene os

Grekçe ve Arapça yolu ile Türkçeye de "cins" olarak geçen bu kelimenin yalın halindeki /s/ sesi ilgi halinde Sanskritçede olduğu gibi aynen kalmakta, Latincede /r/'ye dönüşmekte, Grekçede ise kaybolmaktadır. Kelimelerin biçimleri bu örnekte olduğu gibi, Sanskritçede aynen kaldığı için Sanskritçe hiç bozulmamış hali ile bütün dillerin kökü kabul edilmek istenmiştir. XIX. yüzyıldaki tarihsel-karşılaştırmalı lengüistik ile bu fikir reddedilmiş ve Avrupa dillerinin Sanskritçeden çıkması fikri yerine hepsinin birden eski bir Hint-Avrupa kök-dilinden çıktığı fikrinden hareket edilerek çakışmalar ilerletilmiştir.

TARİHSEL-KARŞILAŞTIRMALI LENGÜİSTİK

XIX. yüzyılı kaplayan bu çalışmalar iki devrede incelenebilir. Birincisinde çeşitli dillerdeki biçimler arasında görülen ses benzerlikleri ve uygunlukları kurallar halinde tespit edilmiştir. İkincisinde ise kuraldışı oldukları için birinci devrede anlaşılamayan ses uygunsuzlukları veya istisnalar kesin kurallara bağlanarak açıklanmıştır.

Birinci devre

SCHLEGEL

Sanskritçe elyazmalarını incelemek üzere Paris'e[12] gelmiş olan Schlegel burada İngiliz bilgini Hamilton'dan Sanskritçe dersler almış,[G2.437] ve daha sonraları 1808 yılında, eski Hintlilerin dilini ilgilendiren bir eser yayınlamıştı.[13] Schlegel bu kitabında Sanskritçenin Avrupa dilleri ile olan bağlantısını ispatlamak için bu dillerin gramer yapılarını karşılaştırmanın gerektiğini söylemiştir.[14] Schlegel bu konuda örnek o-

larak hayvan türlerinin incelenmesini göstermiştir. Gerçekten, karşılaştırmalı hayvan anatomisinde, benzer hayvanların ortak anatomik yapıları ele alınarak geriye gidilmekte ve önce goril ile orangutan birleştirilip buna maymun eklenmekte sonra daha geriye gidilerek buna insan da katılıp primatlara varılmaktadır. Kedi, köpek gibi, yavrularını süt ile emziren hayvanlar ile birleştirilen primatlar bu kere memelileri meydana getirmektedir. Schlegel'in fikrine göre dillerde de bu yol denenmelidir. Böylelikle dillerin birbirleri ile olan aile bağlantılarının derecesi daha açık olarak ortaya serilecektir. Hint-Avrupa dillerine girdikleri varsayılan diller en çok ortaklık gösterenlerden başlamak üzere gruplanacak ve geriye gidilmek sureti ile Hint-Avrupa kök-diline varılacaktır. Böyle bir çalışma yolunu ileri süren Schlegel, ***karşılaştırmalı gramer*** deyimini ilk defa kullandığı için[G2.437] lengüistik metodu bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Fakat Schlegel ileri sürdüğü bu fikri uygulamayı başkalarına bırakmıştır.

RASK

Dillerin karşılaştırmalı bir araştırmasını sağlamak amacı ile 1811 yılında bir yarışma açan Danimarka Akademisi, Eski İskandinavya dilinin bağlanacağı kök-dilin ne olduğunu, bunun özelliklerini ve bu kök-dilden çıktığı varsayılan öbür Germence diller ile Eski İskandinavya dilinin ilintilerini ortaya çıkarmak istiyordu.[M3.163] Yarışmayı kazanan Rask, denemesini Danimarkaca yazdığı ve bunu da birkaç yıl sonra yayınladığı için[15] lengüistik çevrelere etkisi çok sınırlı kaldı.[W.19]

Rask'ın yaptığı şey Jones'un işaret ettiği, Schlegel'in de açıklığa kavuşturduğu karşılaştırma fikrinin Germen dillerine uygulanmasıdır. Rask her şeyden önce diller arasındaki ses benzerliklerinde bir paralellik olup olmadığını araştırmıştır. Şu örnekte bir /p-f/ paralelliği görünmektedir.

Örnek	"baba"		"beş"
Latince	pater	Grekçe	pente
İngilizce	father	İngilizce	five

Rask'ın düşüncesine göre eğer iki dilde bulunan kelimeler arasındaki "harf" yani ses değişmeleri bir paralellik gösteriyorsa o zaman bu iki dil arasında bir bağlantı vardır. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi Hint-Avrupa kök-dilindeki /p/ sesleri Latince ve Grekçede aynen kalmakta

fakat Germen dillerinde ve bu arada İngilizcede /f/'ye dönüşmektedir. O halde sadece bu örneklere bakılacak olursa Latince ile Grekçenin birinci dereceden, her ikisinin birden İngilizce ile ikinci dereceden bir bağlantısı olduğu söylenebilir. Rask böylelikle Germen dilleri arasındaki ses benzerliklerini ve paralelliklerini ilk defa olarak düzenli bir şekilde ortaya koymuştur.

Buna karşılık kendisinden öncekiler ve çağdaşları gibi Rask da sesler yerine bunların birer işareti olan harfleri ele alıp bunların değişmelerinden ve paralelliklerinden söz etmekle büyük bir yanlışlığı devam ettirmiştir. Gerçekten lengüistiğin tarihçesinde, harflerin seslere olan egemenliği büyük yanılgılara sebep olmuştur. Bir dilde sesler canlı ve hareketli olduklarından durmadan değişmektedir; oysa harfler cansız ve katı olduklarından zaman içerisinde değişmeden kalır. Böylelikle her dilde belli bir süre sonra harfler ile, bunların gösterdikleri sesler arasında bir aykırılık meydana gelir. Türkçede "ağabey" kelimesi /a:bi/ haline geldiği halde yazılı şekli aynen kalmıştır. Bu yüzden yalnız harflere bakarak bir dildeki ses değişmeleri hakkında hüküm vermek temelinden yanlış olmaktadır.

Rask'ın başka bir eksikliği ise çalışmalarının yalnız İskandinav dilleri çerçevesinde kalması ve bütün bir Hint-Avrupa dil ailesini incelememiş olmasıdır. Bu eksiklik kendisinden sonra gelen Bopp tarafından giderilmiştir.

BOPP

Sanskritçenin bulunması ile bütün bir Hint-Avrupa dil grubunun, çalışma alanı olarak işlenmesi gerektiğinden Rask'ın ele aldığı İskandinav dil grubunu genişleten Bopp bunlara Sanskritçe ile Farsçayı da katarak Hint-Avrupa dillerini bütünü ile ele almıştır. 1816'da yayınlanmış olan eserinde[16] Sanskritçenin çekim ekleri Farsça, Grekçe, Latince ve Almancada bulunan ekler ile karşılaştırılmaktaydı.[17] Bopp'un eseri Almanca yazılmış olduğu için lengüistik çevrelerinde gereken etkiyi yaratabilmişti.

Bopp ayrıca, Hint-Avrupa dillerinde bulunan /noktis, notte, naht, naktiş/ gibi ***eş-kelimeler***'in ortak yanlarını toplayıp geriye götürmekle /nokts/[18] gibi bir ***kök-kelime***'ye varmanın mümkün olduğunu ileri sürüyordu.[19] Bütün ortak kelimeler işlendiği zaman ***Hint-Avrupaca*** veya ***Aryanca*** denilen ***kök-dil*** ortaya çıkmış olacaktı. Bopp'a göre bu kök-dil

Hint-Avrupa dillerinin hiç bozulmamış, hiçbir aykırılığı ve istisnası olmayan mükemmel şekliydi. Zamanla bu kök-dil yozlaşmış ve bugünkü Hint-Avrupa dilleri meydana çıkmıştı.

Fakat bu kök-dile varabilmek için Hint-Avrupa dillerindeki eş-kelimeler arasında bulunan ses benzerliklerinin düzenli olarak ortaya konması gerekiyordu.[20] Rask'ın işaret etmiş olduğu birkaç paralellik bütün bir Hint-Avrupa dilleri tablosu için yetersizdi. Ses paralellikleri ise geniş çapta ve düzenli olarak Grimm tarafından gösterilmiştir.

GRIMM[21]

Hint-Avrupa kök-dilinde bulunduğu varsayılan sesler, Sanskritçe ve Latincede çoğunlukla aynen kaldığı halde Germen dillerine değişerek geçmiştir. MÖ 300 yıllarında başlayan bu ayrışma gittikçe çoğalmış ve kök-dildeki konsonlar Germen dillerinde başka konsonlara dönüşmüştür. ***Grimm kuralı*** adı ile tanınan bu formüllere göre[22] değişmeler şöyle olmuştur.

Örnek

Hint-Avrupa kök-dili	bh	dh	gh
Germen Dilleri	b	d	g
Hint-Avrupa kök-dili	b	d	g
Germen Dilleri	p	t	k
Hint-Avrupa kök-dili	p	t	k
Germen Dilleri	f	s	h

Bu değişmelerin düzenli olduğu Hint-Avrupa kök-dilindeki konsonlar ile, bu kökten türemiş olan Sanskritçedeki veya Latincedeki ve bir Germen dili olan İngilizcedeki konsonlar karşılaştırılarak görülebilir.

Örnek[P4.147]

Hint-Avrupa kök-dili	**bh**rater	/bh/	"erkek kardeş"
Sanskritçe	**bh**ratr	/bh/	
İngilizce	**b**rother	/b /	/bh-b/ değişmesi
Hint-Avrupa kök-dili	roud**h**os	/dh/	"kırmızı"
Sanskritçe	rud**h**iras	/dh/	
İngilizce	**r**ed	/d /	/dh-d/ değişmesi

Hint-Avrupa kök-dili	**gh**ans	/gh/	"kaz"
Sanskritçe	**h**ansas	/ h/	("g" düşmüştür.)
İngilizce	goose	/g /	/gh-g/ değişmesi
Hint-Avrupa kök-dili	**w**erb-	/b/	"atmak, vurmak"
Latince	re**v**erberare	/b/	
İngilizce	**w**arp	/p/	/b-p/ değişmesi
Hint-Avrupa kök-dili	**d**ent-	/d/	"diş" .
Latince	**d**ens	/d/	
İngilizce	**t**ooth	/t/	/d-t/ değişmesi
Hint-Avrupa kök-dili	a**g**r	/g/	"tarla ve ölçüsü"
Latince	a**g**er	/g/	
İngilizce	a**c**re	/k/	/g-k/ değişmesi
Hint-Avrupa kök-dili	**p**ıter	/p/	"baba"
Latince	**p**ater	/p/	
İngilizce	**f**ather	/f/	/p-f/ değişmesi
Hint-Avrupa kök-dili	**t**reyes	/t/	"üç, 3"
Latince	**t**res	/t/	
İngilizce	**th**ree	/s/	/t-s/ değişmesi
Hint-Avrupa kök-dili	**k**entom	/k/	"yüz, 100"
Latince	**c**entum	/k/	
İngilizce	**h**undert	/h/	/k-h/ değişmesi

Germen dillerini ilgilendiren bu konson değişmelerinden sonra 700 yıllarında sadece Eski Almancayı ilgilendiren bir dizi konson değişmesi daha olmuştur. Kök-dildeki /b.d.g/ konsonlarının sedasızlaşması ile ortaya çıkan /p.t.k/ konsonları Eski Almancada bir daha değişmiş ve bugünkü Almanca konsonlarını meydana getirmiştir. Bu /p.t.k/ konsonları İngilizcede ise aynen kalmıştır.[23] Almancadaki değişmeleri Grimm şu şekilde formüllemiştir. Germencedeki /p.t.k/ Eski Almancaya geçerken eğer kelime ortasında konsonlardan sonra bulunuyorsa veya kelime başında ise o zaman bu sesler /pf.ts.kh/ haline dönmektedir.

Örnek

İngilizce	**p**ound	/p/	"ağırlık veya para ölçüsü"
Almanca	**Pf**und	/pf/	/p-pf/ değişmesi
İngilizce	**t**wo	/t/	"iki, 2"
Almanca	**z**wei	/ts/	/t-ts/ değişmesi
İngilizce	co**l**d	/k/	"soğuk"

Almanca	kalt	/k/	/kh/ olması gerekirken /h/ sonradan düşmüştür

Germencedeki /p.t.k/ Eski Almancaya geçerken eğer vokallerden sonra bulunuyorsa o zaman bu sesler /ff.ss.hh/ haline dönmektedir.[24]

Örnek[P4.148]

İngilizce	open	/p/	"açınak"
Almanca	offen	/ff/	/p-pf/ değişmesi
İngilizce	settle	/t/	"kanepe"
Almanca	Sessel	/ss/	/t-ss/ değişmesi
İngilizce	token	/k/	"işaret"
Almanca	Zeichen	/h/	/hh/ olması gerekirken /h/'lardan birisi sonradan düşmüştür

Grimm'in formülleri ile, dil sesleri ve bunları inceleyen fonetik dalı ön sıraya geçmiş oldu.[25] Bopp'un ileri sürmüş olduğu yol olan, geriye doğru giderek kök-dildeki kelimeleri ekle etmek yolu fonetik bilgiler yardımı ile gerçekleşebilirdi. Bu noktayı da Pott açıklığa kavuşturmuştur.

POTT

Hint-Avrupa dilleri alanında kelime köklerini veya etimolojiyi ilgilendiren 1833 tarihli eserinde[26] kelimelerin tarihçelerini araştıran Pott yalnız bir dildeki kelimelerin, tek başlarına geriye götürülmesi fikrine karşı çıkmaktadır. Pott'a göre bir kelimenin etimolojisini araştırmada bu kelimenin, öbür dillerde bulunan eşleri ile karşılaştırılması gerekmektedir. Böylece /noktis, notte, naht, noktiş/ örneğinde olduğu gibi biçimlerin, birbirleri ile hem ses hem de anlam bakımından uygun oluşları tespit edilmelidir. Gerçekten her dört biçimde de az çok değişmelerle bir ses ortaklığı bulunduğu görülmektedir. Kelimelerin dördü de "gece" anlamına geldiğinden aralarında bir bağ kurmak mümkündür.

Fakat bazı hallerde görünürdeki ses benzerlikleri aldatıcı olmaktadır.

Örnek

İngilizce	bad	/bcd/	"fena, kötü"
Farsça	bcd	/bcd/	"fena, kötü"

Bu iki kelime aynı okunup aynı anlama geldiği halde aralarında tarihsel veya etimolojik bir bağ yoktur; çünkü geriye götürüldükleri zaman bir kökte birleşmemektedir. Eğer bunlar birbirleri ile ilintili olsaydı Grimm kuralına göre Farsçadaki /b/ sesi karşılığında İngilizcede /p/ bulunması gerekirdi.

Böylelikle Jones'dan başlayıp Rask, Bopp, Grimm ve Pott ile devam eden karşılaştırmalı çalışmalar ana hatları ile belirmiş olmaktaydı. Bütün bunların toplanarak belli bir dil görüşü halinde verilmeleri kalıyordu. Bunu yapmak ise Schleicher'e düşmüştür.

SCHLEICHER

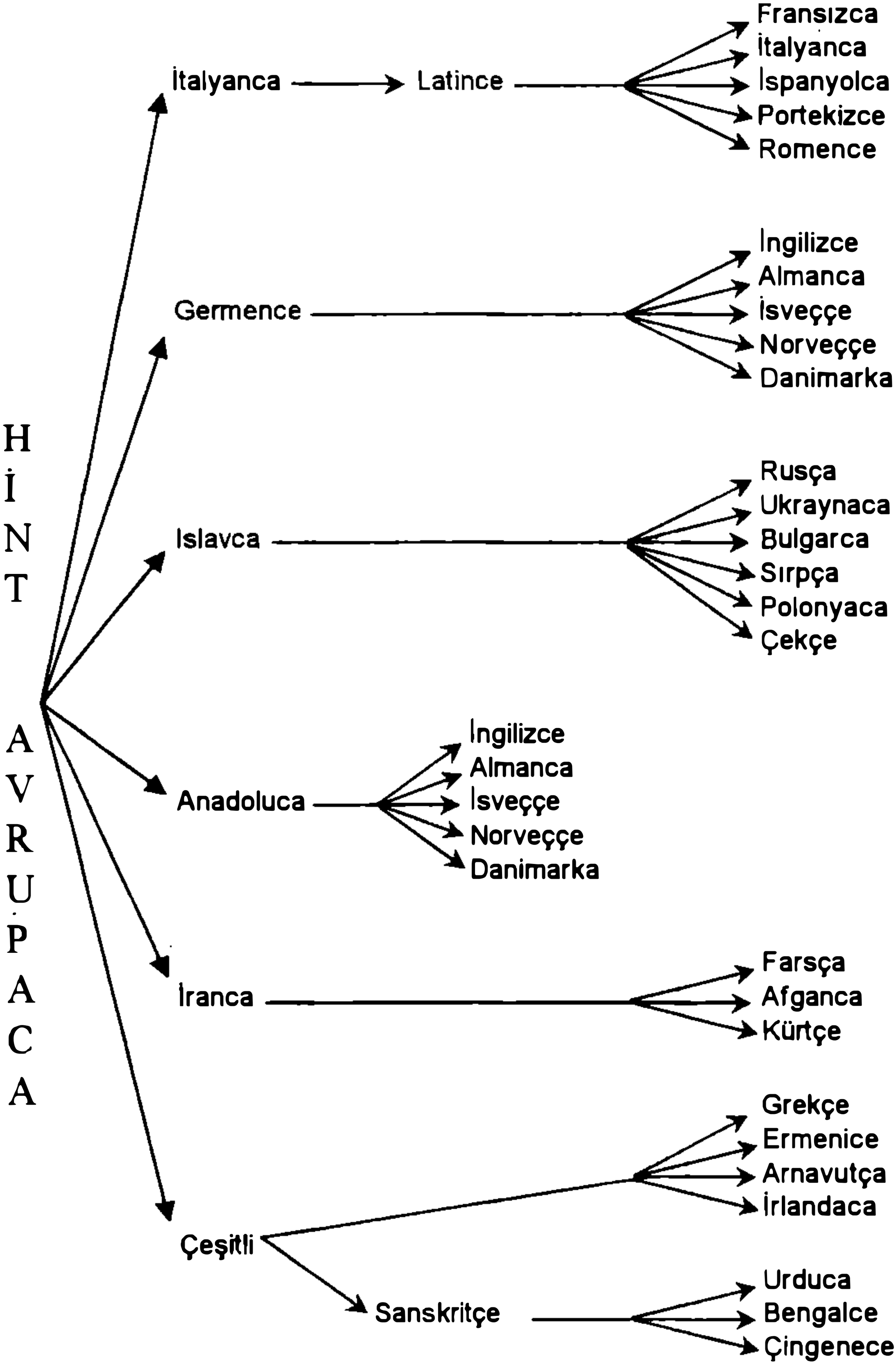
1861 yılında yayınlannuş eserinde[27] o zamana kadar yapılnuş olan bölük pörçük çalışmaları düzenli bir şekilde toplayan Schleicher karşılaştırmalı metodu tarihsel metot ile birleştirerek Hint-Avrupa kök-dili ile, bundan türeyen dillerin karşılıklı bağlantılarını açık bir şekilde belirtmiştir. Dillerde yazılı olarak bulunan kelime biçimleri eskilik derecelerine göre sıralanarak geriye gidilmekte ve Hint-Avrupa kök-diline kadar ulaşılmaktadır.[28] Schleicher bu kök-dil konusunda daha da ileri gitmiş ve Hint-Avrupa kök-dilinde on satırlık bir "Kuzu ile At" hikâyesi[29] bile yazmıştır. M3.194

Dillerdeki eş-kelimelerden geriye giderek kök-dildeki kelimeleri tekrar elde etmeye ***yeniden-kurma*** yolu denmektedir.[30] Schleicher bu işlemin tersini de yapmış ve Hint-Avrupa kök-dilinin, açılıp yayılarak bugünkü diller haline nasıl geldiğini de bir soy kütüğü şeması halinde göstermiştir.[31] Daha sonraları geliştirilerek bugün genellikle kabul edilen şeklini bulan böyle bir soy kütüğü şemasında[32] diller arasındaki bağlantılar açıkça belli olmaktadır. Sanskritçenin kök-dil olmadığı, İngilizcenin Almancadan çıkmadığı, buna karşılık İtalyanca, Fransızca ile, İspanyolca, İtalyanca ve Romencenin, Latinceden türedikleri görülmektedir.[33]

Schleicher bundan başka sadece Hint-Avrupa dillerini değil bütün dünya dillerini de sınıflandırmaya gitmiştir.[35] O zamana kadar "dil akrabalıkları" gibi bir ölçüye dayanılarak yapılan sınıflandırma yerine dillerin kelime yapılarını esas alarak gruplama yoluna sapmıştır. Schleicher'e göre bütün dillerdeki kelime parçaları iki kümede toplanabilir. Kelimenin temel anlamını veren "gel-", "biç-" gibi ***kök***'ler ile, kökün anlamını değiştiren ve onu başka kelimelere bağlayan "-iyor", "-se" gibi ***ek***'ler. Bu iki cins kelime parçalarının birbirleri ile karışma derecelerine göre bütün diller üç tipe ayrılmaktadır.[38]

Şema:

Hint-Avrupa Dil Ailesi

ayrışık yapılı diller
yanaşık " "
kaynaşık " "

Her dil, ana hatları ile bu üç tipten yalnız birisine girmekteyse de bu üçlü ayrını o kadar kesin olmadığından bir dildeki kelimelerden bazılarının birinci, bazılarının ikinci, öbür bazılarının da üçüncü tipe uydukları görülebilir. Türkçe yanaşık yapılı bir dil olduğu halde bazı kelimeleri ayrışık ve kaynaşık tiplere de uymaktadır.

Ayrışık diller

Bu çeşit dilin tipik örneği Çincedir.[34] Bu gibi dillerde kelimelerin ekleri bulunmamaktadır.[36] Onun için cümlenin genel anlamı, kelimelerin cümle içinde birbirleri ile olan durumlarına göre ortaya çıkar.[37]

Örnek

bu gece **sen** oku
sen **bu gece** oku

Yanaşık diller

Bu çeşit dilin tipik örneği Türkçedir. Bu gibi dillerde çeşitli ekler, kelimelere takılarak onların temel anlamlarına yeni bükümler verir; fakat ekli oldukları yerler de kolayca belli olur.[39]

Örnek

gel
gel-iyor
gel-iyor-mu
gel-iyor-mu-sun
gel-iyor-mu-sun-uz

Kaynaşık diller

Bu çeşit dilin tipik örnekleri Latince ve Grekçe ile Sanskritçe ve Arapçadır. Bu gibi dillerde kökler ile ekler birbirlerine geçip kaynaştıklarından ek yerleri pek belli olmaz.[40]

Örnek

nâpim
"ne-yap-a-yım"

Schleicher tabiat bilimleri ile felsefeye de meraklı olduğunda lengüistik çalışmaları ister istemez bu dalların etkisinde kalmıştır.[41] Gerçekten, tabiat veya botanikçi Schleicher'e göre hayvanlar ve bitkiler gibi diller de insanların dışında ve kendi kanunlarına uyarak yaşar. Diller esasında birer maddesel varlık olmakla birlikte canlı tabiat varlıkları gibi doğar, gelişir, yaşlanır ve sonunda ölür.[M3.195] Oysa modern lengüistik görüşüne göre diller canlı varlıklar gibi yaşayıp gelişmez ve bozulmaz, sadece değişir. Her dil, içinde kullanıldığı toplulugun şartlarına göre haberleşme görevini yerine getirir; bu ölçüye göre ele alınınca her dil aynı derecede mükemmeldir, aynı derecede gelişmiştir. Bir dilin bir başka dile üstün sayılması ise hareket noktası olarak ele alınan ölçüye bağlıdır. Her dilin belli bir zamanda kullanılışı o zaman için doğrudur, bir sonraki zamana göre yanlıştır. Bir sürede kullanılan dil ikinci bir süre sonunda eskimiş sayılacaktır. Bu bakımdan herkesin, sadece kendi konuştuğu dili temel kabul etmesi yanlıştır. Çünkü dilde doğru ve yanlış diye bir şey yoktur; sadece ayrılıklar vardır. Ayrılıklar hakkında verilen hükümler de kullanılan dilin seslerine ve kelimelerine değil hüküm verenlerin kişisel ve toplumsal fikirleri ile duygularına dayanmaktadır. Bütün bu modern görüşe rağmen Schleicher'in eskimiş dil anlayışı bugün bile oldukça yaygın şekilde kabul edilmiş durumdadır.

Öbür yandan felsefeci Schleicher'e göre kendisini çok etkileyen filozof Hegel'in, çok bilinen üçlü sistemini dillerin yapısında da görmek mümkündür.[W31] Hegel'in üçlüsüne göre bir "tez" ile, karşısında bulunan bir "antitez" arasındaki çatışmadan ortaya yeni bir birlik olan "sentez" çıkar. Daha sonraları bu sentez de yeni bir tez olarak bir başka antitez ile çatışır ve ortaya ikinci bir sentez çıkar; ve bu işlem böylece devam edip gider.

Schleicher, tabiatçı ve felsefeci yanlarına ait fikirlerini dillerin, kelime yapılarına göre gelişmelerine uygulamıştır. Buna göre Çince gibi ayrışık yapılı dillerde yalnız, anlamlı kelime kökleri yani tezler bulunmaktadır. Türkçe gibi yamaşık yapılı dillerde ise temel anlamı taşıyan tez-köklerin karşısında, gramer bükümlerini taşıyan ek-antitezler bulunmaktadır. Latince gibi kaynaşık yapılı dillerde ise tez-kökleri ile ek-antitezleri birbirleri ile kaynaşarak sentez-kelimeleri meydana getirmişlerdir. Dillerin doğuşunda hepsinin yapısı aynı kabul edilmektedir. Diller tarih öncesi devirde yani yazıdan önce gelişirlerken başka başka hızlarda ilerlediklerinden aralarında ayrılıklar meydana gelmiştir. Bütün diller ilk önce ayrışık yapı aşamasından geçerken Çince gibi diller bu noktada takılmış öbürleri gelişmeye devam etmiştir. Yamaşık yapı aşa-

masında ise Türkçe gibi diller duraklamış Latince, Sanskritçe, Arapça gibi diller gelişmeye devam ederek kaynaşık yapıya yani sentez aşamasına erişmiştir. Schleicher'e göre Çince bu yüzden ilkel kalmış, Türkçe biraz daha olgunlaşmış, fakat en mükemmel hale Latince, Grekçe gibi diller ulaşabilmiştir.

"Tarih dilin düşmanıdır" diyen Schleicher'e göre tarih, yani zaman dillerin bozulmasına sebep olmaktadır. Kendisine göre Hint-Avrupa kök-dilinde en mükemmel halini bulan bu dil grubu bundan sonra ters yönde ilerleyerek bozulmaya başlamış ve bugünkü Hint-Avrupa dilleri meydana gelmiştir. Bu ölçüye göre Schleicher, Hint-Avrupa kök-diline en çok benzediği yani en az bozulduğu için Sanskritçeyi mükemmel saymış öbür Hint-Avrupa dillerini kök-dilden uzaklaşma oranlarına göre "bozulmuş" ve "yozlaşmış" kabul etmiştir.

Schleicher böylelikle seslerin ve kelimelerin ayrıntıları dışına çıkarak ve Hint-Avrupa dil sınırlarının da ötesine taşarak genel bir lengüistik yapma yolunda gayret harcamışsa da yukarıda görüldüğü şekilde lengüistik metodunun gelişmesini engelleyecek temelsiz ve ispatlanamaz varsayımlar ileri sürmekten kaçınmamıştır.[42] Oysa Hint-Avrupa dilleri alanında çözülmesi gereken birçok aykırılıklar ve istisnalar bulunmaktaydı. Bunları ise sorumsuz bir şekilde fikir yürütten Schleicher'den çok dili matematik bir kesinlikle açıklamaya çalışan dilciler çözebilirdi.

İkinci devre

Yeni bir dilciler kuşağı ses değişmelerinde hiçbir düzensizlik olamayacağı varsayımına dayanarak dil çalışmalarını yürütmeye başlamışlardı.[43] Kendilerine göre ilk kuralların açıklayamadığı düzensizlikler ve istisnalar sadece görünürdeydi; bunların ikinci bir kurallar dizisi ile açıklanmaları mümkündü. Ses değişmeleri fonetik kurallar ile açıklanamıyorsa o zaman şu iki dış etkeni göz önüne almak gerekiyordu.

Kelime aktarımı

Türkçede eskiden beri "İsrail" olarak bilinen memleket adı özellikle son yıllarda yabancı dillerin etkisi ile, "İsrael" olarak yazılmaya ve sonucunda da böyle söylenmeye başlanmıştır. Bu kelimede rastlanan /i-e/

değişmesi fonetik olarak açıklanamayacağı için görünürde bir aykırılık meydana gelmektedir.

Kelime benzetmesi

Türkçede özellikle son yıllarda "camii" yerine "camisi" denmeye başlanmıştır.[44] Buradaki değişme, "genii-si", "gezi-si" gibi kelime çatılarına benzetilerek yapılan bir ayarlamadır.[45] Bu kelimede iki /i/ arasında bir /s/ sesinin türemesi fonetik olarak açıklanamayacağı için görünürde bir aykırılık meydana gelmektedir.

İkinci devre dilcileri görünürdeki ses aykırılıklarının bir kısmını bu iki dış etken ile açıklamışlar geri kalanlarını da yalnız ve yalnız fonetik ölçülere göre çözebilmek için bütün güçlerini seslerin özellikleri üzerinde toplamışlardır.

Seslerin bir özelliği de benzer olanların birbirlerini itmesi ve değiştirmesidir. Fonetikte ***zıtlaşma*** denilen bu olay, Türkçedeki "aşçı" kelimesinde görülebilir. Benzer olan /s.ç/ sesleri birbirlerini itmiş ve sonunda /ş/ sesi /h/'ye dönerek kelime "ahçı" biçimini kazanmıştır. Birinci devre dilcilerinin çözemediği aykırılıklardan bir tanesi, seslerin bu zıtlaşma özelliğini göz önüne alan Grassmann tarafından çözülmüştür.

GRASSMANN

O zamana kadar açıklanamamış ses aykırılıklarından bir tanesi şuydu.

ön-Grekçe	**thrikha**
Grekçe	**t rikha**

Hint-Avrupa kök-dilinden ayrılıktan sonra bağımsız halde gelişen fakat en eski yazılı belgelerde rastlanan Grekçeden de önce bulunan ara-Grekçesine ***ön-Grekçe*** adı verilmektedir. Bu ön-Grekçede bulunduğu varsayılan iki tane üflemeli /th/ ve /kh/ seslerinden birincisi Grekçede üflemesiz /t/ olarak ortaya çıkmaktadır.

Grassman sebepsiz gibi görünen bu değişmeyi açıklayarak şu formülü ortaya sürmüştür. Sanskritçede ve Grekçede bir kelime içerisindeki iki bitişik hecenin başlarında iki tane üflemeli konson varsa zıtlaşma olayı sonucunda bunlardan bir tanesi çoğunlukla birincisi üflemesiz hale döner.[P4.152] Ön-Grekçede bulunan iki hece başındaki /th/ ve /kh/

üflemeli konsonları da bu formüle göre birbirlerini itmiş ve birincisi olan üflemeli /th/, üflemesiz /t/'ye dönüşmüştür. 1862 tarihli bir yazıda açıklanan bu formül ***Grassmann kuralı*** olarak bilinmektedir.[46]

Grassman sesleri tek başına ele almayıp kelime içerisindeki öbür sesler ile bağlantılı olarak incelediği için aykırılıklardan bir tanesini çözebilmişti. Fakat ses özellikleri sadece zıtlaşına olayı ile açıklanacak kadar basit değildi. Ayrıca ***vurgu*** özelliği de bir problem yaratıyordu. Vurgu, esasında ciğerlerden gelen nefes vuruşları olan ***hece*** birliklerine bağlıdır. Bu bakımdan bir ses değil ancak bir hece vurgulu olabilir. Bir hecenin vurgulu olması ise o hecenin kuvvetli bir nefes darbesi ile söylenmesi demektir. Türkçede ayrı ayrı hecelerin vurgulu oluşlarına göre kelimelerin ayrı anlamları olmaktadır.

Örnek

aydın	"okumuş, aydınlanmış"	ikinci hece vurgulu
Aydın	"bir il, vilayet"	birinci hece vurgulu

Bu şekilde vurguya bağlandığı için anlaşılamamış olan aykırılıklardan bir tanesi vurguyu göz önüne alan Verner tarafından çözülmüştür.

VERNER

O zamana kadar açıklanamamış ses aykırılıklarından bir tanesi şuydu.

Gotça	/bro:**s**ar/	"erkek kardeş
	/f a:**z**ar/	"baba"

Her iki kelimede de görülen /s.z/ sesleri Hint-Avrupa kök-dilindeki /t/ sesine dayanmaktadır. Grimm kuralına göre /t/ sesinin, "kardeş" kelimesindeki gibi sadece /s/'ye dönüşmesi gerekmektedir; "baba" kelimesindeki /z/ ise bir aykırılık göstermektedir. Sedasız /s/ yerine sedalı /z/ çıkmasının sebebi Verner tarafından 1877 yılında yayınlanan bir yazıda açıklanmıştır.[47]

Verner'e göre bu iki kelimenin kök-dildeki biçimleri şöyle olup ayrı hecelerde vurgulanıyorlardı.

kök-dil	/**bhra**:ter/	birinci hece vurgulu
kök-dil	/p ı **ter**/	ikinci hece vurgulu

Bu iki kelimedeki /t/ konsonundan önceki vokaller, birinci kelimede vurgulu ikincisinde ise vurgusuzdur. Birincisindeki gibi vurgulu olduğu hallerde, vokalden sonra gelen /t/ konsonu Germen dillerinde Grimm kuralına göre normal olarak /s/ sesine dönüşmektedir. İkinci kelimedeki gibi vurgusuz olduğu hallerde ise vokalden sonra gelen /t/ konsonu bir yandan Grimm kuralına göre /s/'ye dönüşürken öbür yandan da Verner kuralına göre sedalılaşarak /z/'ye değişmektedir.[P4.152]

Hint-Avrupa kök-dilindeki bu vurgu ayrılığı Germen dillerinin tarih-öncesi devrinde, yani ön-Germence aşamasında kaybolmuş olduğu için yukarıdaki ayrılık, Verner'in zamanına kadar açıklanamamıştır. Fakat bu vurgu ayrılıklarını aynen saklayıp bunları yazıda belirten Sanskritçe kelimeleri inceleyen Verner bu çapraşık problemi çözebilmiştir.

Geri kalan aykırılıklardan bazılarını çözebilmek için bütün bir Hint-Avrupa dilleri tablosunu göz önünde tutmak ve bu dillerdeki ses değişmelerini belli bir sistemin parçaları olarak değerlendirmek gerekiyordu. Bu şekilde bir düşünce yolu ile başarılı bir açıklama yapan kimse Saussure olmuştur.

SAUSSURE

O zamana kadar açıklanamamış ses aykırılıklarından bir tanesi de şuydu.

Grekçe	/**fa**:mi /	"söylüyorum"
	/**fo**:ne:/	"ses"
	/**fa** tos/	"söylenmiş"

Üçüncü kelimedeki /a/ vokalinin kısa oluşunu açıklayan Saussure 1878 yılında yayınladığı eserinde[48] şöyle bir varsayım ileri sürmüştü. Buna göre Hint-Avrupa kök-dilinde /A/ ve /O/ olarak gösterilebilecek iki ses bulunmaktaydı. Gırtlağın üst tarafındaki geniz boşluğunda çıkan bu iki ses hiçbir yere sürtünmedikleri için vokal özelliği göstermekteydi. Gene Saussure'ün varsayımına göre bu iki ses yukarıdaki üç kelimenin temel vokali olan /e/'den sonra gelmekteydi.

Örnek

ön-Grekçe	/**feA**mi /	birinci hece vurgulu
	/**feO**ne:/	birinci hece vurgulu
	/**feA**tos/	ikinci hece vurgulu

Saussure'e göre /A/ ve /O/ gırtlaksı sesleri vurgulu hecelerde bulundukları zaman kendilerinden önceki /e/ ile birleşerek uzun /a:/ ve /o:/ seslerini meydana getirmişti; vurgusuz hecede ise /A/ sesi kendinden önceki /e/ ile birleşmediğinden olduğu gibi kalmıştı.[W.47]

Örnek

/f **eA** nti/	/a:/ oluyor
/f **eO** ne:/	/o:/ oluyor
/f **A** tos/	/a/ kalıyor

Saussure'ün bu varsayımı çok parlak göründüğü halde ortada bunu destekleyecek bir kanıt yoktu.[49] XX. yüzyıl başında Boğazköy'deki tabletlerin okunması ile ortaya çıkarı Hititçe, Saussure'ün bu varsayımını haklı çıkaracak ipuçları vermekteydi. Çünkü bütün Hint-Avrupa dillerinde kaybolduğu halde Hititçede saklanmış olan bir /H/ sesi ortaya çıkmıştı.[W.48]

Örnek

Hititçe	/la**HH**a /	"savaş"
Grekçe	/la: os /	"ordu"

Burada da belli bir /H/ sesi kendinden önce gelen vokal ile birleşerek kaybolmakta ve onu uzatmaktadır. 1927 yılında bir makale yayınlayan Polonyalı Kurylowicz bu /H/ sesinin, Saussure tarafından kök-dilde bulunduğu ileri sürülen gırtlaksı /A.O/ seslerinin bir devamı olabileceğini söylemekle durumu aydınlığa kavuşturmuştur.[W.44]

Saussure'ün varsayımları böylelikle yıllar sonra ispatlanmış oluyordu. Bu durum dil çalışmalarında bazı kereler tümden-gelimli teorilerin de geçerli olabileceğini göstermek bakımından önemli sayılmalıdır. Saussure'ün açıklaması ile, ses değişmelerinin düzenli olduğu bir kere daha anlaşılmış oluyordu. Yapılacak şey dillerin düzenliliği hakkındaki fikirleri belli bir dil okulu içerisinde toplamak ve çalışmalara öyle devam etmekti. Bunu başarmak ise Brugmann'a düşmüştür.

BRUGMANN

Leipzig üniversitesinde toplanmış olan bir dilciler grubu ses değişmelerinin düzenli olduğunu ve görünürdeki aykırılıkların yeni kurallar ile açıklanabileceğini savunmaktaydılar. Bu gruba "hevesli dilciler" anlamına gelen alaycı bir deyişle ***Genç Gramerciler*** adı verilmekte-

di.[P1.294] Grubun öncülerinden Brugmann'ın ayrı bir dil dergisi yayınlaması,[50] ve "Genç Gramerciler" terimini kendileri için benimsemesi[M3.203] ile başlayan yeni akım artık bu isimle tanınmış oluyordu.[L2.40]

Genç Gramercilerin tutumu bu gruptan Leskien'in bir sözü ile özetlenmişti: "Ses kurallarında hiçbir istisna bulunamaz". Böylelikle, Genç Gramerciler dil olaylarını bölük pörçük ele almak yerine bunları ses özellikleri, kelime aktarımı, kelime benzetmesi gibi çeşitli etkenleri de göz önünde tutmak sureti ile bir bütün olarak incelemişler ve ortaya tutarlı kurallar çıkarabilmişlerdir.

Bu başarılarına karşılık Genç Gramerciler dili mekanik bir şekilde inceleyerek insan ile hiçbir ilgisi olmayan bir otomat haline getirmeye çalışmışlardır. Bu yoldaki araştırmalarında dil ayrıntıları içinde boğulup kalmışlar ve daha zamanı gelmediği düşüncesi ile, genel lengüistik problemlerine eğilmemişlerdir. Oysa insan dili haberleşme aracı olarak kullanılan bir mekanizma olduğundan dili bütünü ile dil olarak gören bir tutum gerekiyordu. Bu yeni görüşü başlatan kimse tarihsel-karşılaştırmalı lengüistik alanında dili bir sistem, bir yapı olarak ele alan ve böylece aykırılıkların çözülmesinde başarılı sonuçlar elde eden Saussure olmuştur.

NOTLAR

ORTA DÖNEM

1 (s 25) Germen dillerinin doğu grubundan olan Gotçanın çoğu lehçeleri ortadan silindiği halde bir tanesi Kırım'da kullanılmaktaydı. XVI. yüzyıla kadar yaşayabilmiş olan bu dilden örnekler bir raslantı sonucu olarak Flamanlı Busbecq tarafından derlenmiştir. 1560-1562 yılları arasında İstanbul'a siyasal bir görevle gelmiş bulunan Busbecq, Kırım Gotçasını konuşan birisinden topladığı kelime listelerini ve deyimleri sonradan yayınlamak sureti ile bu lehçenin, bilim dünyasında tanınmasını sağlamıştır.[G.431 P1.6 W.12]

2 (s 26) Rönesans ile birlikte bilginlerin ilgisi kendi ulusal dillerine dönmeye başladı. Bunlardan F Junius, XVII. yüzyılda İngilizcenin ve öbür German dillerinin eski belgeleri üzerinde çalışarak bu dillerin eski devrelerini ışığa çıkarmaya[B2.8] gayret etti.

3 (s 28) XIII. yüzyılda yaşamış olan İngiliz filozofu Roger Bacon gramerin, bütün dillerde öz bakımından aynı olduğunu söylemiş, dillerin tek tek gramerleri arasındaki ayrılığın önemli olmadığını ileri sürmüştür. Bacon'a göre bir dilin gramerini bilen kimse bütün dillerin gramerlerini biliyor demektir.[D1.147]

4 (s 28) XIV. yüzyıl başlarındaki ***Modistae*** adlı gramerciler grubuna göre bütün dünya dillerinin sadece bir tek ve ortak gramer yapıları bulunmaktadır. Bu bakımdan genel gramer kuralları ayrı dillerde ayrı şekilde ortaya çıkmaktaysa da esasında bu dillerin dışında ve üstünde bir varlığa sahiptir.[L2.7]

5 (s 31) Sanskritçeden ayrı olarak Farsçanın da Avrupa dilleri ile olan benzerliğine çok erken tarihlerde işaret edilmiştir. Gotların dili üzerine 1597 tarihinde yazılmış olan bir eserde Farsça ile Almanca arasında bir akrabalık bulunduğu her iki dilde de ortak sayılan 22 kelime ile ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu ortak kelimelerde gösterilen ses uygunluklarının bazıları yanlış olmakla birlikte birçokları da doğrudur.[B2.181 P1.7]

6 (s 31) Paris'te 1795 yılında kurulmuş olan ***Yaşayan Doğu Dilleri Okulu***'nda İran ve Hindistan dilleri ve edebiyatları öğretilmeye başlandı.

7 (s 32) Jones'dan başkaları da Hindistan'daki diller ile ilgili eserler vermişlerdi. Colebrooke 1805 yılında Sanskritçenin ilk gramerlerinden birisini yayınlamıştı. Haughton, Sanskritçe-Bengalce-İngilizce sözlüğünü meydana getirmişti. Hamilton ise Hindistan'daki yerli dilleri üzerinde Avrupa'daki ilk uzman profesör sayılmaktaydı. 1801'deki Amiens barış antlaşmasından sonra

Paris'te Sanskritçe dersleri veren ve karşılaştırmacılardan Schlegel'i yetiştiren de gene Hamilton olmuştur.

8 (s 32) Jones'un tebliğinden birkaç yıl önce Hutton isimli bir yazar, ***Dünyanın Teorisi*** adlı kitabında Kutsal Kitap'ta anlatılan, dünyanın yaratılış hikayesini reddetmişti Bundan kuşkulanan din adamları Sanskritçenin de ortaya çıkması ile, Kutsal Kitap'taki Babil Kulesi hikayesinin de yıkılacağından korktular. Bunun üzerine Sanskritçenin uydurma bir dil olduğunu, Grekçe ve Latinceden alınan kelimelerin, Brahminli din adamları tarafından harman yapılıp ortaya bir dil diye sürüldüğünü söylediler. Bu da Sanskritçenin, Grekçe ve Latinceye benzeyiş noktalarının ne dereceye kadar kuvvetli olduğunu ve bu noktanın ne dereceye kadar da çarpıtılabileceğini göstermektedir.[B2.174]

9 (s 32) ***Hint-Avrupa*** terimi yerine ileri sürülen ***Hint-Germen*** dilleri terimi Almanya dışında tutulmamıştır. Bu terim, J. von Klaproth'un ***Asia Polyglotto*** 1023 tarihli eserinde ortaya atılmıştır.[P1.262 n2]

10 (s 33) İnsan dilinin ortaya çıkışı hakkında ileri sürülecek bütün varsayımlar temelsiz olacaktır; çünkü elde hiçbir yazılı belge bulunmamaktadır. En eski yazılı bölgeler MÖ 4000 yıllarına kadar gitmektedir. Oysa insan dilinin başlangıcı on binlerce yıl geriye götürülebilir. Onun için bu konuda söylenecek her söz mantık bakımından zorunlu olarak daha baştan reddedilecektir. ***Paris Lengüistik Kurumu*** da bu görüşe dayanarak 1886 yılında almış olduğu bir karara göre dilin ortaya çıkışı hakkında verilecek hiçbir yazıyı kabul etmeyeceğini bildirmek zorunda kalmıştır.[L2.35]

11 (s 33) Psammetichos'un denemesi Almanya imparatoru II. Friedrich tarafından XIII. yüzyıl başlarında tekrar edilmişse de çocuklar küçük yaşta öldüklerinden bir sonuç elde edilmemiştir.[L2.33]

12 (s 34) Sanskritçe hakkındaki bilgilerin kaynağı İngiliz sömürgesi Hindistan'da bulunduğundan bu bilgilerden en çok İngilizler faydalanmaktaydı. Napolyon'un İngiltere'yi abluka altına alması ile bu bilgilerin İngiltere'den Avrupa'ya aktarılması zorlaştı. Fakat Paris'teki "Bibliothèque Nationale"da Sanskritçe yazmalar bulunmaktaydı. Schlegel de bunları incelemek için Paris'e gelmişti. Ayrıca Paris'te enterne edilmiş olan İngiliz uzmanı Hamilton da özel Sanskritçe dersler vermekteydi. Böylelikle karşılaştırmalı lengüistiğin tohumları atılmış oluyordu.[B2.174]

13 (s 34) F Schlegel, ***Über die Sprache und Weisheit der Indier***, Heidelberg, 1808.

14 (s 34) Schlegel, 1795'teki kurulmuş olan "Yaşayan Doğu Dilleri Okulu"na devam etmiş ve burada İran ile Hindistan dilleri ve edebiyatlarını incelemiştir.[L2.18]

15 (s 35) R K Rask, ***Undersögelse om det gamle nordiske eller islandske sprogs oprindelse***, "Eski Norsça veya İzlanda dilinin çıkışına ait araştırma". 1814, basılışı Copenhagen 1818.

16 (s 36) F Bopp, ***Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache***, Frankfurt, 1816.

17 (s 36) Bopp, bu arada bir fikre saplanıp kalmıştı. Buna göre fiillerin her şeklinde mutlaka "olmak" fiilinin bir parçası bulunmaktaydı. Latince "**es**-t" (o dur) veya "**s**-unt" (onlar dırlar) gibi fiil parçalarında **es** veya **s** kökünü bulduğu için bütün fiil eklerinde de aynı şekilde "-im, -sin, -dir" gibi, "olmak" fiilinin parçalarını ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Bu ise dilde gözlemde bulunma yerine belli bir fikri ispatlama yolunda gerçekleri çarpıtmaktan başka bir şey değildir. Ayrıca, her fiilde "olmak" fiilinden bir parça bulunacağını söylemek ve insan mantığının bunu gerektirdiğini ileri sürmek bir lengüistik çalışmasından çok peşin hükümlü bir mantık varsayımıdır ve bu bakımdan reddedilmelidir.[P1.256]

18 (s 36) Bir kelimedeki belli bir sesin, çeşitli dillerde ortaya çıkış şekilleri söyle olabilmektedir.

Örnek	Germence	/v/
	Islavca	/b/
	Latince	/b/
	Sanskritçe	/bh/
	Ermenice	/bh/
	Grekçe	/ph/

Böyle olunca karşılaştırmalı metoda göre Hint Avrupa kök dilinde /bh/ sesinin bulunduğu sonucuna varılmaktadır. Çünkü /ph.b.v/ seslerinin /bh/'den çıkışı fonetik bakımından açıklanabilmekte fakat tersi yapılamamaktadır. Fakat bu /bh/ sesinin ne çeşit bir ses olduğu kesinlikle bilinmemektedir. /b/ sesi ile birlikte çıkan nefesin veya /h/'nin ne kadar kuvvetli olduğu, /b/ telaffuz edilirken dudakların yuvarlak olup olmadığı söylenememektedir. Bu bakımdan seslerin ince ayrıntılarından çok kaba hatları ile tespit edildiğini belirtmek doğru olur.[L1.92]

19 (s 36) Eldeki biçimlerden geriye giderek daha eski biçimleri yeniden kurma metodunda şöyle bir aksaklık bulunmaktadır. Eğer biçimlerden bir tanesi belli bir ayrılık gösterdiği halde kaybolmuşsa veya ele geçmemişse o zaman varılan sonuç yanlış olmaktadır. Sözgelimi yeni-Latin dillerinde "10" sayısı anlamına gelen kelimeler karşılaştırıldığı zaman bunların geriye giderek İtalyanca /dieçi/ kelimesindeki gibi /ç/ sesinde birleştikleri görülmektedir. Oysa Yugoslavya'nın kuzey batısındaki ve Hırvatistan sahili karşısındaki Veglia adasında konuşulan Dalmaçya dilinde /dik/ biçimine rastlanmıştır. Dalmaçya dilini konuşan Udina

isimli en son insan yaşlı bir adam olup patlayan bir mayın ile 1898 yılında ölmüştü. Eğer Udina ölmeden /dik/ biçimi tespit edilmemiş olsaydı /ç/ ile yapılmış olan "yeniden-kurma" doğru sayılacaktı. Oysa bu tek örnek bile yeniden-kurmanın, /k/ ile yapılmasını öngörmektedir. Bu bakımdan yapılacak yeniden-kurmaların, sadece eldeki malzemeye dayandığını ve hiçbir zaman kesin sayılamayacağını hatırlamak gerekir.[L1.84 P1.269]

20 (s 36) Fakat Bopp'un fonetik bilgisi ses değişmelerini çözmeye yeterli değildi. İngilizce "sweat" (terlemek) kelimesindeki /t/ sesi ile, bunu karşılayan Almanca "schwitzen" kelimesindeki /ts/ sesi arasında bulunan bağlantıyı kökteki /t/'ye bir /s/ eklenmesi ile açıklamaya çalışmıştı. Oysa bu /ts/ sesi, doğrudan doğruya /t/ sesinin Eski Almancada değişmeye uğramasından doğmuştu.[P1.256]

21 (s 36) Jacob Grimm esasında bir Almanca profesörü olduğu halde ayrıca bütün Avrupa'da tanınmaktaydı. Çünkü kardeşi Wilhelm ile birlikte folklor malzemesi toplamışlar ve bunları ***Grimm Kardeşlerin Peri Masalları*** adı altında yayınlamışlardı.

22 (s 36) J Grimm, ***Deutsche Grammatik***, Berlin, 1822. Bu eserdeki "deutsche" kelimesinden Alınanca değil German dilleri veya Germence anlaşılmaktadır. Birinci baskısı 1819'da yapılmış olan eserde fonoloji kısmı yoktur. Fakat 1822'deki ikinci baskısında kendi adı ile tanınan "Grimm kuralları" bulunduğundun bu arada Rask'ın eserini okuyup etkilendiği anlaşılmaktadır.[G2.438]

23 (s 38) Hint-Avrupa kök-dilindeki /k/ sesi Germen dillerinde /h/ olduğuna göre bu /k-h/ değişmesini gösteren bir kelimenin kök-dildeki kullanış tarihinin, Germen dillerinin ayrılarak gelişmesinden önce olduğu anlaşılmaktadır. Aksi halde /k-h/ değişmesinden sonra Hint-Avrupa dillerine girecek bir kelimedeki /k/ sesi değişmeden kalacaktır. Türkçedeki "kendir otu" anlamına gelen kelime İngilizcede /hemp/, Grekçede ise /kannabis/'tir. Bu kelime Germen dillerindeki /k-h/ değişmesine uyduğuna göre Hint-Avrupa dilleri birbirlerinden ayrılmadan önce kullanılıyordu demektir. Bu şekilde hükümlere varmaya "dil-içi kanıtları" yolu ile ispatlama denmektedir. Çünkü verilen ipuçları mantık yolu ile ve dilin kendi içerisindeki gelişmelerden çıkarılmıştır. Buna yardımcı olarak bir de "dil-dışı kanıtlar" bulunabilir. MÖ V. yüzyılda yaşamış olan Herodot'un bildirdiğine göre Grekler kendir otunu yabancı bir memleket bitkisi sayıyorlardı. Kelimenin bir Fin-Ogur lehçesinden gelmiş olacağı ileri sürülmektedir. "Kendir" kelimesi Hint-Avrupa kök-diline dışarıdan girdiğine göre ve Germen dillerinde de /h/ sesi ile telaffuz edildiğine göre bu kelimenin Hint-Avrupa dillerine, Germen dillerinin bağımsız olarak gelişmesinden yani /k-h/ değişmesinden önce girmiş olduğu anlaşılmaktadır. Herodot'un sözleri de bu kelimenin kök-dilde bulunmayıp daha sonra girdi-

ğini ispatlama bakımından dil-dışı bir kanıt olarak kullanılabilmektedir.[B1.318-319]

24 (s 38) Grimm her şeye rağmen kendi çağının romantik etkisinden kurtulamamış ve ve gayet güzel formülleştirdiği ses değişmeleri hakkında temelsiz fikirler ileri sürmüştür. Grimm'e göre ses değişmeleri uysal milletlerde pek görülmemekte, sadece barbar sayılabilecek kavimlerin dillerinde meydana gelmektedir. Özellikle Eski Almancada ortaya çıkan konson değişmelerine dokunan Grimm 700 yıllarında ortaya çıkan bu değişmeleri, Avrupa'yı bugünkü haline getirecek hareketlerin başlangıç devresinde Almanların hürriyete olan susuzlukları yüzünden giriştikleri ileri atılışlara bağlamaktadır. Bu da lengüistikte varılabilecek sonuçların ne dereceye kadar çarpıtılabileceğini göstermektedir.[W.20]

25 (s 39) Grimm'in Germen dilleri üzerindeki ***Deutsche Grammatik***, 2 nci baskı 1822 eserinden sonra karşılaştırmalı metot başkaları tarafından da uygulanmaya başlamıştı. Ele alınan başlıca diller ve eserler şunlardır:
"Yeni-Latin dilleri" için
F Diez, ***Grammatik der romanischen Spracken***, Bonn, 1836-1844.
"Kelt dilleri" için
J K Zeuss, ***Grammatica Celtica***, Berlin, 1853.
"Islav dilleri" için
F Miklosich, ***Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen***, Wien, 1874-1879[B1.16 G2.438 L2.40]

26 (s 30) A Pott, ***Etymologische Forschungen auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen***, Lemgo, 1833-1836.

27 (s 39) A Schleicher, ***Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen***, Weimar, 1861.

28 (s 41) Karşılaştırmalı metodun, dikkatle uygulandığı zaman olumlu sonuçlar vereceği Bloomfield tarafından gösterilmiştir. Hiçbir yazılı belgesi bulunmayan Kızılderili dillerinden Foxça ve Ojibwacada bulunan /şk/ konson kümesi ile, Creece ve Menominicede bulunan /hk/ konson kümesine dayanarak "ön-Algonkça" dediği kök dilde /çk/ seslerinin bulunabileceğini varsaymıştır. Daha sonraları Swampy ve Cree dillerinde /htk/ kümesini bularak ve başka delillere de dayanarak ön-Algonkça dediği kök-dilde yapmış olduğu yeniden-kurmaları ispatlayabilmiştir.[L191]

29 (s 41) Geriye-gitme yolu ile yeniden kurulan ***kök-biçim***'ler çeşitli dillerdeki biçimlerin sadece ortak yanları alınmak sureti ile elde edilmiştir. Fakat bu biçimler hiçbir zaman kök-dilin, bu şekilde saf biçimlerden kurulu olduğunu göstermez. Tam tersine Hint-Avrupa kök dili olarak ileri sürülen dilin, birbirine yakın lehçelerden kurulu olması akla daha yakın gelmektedir. Gerçekten yeniden-kurma yolu ile kök-dilin biçimleri elde edilirken birçok noktalar ak-

saklık göstermektedir. Bu da kök-dilin, sanıldığı kadar saf ve lehçesiz bir dil olmayıp daha ilk baştan lehçelerden kurulu olduğuna işaret etmektedir. Özellikle sonradan bulunmuş olan Hititçe genellikle Hint-Avrupa dillerine uyduğu halde gramer yapısı bakımından öbür dillerin kaynaşık yapısına karşılık ayrışık bir yapı göstermektedir. Bu da lehçe ayrımlarının ve çatlaklarının daha kök-dil zamanında bile bulunduğunu gösterebilir. L1.92 W.30

30 (s 41) Yeniden kurma yolu ne kadar tenkil, edilirse edilsin gene de hiçbir delile dayanmayan tahmin etme yolunda daha sağlamdır. Hiç değilse elde bulunan biçimler arasındaki benzerliklere dayanılmaktadır. Ayrıca diller arasındaki bağlantıları ortaya çıkardığı gibi kök-dildeki biçimleri elde etmede bir yol göstermektedir. L1.91 P1.240

31 (s 41) Bu soy kütüğü şemasında iki varsayım bulunmaktadır. Birincisi kök-dilin lehçesiz ve saf bir dil olduğu; ikincisi de çeşitli dillerin, kök-dilden takıntısız ve saf bir şekilde ayrıldığı. Oysa çalışmaların gösterdiğine göre kök-dilde lehçeler bulunmaktaydı ve diller birbirlerinden kesinlikle ayrıldıktan sonra da karşılıklı olarak birbirlerini etkilemişti. Bu bakımdan her dilin, birdenbire koparak sat bir şekilde gelişmiş olması düşünülmemektedir. Çeşitli Hint-Avrupa dilleri arasındaki benzerlikler ise bu dillerin birbirlerini etkilemesi sonunda ortaya çıkmış olabilir. B1.318 W.33

32 (s 41) XX. yüzyıl başlarında Boğazköy'de bulunan tabletler okunduğu zaman bunlarda kullanılan Hititçe dilinin Hint-Avrupa dillerine benzediği görüldü. Bunun üzerine Hititçeyi de içine alacak şekilde bir ***Hint-Hitit*** kök-dili ileri sürüldü. Fakat bu görüş sonradan bırakıldı ve Hititçe Hint-Avrupa kök-dilinden gelen dillerden sadece bir tanesi olarak kabul edilmeye başlandı. W.34

33 (s 41) Sehleicher'in varsayımına göre çeşitli Hint-Avrupa dilleri kök-dilden birdenbire ayrılarak bağımsız olarak gelişmiştir. Fakat 1866'da ileri sürülen bu soy kütüğü şemasının eldeki bilgilere uymadığı az sonra anlaşılmış ve Schleicher'in ***soy kütüğü teorisi*** yerine Schmidt tarafından ***dalga teorisi*** ileri sürülmüştür. Schmidt'in varsayımına göre de Hint-Avrupa dilleri bir kök-dilden çıkmıştır. Fakat ayrı ayrı diller haline gelmeleri birdenbire olmamış sadece tek bir kaynaktan dalgalar halinde çevreye yayılmıştır. Merkezden uzaklaştıkça kök-dile olan benzerlik de azalmaktadır. Aynı şekilde birbirine yakın bölgelerde konuşulan diller birbirlerine daha çok benzemekte, aralarındaki ayrılık birbirlerinden uzaklaştıkça çoğalmakladır. Dalga teorisi bugün için dilciler tarafından daha çok tutulmakta ve bazı değiştirmeler yapılmak şartı ile dillerin aile bağlarına göre sınıflandırılmasında ölçü olarak kullanılmaktadır. G2.42-43

34 (s 42) Çincede kelimelerin ayrı ayrı yazılması yüzünden çoğu kere bu dilin ayrışık düzenli olduğu söylenmekteyse de bu dilde konuşulurken kelimelerin tek tek değil gruplar halinde söylendiğine işaret edilmektedir. Bu bakımdan

Çincenin, ekleri olmayan bir dizi kelimenin art arda sıralanmasından meydana gelmiş olduğu görüşü doğru olmayabilir.[L2.29]

35 (s 41) Schleicher'in, geniş bir bilgi alanına ilgi duyduğu, Litvanya dilini de çalışmasından ve 1856'da bu dilin gramerini yayınlamasından anlaşılabilir. Yaşamakta olan bir dili bu derecede dikkatle incelemek o günler için bir yenilik sayılabilir. Schleicher'in bu çalışması bugün için bile değerli kabul edilmektedir.[L2.23]

36 (s 42) Kelimelerin başında, ortasında veya sonunda kelimelerin biçimlerini belirleyen işaretler veya ***biçimsel göstergeler*** bulunmaktadır. "Öğrenci-**nin** 'kitab-**ı**" sözündeki "-nin" ve "-ı" parçaları bunlara örnektir. Ayrışık dillerin özelliği, bu gibi biçimsel göstergeleri kullanmayışıdır.[W.38]

37 (s 42) Türkçede kelimelerin yer değiştirmesi genellikle önemli değildir; çünkü birçok kelimelerde bulunan ekler veya biçimsel göstergeler yardımı ile, ilgili kelimeler birbirlerine bağlanabilir.

Örnek öğrenci-**nin** kitab-**ı-na** bak
kitab-**ı-na** bak öğrenci-**nin**
bak öğrenci-**nin** kitab-**ı-na**

Bu örneklerde "öğrenci" ile "kitap" kelimeleri arasındaki ilgi cümlenin şekli ne olursa olsun aynı kalmaktadır.

38 (s 41) Dünya dillerinin üçe ayrılması fikri Schleicher'den daha önce, karşılaştırmalı dilci F Schlegel'in kardeşi Wilhelm Schlegel tarafından ileri sürülmektedir. Buna göre dillerin birinci grubunda hiçbir gramer yapısı yoktur; ikinci grubunda ***ön-ek***'ler ve ***son-ek***'ler vardır; üçüncü grubunda ise çekimler bulunmaktadır.[L2.26]

39 (s 42) Türkçe, Macarca ve Korecede yanaşık düzen görülmektedir. Birçok dilciler bunu dayanarak bu dillerin birbirleri ile akraba olabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Oysa sadece yapı benzerliği aynı kök-dilden çıkmış olmayı ispat etmez. Ayrıca ses paralellikleri, gramer benzerlikleri ve kelime anlamlarına alt bağlantıların da olması gerekmektedir. Bu bakımdan Türkçe ile Korece, Japonca ve Macarca arasında, karşılaştırmalı metodun uygun görebileceği bir bağlantı bulunmayabilir. Bu diller arasındaki bazı benzerliklerin birbirlerinden aktarılmış özellikler olması akla daha yatkın gelmektedir.

40 (s 42) Yanaşık diller ile kaynaşık dillerin yapıları esasında aynı olup sadece kelime köküne bağlanan eklerin, erimeden veya eriyerek kaynaşma derecesine göre birbirlerinden ayrılmaktadır.[W.38]

41 (s 42) Schleicher, tabiat bilimlerine olan bağlılığı yüzünden elindeki malzemeyi gerektiğinden fazla sistemleştirme eğiliminde görünmektedir.[L2.23]

42 (s 44) Schleicher böylece tipik bir XVIII. yüzyıl bilgini olarak ortaya çıkmaktadır. Teoriyi, araştırmalarının sonuna değil başına geçirmekte ve ondan

sonra da elindeki malzemeyi, kafasında kurmuş olduğu mantık kalıbının çerçevesi içine sığdırmaya çalışmaktadır.[L2.32]

43 (s 44) Birinci devre dilcilerinden Grimm dildeki ses değişmelerinin belirli olduğunu ortaya çıkarmıştır. İkinci devre dilcileri ve Genç-Gramerciler ise bu değişmelerin aynı zamanda düzenli olduklarını ispat etmişlerdir.[W.92]

44 (s 44) Kelime benzetmesi "cami-i", "camisi" gibi eldeki kelimelerin yeniden düzenlenmesi şeklinde olabileceği gibi yeni yeni kelimeler yaratmak sureti ile de ortaya çıkabilir. "Trans-atlantik" kelimesine benzetilerek yapılacak bir "trans-bosforik" kelimesi Boğazdaki araba vapurları hakkında biraz mizahlı da olsa kullanılabilir.

45 (s 44) Ses değişmeleri yavaş yavaş ve belli bir tempoda meydana geldiğinden dildeki "tutucu" veya "saklayıcı" özelliği belirtir. Buna karşılık kelime benzetmeleri birdenbire meydana geldiğinden dildeki "düzleyici" veya "devirici" özelliğe işaret eder.[P1.299]

46 (s 45) H Grassmann esasında dilci olmayıp Stettin'li profesyonel bir Alman matematikçisiydi.[P4.151]

47 (s 46) K Verner, "Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung", ***Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen***, 1877, 97 - 130. Fakat makale iki yıl önce 1875'te açıklanmıştır.

48 (s 47) F de Saussure, ***Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes***, Leipzig, 1878.

49 (s 47) Saussure'ün, dil yapısına dayanan bu parlak varsayımını destekleyecek bir delil elde yoktu. Fakat Danimarkalı H Möller, uzmanı olduğu Semitik dillerde bulunan gırtlaksı seslere dayanarak Saussure'ün söylediği bu bilinmeyen seslere ***gırtlaksılar*** adını verdi ve böylece ***gırtlaksılar teorisi*** ortaya çıkmış oldu.[W.47]

50 (s 48) Brugmann, Curtius ile birlikte bir dergi çıkarmaktaydı. Brugmann çok önemli bir makalesini yayınladığı zaman Curtius Leipzig'ten uzakta bulunuyordu. Brugmann'ın makalesindeki fikirlere karşı olduğundan aralarında anlaşmazlık çıktı ve Brugmann arkadaşı Osthoff ile birlikte 1878 yılında ***Morfolojik Araştırmalar*** adlı bir dergi çıkarmaya başladı.[P1.293]

DANIŞILAN ESERLER

ORTA DÖNEM

A ARENS. H — ***Sprachwissenschaft***, Verlag Karl Alber Freiburg/ München, **1955**, ss 47-337.

B1 BLOOMFIELD, L — ***Language***, Holt, New York, **1933** (1951), ss 297-320.

B2 BODMER, F — ***The Loom of Language***, Norton, New York, **1944**, ss 171-186.

D DINNEEN, F P — ***General Linguistics***, Holt, New York, **1967**, ss 176-190.

G1 GLEASON, H A jr — ***Linguistics and English Grammar***, Holt, New York, **1965**, ss 28-37.

G2 GRAY, L — ***Foundations of Language***, Macmillan, New York, **1939** (1960), ss 431-445.

H1 HALL, R A jr — ***Linguistics and your Language*** (: Leave your Language alone) Doubleday Anchor A 201, New York, **1950** (1960), ss 181-190.

H2 HALLIDAY, M A K ve başkaları — ***The Linguistics Sciences and Language Teaching***, Longmans, London, **1964** (1965), ss 146-147.

H3 HEYD, U — ***Language Reform in Modern Turkey***, Jerusalem, **1954**, ss 29-35.

H4 HOENIGSWALD, H M — ***Language Change and Linguistic Construction***, Chicago UP, **1960** (1961), ss 68-71.

H5 HUGHES, J P — ***The Science of Language***, Random House, New York, **1962** (1966), ss 45-63.

I IVIÇ, M — ***Trends in Linguistics***, çev M. Heppell, Mouton, **1965**, ss 40-63.

J JESPERSEN, O — ***Language***, Norton N 229, New York, **1921** (1964), ss 21-99.

L1 LEHMANN, W P — ***Historical Linguistics***, Holt, New York, **1962** (1964), ss 21-99.

L2 LEROY, M — ***Les Grands Courants de la Linguistique Moderne***, Presses Universitaires de France, Paris, **1963**, ss 3-9.

M1 MALMBERG, B — ***Les Nouvelles Tendances de la Linguistique Moderne***, Presses Universitaires de France, Paris, **1963**, ss 9-47.

M2 Mc MILLAN, J B — "Summary of Nineteenth Century Historical and Comparative Linguistics", ***Reading in Applied English Linguistics***, ed H B Allen, Appleton, New York, 1954 (1958), ss 9-13.

M3 MOUNIN, G ***Histoire de la Linguistique***, "Des origines au XXe Siècle", Presses Universitaires de France, Paris, **1967**, ss 117-212.

P1 PEDERSEN, H ***The Discovery of Language*** (: Linguistic Science in the Nineteenth Century), çev J Spargo, Meridian MB 40, **1924** (1962), ss 240-310.

P2 PEI, M ***Invitation to Linguistics***, Doubleday, New York, **1965**, ss 109-112.

P3 PERROT, J ***La Linguistique***, Presses Universitaires de France, Paris, **1953** (1961), ss 65-90.

P4 POTTER, S ***Language in the Modern World***, Penguin A 470, London, **1960** (1961), ss 144-161.

S STURTEVANT, E H ***An Introduction to Linguistic Science***, Yale UP Y 17, **1947** (1960) ss 154-167.

T TRAGER, G L "Linguistics", ***Encyclopedia Britannica***, **1959** vol 14, ss 162 B – 162 C.

W WATERMAN, J T ***Perspectives in Linguistics***, Chicago UP, Phoenix P 106, **1963**, ss 11-60.

YENİ DÖNEM

YAPISAL LENGÜİSTİK

XIX. yüzyıl karşılaştırmalı lengüistiği özellikle ses değişmeleri alanında başarılı sonuçlar elde ettiği halde dil olaylarını tek tek incelemekle kalmış ve bu yüzden dilin genel özelliklerine geçememişti. Dilin en ince noktalarına kadar inmeye çalışan, fakat ayrıntıların içinde boğulup kalan XIX. yüzyıl lengüistiğine tepki olarak XX. yüzyıl lengüistiği dil konusundaki ayrıntılardan sıyrılarak dilin ana problemlerine eğilmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda dilin ne olduğu, kullanıldığı toplumdaki yeri ve dilin incelenme şekilleri gibi konular açıklığa kavuşturulmuş ve böylece karşılaştırmalı çalışmalardan, ***genel lengüistik*** denebilecek modern bir dil bilimine geçilmiştir. XX. yüzyılın modern lengüistiğine gelininceye kadar dil kelimesi ile, ancak ***kelimeler*** anlaşılmaktaydı. Bu yüzden bir dilin kelimelerini öğrenme, o dilin kendisini de öğrenmiş olma ile bir tutuluyordu. Söz konusu birlikler sadece kelimelerdi. Dil tartışmaları kelimeler üzerinde yapılıyordu. Greklerdeki "tabiat-anlaşma" tartışmasında olduğu gibi kelimelerin ortaya çıkışı konusundan başlayarak kelimelerin bir dilden öbürüne geçişi, kelimelerin tarihçesi, kelimelerin kolay veya zor telaffuz edilmesi, kelimelerin uydurulması, kelimelerin arılaştırılması gibi konulara kadar uzanıyordu. ***Modern lengüistik*** denebilecek XX. yüzyıl çalışmalarında ise dil, bir dizi kelime sayılmaktan çıkmış belki gene kelimelerden kurulu fakat belli bir düzen, belli bir sistem gösteren bir mekanizma olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Saussure'ün, "Dil bir sistemdir"[S2.33] sözü ile özetlenecek olan bu yeni akım XX. yüzyılın ilk yarısında gelişmiş ve ***yapısal lengüistik*** adını almıştır. Yapısal lengüistiğin en belirgin özelliği ise dili bir yapı, bir sistem olarak ele almasıdır. Bu bakımdan, ***sistematik lengüistik*** de denebilecek olan yapısal lengüistikteki sistem anlayışını görmek doğru olacaktır.

SİSTEM

Çeşitli parçaların rasgele ve birbirleri ile ilgisiz bir halde toplanması sonucunda ortaya sadece bir "yığın" çıkar. Otomobil yedek parçası sa-

tan bir dükkandaki malzeme bir bakıma böyle bir yığındır. Oysa aynı parçaların birbirlerine karşılıklı bir ilgi ile bağlanması sonucunda ortaya çıkan bir otomobil artık bir sistem, bir yapıdır. Dükkanda birbiri ile ilgisiz duran direksiyon ve tekerlekler arabada artık birbirleri ile bağlantılıdır. Aynı şekilde, futbol oynayan 11 kişi bir arada sadece bir grupturlar. Oysa aynı grup maç yapmak üzere futbol alanına yayıldıkları zaman hepsinin belli bir yeri vardır ve her birisinin görevi öbür oyuncularınki ile bağlantı halindedir. Bu bakımdan aynı oyuncular bu kere artık bir takımdırlar; çünkü belli bir oynayış sistemleri, belli bir takım yapıları vardır.

Sistemin bütün olarak değeri tek tek parçaların değerleri toplamından fazladır. Bir otomobil, bütün parçalarının yan yana dizilmesinden ortaya çıkacak birlikten çok daha üstün değerde olduğu gibi belli bir sisteme göre oynayan bir futbol takımı da topa rasgele vuran bir mahalle topluluğundan daha değerlidir. Aynı şekilde bir dilin sistemli olarak yazılmış bir gramer kitabı, o dilin bütün kelimelerini alt alta dizen bir sözlükten daha çok işe yarar. Yapısal lengüistiğin, dildeki tek tek kelimelerden çok dilin sistemine ve yapısına önem vermesinin sebebi budur. Eğer dilde de bir sistem olmasaydı dil, insan haberleşmesinde bu kadar etkili bir araç üstünlüğünü devam ettiremezdi; çünkü sadece bir kelimeler yığını ile, sonsuz sayıda cümleler söylenip anlaşılamazdı. Ayrıca bir dili konuşan birisi de başka bir dili öğrenemezdi; çünkü bir yığın, başka bir yığın ile karşılaştırılamayacak kadar şekilsizdir. Ancak ve ancak bir sistem başka bir yer ve zamandaki bir sistem ile karşılaştırılabilir. Bu bakımdan, eğer dilde de bir sistem bulunmasaydı her şeyden önce XIX. yüzyılın karşılaştırmalı lengüistiği olmazdı. XIX. yüzyıl lengüistiği "sistem" kavramını dil çalışmalarında bir dereceye kadar uyguladığı halde bu kavramı berrak bir hale getirerek genel lengüistik problemlerine erişememiştir. Gerçi Grimm, Grassmann ve Verner kuralları dildeki sistemin varlığını ortaya koyan formüllerdir. Fakat bu düzenli değişmelerden başlanarak dil hakkında bazı genellemelere gidilmediği için yapısal lengüistiğin ortaya çıkması ancak XX. yüzyılda mümkün olmuştur.

Sistem kavramı özellikle modern çalışmalarda ön sıraya geçmişse de insan kafası tarih boyunca her yığında, her karmaşıklıkta belli bir sistem, belli bir düzen görmeye çalışmıştır. Eski Babilliler gökyüzündeki dağınık yıldızları belli kümeler halinde toplayarak "aslan burcu", "akrep burcu" gibi "zodyak takım yıldızları"nı bulmuşlardır. Oysa aynı yıldızları başka takım yıldızlar halinde de toplamak mümkündür. Demek olu-

yor ki insan kafası kendi içinde bulunan bir sistem kavramını, incelediği malzeme üzerine yansıtarak o malzemede belli bir düzen görme eğilimindedir. Tabiattaki malzemelerin düzenleri bir bakıma doğuştan var olduğu halde insanların meydana getirdiği eserlerdeki düzenler gene insanlar tarafından bu eserlere yerleştirilir. Bu düzenlerin akıla veya duyguya seslenmesine göre ortaya çıkan esere "bilim eseri" veya "sanat eseri" denmektedir. Bilim eserindeki düzen veya örgü bilim adamı tarafından bilinçli olarak esere yerleştirilmiştir; bu bakımdan aynı bilinçli tutum ile rahatça anlaşılabilir. Oysa sanat eserindeki düzen veya örgü sanatçı tarafından bir dereceye kadar bilinçli olarak fakat geniş çapta bilinçaltı yolu ile ve dolaylı bir şekilde esere yerleştirilmiştir. Akıldan çok duyguya seslendiği için mantık kurallarına göre anlaşılması zordur. Çünkü mantık kuralları bir dereceye kadar bütün insanlarda ortak olduğu halde duygu kuralları her insana göre değişmektedir. Bu yüzden bir bilim eserindeki düzen hakkında görüş birliğine daha kolay varılmasına karşılık bir sanat eserindeki düzen hakkında çeşitli fikirler ortaya çıkabilmektedir. Bunun da sebebi sanat eserindeki düzenin veya örgünün gizli oluşudur. Her insan bir sanat eserinde kendi kişisel ve duygusal eğilimine göre ayrı bir sistem veya düzen görebilmektedir.

Dillerin de bu şekilde kendine özgü birer düzeni veya örgüsü bulunmaktadır.[1] Bir dili konuşan bir kimsenin bir başka dili konuşmakta çektiği zorluğun sebebi dillerin ayrı örgülerden kurulu olmasıdır. Esasında insanların konuşma organları aynı olduğu için herkesin bütün dillerdeki sesleri aynı kolaylıkla çıkarabilmesi gerekir. Gerçekten İngiltere'de doğup büyüyen bir Hintli çocuk bir İngilizden ayırt edilemeyecek gibi konuşabilmekte; Türkiye'de doğup büyüyen bir Almanın telaffuzu da bir Türkün telaffuzundan ayrı olmayabilmektedir. Bu da, diller ile ırklar arasında ayrılmaz bir bağ olmadığını göstermektedir. Doğan her çocuk birkaç yıl içerisinde çevresinde konuşulan dili anadili olarak pürüzsüz bir şekilde konuşabildiğine göre her dilin aynı derecede zor veya kolay sayılması gerekir. Aksi halde Eskimo çocuklarının uzun yıllar anadillerini konuşmamaları gerekirdi. Bu yüzden diller arasındaki telaffuz zorluklarını dillerdeki seslere değil bu seslerin meydana getirdikleri ses örgülerine veya sistemlerine bağlamak daha doğru olur.[2] Aynı seslerin ayrı ayrı örgüler gösterdikleri, Türkçede ve İngilizcede ortak olarak bulunan şu seslerin dağılışlarında görülebilir. Her iki dilde de bulunan iki türlü /l/ sesi şu şekilde kullanılmaktadır.

Örnek

Türkçede

"ince"	/l/	"bil"	/i/ gibi ön vokallerin yanında
"kalın"	/l/	"bal"	/a/ gibi arka vokallerin yanında

İngilizcede

"ince"	/l/	"lot"	hece başında
"kalın"	/l/	"till"	hece sonunda

Bu iki türlü /l/ sesi her iki dilde de ortak olduğundan bir Türkün veya İngilizin bunları rahatça telaffuz etmesi beklenebilir. Oysa gerçeğin böyle olmadığı ve her birisinin, aynı sesi öbür dilde söylerken başka telaffuz ettiği görülmektedir.

Örnek

Türkçe "bil" kelimesindeki /l/ sesi

Bir Türk, ön vokalin yanında bulunduğu için bu sesi ince /l/ ile okuyacak, bir İngiliz ise hece sonunda bulunduğu için kalın /l/ olarak telaffuz edecektir.

Örnek

İngilizce "till" kelimesindeki /l/ sesi

Bir İngiliz, hece sonunda bulunduğu için bu sesi kalın /l/ ile okuyacak, bir Türk ise ön vokalin yanında bulunduğu için ince /l/ olarak telaffuz edecektir.

Demek oluyor ki her iki dilin, aynı seslerden meydana getirmiş oldukları ses örgüleri birbirleri ile çatışmaktadır.[3] Bu da dildeki örgünün veya sistemin, yapısal lengüistikte niçin bu kadar önemle ele alındığını göstermeye yeter.[4] Sistem kavramını bu şekilde dile uygulayarak, modern yapısal lengüistik akımını başlatan kimsenin Saussure olduğu bütün dilciler tarafından kabul edilmektedir.[5]

Saussure

"Dil bir sistemdir" sözü parola olarak kabul edilen Saussure haberleşme aracı olan dilin özelliklerini belirtmek sureti ile modern dil çalışmalarına ışık tutmuştur.[6] Saussure'ün söyledikleri ana hatları ile şöyle açıklanabilir.

Lengüistik dalını genel bir psikoloji bilimi içinde gören Saussure'e göre genel psikolojinin bir parçası da "toplum" konusunu ele alan "toplumsal psikoloji"dir. Bir toplum içerisinde kullanılan çeşitli işaret sistemlerini inceleyen dala Saussure tarafından *semyoloji* veya "işaret bilimi" adı verilmektedir. Bu işaret sistemlerinden en gelişmiş olanı insan dilidir; ve insan dili ile uğraşan bilim dalına da *lengüistik* denmektedir.[S2.33] Saussure dil sistemini meydana getiren birliklerin yani işaretlerin özelliklerini şöyle belirtmektedir.

İŞARETLER

Dildeki her işaretin iki yanı bulunmaktadır. Birincisi insan kafasındaki *kavram*,[7] ikincisi de bu kavramı yansıtan fakat telaffuz edilmeyen *ses duyuntu*'sudur.[S2.98] "Barış" işareti içerisinde "barış" kavramı ile, insan içinden konuşurken akıldan geçen fakat söz haline dökülmeyen "b.a.r.ı.ş" ses duyuntusu bulunmaktadır. Akıldan geçen ses duyuntusunun, başkası tarafından işitilmesi için konuşma organları ile /b.a.r.ı.ş/ ses dizisi halinde telaffuz edilmesi gereklidir. Tek başına bir kavram sadece zihinde geçen psikolojik bir şeydir; dil bakımından değer kazanması için ses duyuntusu aracılığı ile ses haline geçmesi gerekmektedir. Saussure'e göre kavram ile ses duyuntusu bir kağıdın iki tarafına yazılmış yazıya benzemektedir; kağıt yırtıldığı zaman iki yanındaki yazı da beraberce yırtılır.[S2.157] "Barış" kavramı düşünüldüğü anda "b.a.r.ı.ş" ses duyuntusu da akla gelir. İkisi birbirinden ayrılmaz ve her ikisi birleşerek dildeki "barış" işaretini meydana getirir. Saussure işaret birliğinin bu iki yanını daha kesinlikle belirtmek üzere "kavram" yerine *işaretlenen*, "ses duyuntusu" yerine de *işaretleyen*[S2.99] terimlerini öne sürmüştür.[8] Pratikte ses duyuntusu her zaman ses olarak telaffuz edildiği için dil işaretinin bu iki yanını *kavram* ve *ses* olarak saymak yanlış olmasa gerek. "Barış" kavramının bir dil değerine sahip olması için ses haline geçmesi nasıl gerekli ise aynı şekilde bir ses dizisinin de bir dil değeri olması için bir kavrama bağlanması gerekmektedir. /pçökşt/ gibi bir ses dizisi Türkçede belli bir kavramı anlatmıyorsa o zaman bir anlamı ve bir dil değeri yok demektir. Dil işaretini bu şekilde tanımlayan Saussure işaretlerin özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır.

İŞARETLERİN TEK BAŞINA ÖZELLİKLERİ

Sıralılık

Bir kutunun eni, boyu ve yüksekliği ile, kutunun maddesi ve rengi aynı anda göze görülebilir. Oysa kulağa gelen işaretler "barış + sever + bir + millet + olarak +..." örneğinde olduğu gibi bir dizi halinde birbiri ardına sıralanmıştır.[S2.103] Eğer bir anda birkaç işaret birden söylenseydi ses dalgaları birbirlerine karışacağından arada bir anlaşma olamazdı.

Rastlantılılık

İşaretleri çok andıran semboller ile, bunların gösterdikleri nesne veya kavramlar arasında görünüş bakımından genellikle bir benzerlik vardır. "Güvercin" resmi güvercinin barışseverliğini göstermesi bakımından bir dereceye kadar "barış" kavramının sembolü sayılabilir. Fakat /b.a.r.ı.ş/ sesleri ile "barış" kavramı arasında hiçbir benzerlik ve bağlantı bulunmadığı için bu ses dizisi "barış" kavramının sembolü değil ancak bir işaretidir. "Barış" kavramını anlatmak üzere bir "kartal" resmi kullanılamayacağı halde aynı kavramı yansıtmak üzere, /b.a.r.ı.ş/ işaretleyeni yerine /n.e.ç.k.ö.g/ gibi bir işaretleyen de kullanılabilirdi. Bu bakımdan /b.a.r.ı.ş/ ses dizisinin veya işaretleyeninin seçilmiş olması sadece bir rastlantı sonucudur. Eğer bir kavram veya işaretlenen ile, bunun ses dizisi veya işaretleyeni arasında kesin ve belirli bir bağ olsaydı o zaman belli nesneler ve kavramlar her dilde aynı ses dizileri ile yansıtılmış olurdu. Oysa aynı bir "kitap" kavramını yansıtan işaretleyenlerin ses dizileri her dilde ayrıdır. Türkçe /k.i.t.a.p/, İngilizce /b.u.k/, Fransızca /l.i.v.r/ ses dizileri ayrı ayrı oldukları halde aynı bir nesneyi gösterebilmektedir. Bu da her dildeki işaretlerin, yansıttıkları nesneler ve kavramlar ile ilgili olmaksızın rastlantılı olarak seçilmiş olduklarını göstermektedir.[S2.100-102]

Bundan ayrı olarak eğer işaretlenen ile işaretleyen arasında değişmez ve gerçek bir bağ olsaydı bunun zamanla değişmemesi gerekirdi. Oysa "iyi" kavramı Türkçenin ilk devirlerinde /e.d.g.ü/ ses dizisi ile gösterildiği halde bu işaretleyen zamanla değişerek önce /e.y.g.ü/ haline gelmiş daha sonraları da sırası ile /e.y.ü/ ve /e.y.i/ hallerinden geçerek bugünkü /i.y.i/ şeklini bulmuştur.

Buna karşılık "şırıl şırıl", "tak tuk", "garç gurç" gibi *yankı kelime*'lerde kullanılan sesler ile, bunların anlattıkları olaylar arasında hafif de olsa bir bağ bulunmaktadır. Eski Halk Latincesinde kullanılan /p.i.p.i.o/ ses dizisi güvercin seslerini taklit eden bir yankı kelime olarak "güvercin" anlamına gelmekteydi. Bu işaretleyenin, güvercin ile yakın bir bağlantısı olduğu halde zamanla bu bağ gevşemiş ve bu işaretleyen İngilizcede /p.i.c.ı.n/ ses dizisine dönüşmüştür. Eğer aradaki bağ kesin olsaydı ilk baştaki ses dizisinin değişmemesi gerekirdi. Bu da nesneler ve kavramlar ile, bunları gösteren işaretler arasındaki bağın değişmez olmayıp rasgele veya rastlantılı olduğunu göstermektedir. Saussure'ün bu fikri Grekler'in "tabiat-anlaşma" tartışmasındaki "anlaşmacı" tutuma bağlanabilir.

Değişmezlik

Bir dildeki işaretler insanlar tarafından rastlantılı olarak ve işaretlerin gösterdiği nesneler ve kavramlar ile olan ilgisine bakılmaksızın seçildiği halde aynı işaretler bir kere toplum tarafından kabul edildikten sonra o toplumdaki dilin değişmez birer parçası haline gelmektedir. İnsanlar alışkanlıklarının esiri olduklarından bir kere alışmış oldukları işaretin değişmesine karşı bir direnç göstermektedirler.[S2.107] Türk dil devriminden bu yana geçen 40 yıla yakın bir zamanda kullanılan "öğretmenim" işaretleyeni yerine hiç değilse üniversite öğrencileri tarafından "hocam" kelimesi kullanılmaya devam etmektedir. Her ne kadar "hocam" işaretleyeninde değişmez bir taraf yoksa da bir işaretleyen bir kere toplumun malı olduktan sonra değiştirilmesi çok güç olmaktadır.

İŞARETLERİN KARŞILIKLI ÖZELLİKLERİ[S2.164]

Karşıtlık

İşaretler birbirlerinden ayrı olarak tek tek bulundukları zaman "ayrık" olduğu halde karşı karşıya gelince "karşıt" durumuna geçer. "Kaş, kış, koş, kuş" işaretlerinin her biri tek başına öbürlerinden ayrıktır; fakat, "kaş-kış", "kış-koş", "koş-kuş" gibi ikişer ikişer ele alınınca bu çiftler ayrık olmaktan çıkıp birbirine karşıt olur. Saussure'e göre işaretleyenler arasındaki bu gibi bir ayrılık esasında /a-ı/, /ı-o/, /o-u/ arasındaki ses çatışmasından doğan bir "karşıtlık"tır. /a.ı.o.u/ seslerinin yaratmış

olduğu ses karşıtlıkları dilin ses sistemini meydana getirmektedir. Ses düzleımlerindeki bu karşıtlıklara paralel olarak kelime düzlemiinde de "iyor-ir-icek-miş" gibi karşıtlıklar bulunmaktadır. Bütün bu ayrı sistemler birleşerek dilin genel sistemini veya yapısını meydana getirmektedir.

Bağlantılılık

Karşıtlık özelliğinin bir başka yanıdır. "Kaş-kış-koş-kuş" işaretleyenlerinin birbirlerine karşıt olmaları demek başka bir anlamda birbirleri ile bağlantılı olmaları demektir. Dildeki işaretler tek tek olmaktan çok hepsi birden kullanıldıkları için aralarında zorunlu olarak bir "bağlantılılık" bulunmaktadır.

Eksiklik

Karşıtlık ve bağlantılılık özelliklerinin bir başka yanı da eksikliktir. "Kaş-kış-koş-kuş" işaretleyenleri arasındaki ayrılık esasında birisinde bulunan özelliğin bir başkasında bulunmayışıdır. "Kaş"taki /a/ sesi "kış, koş, kuş" işaretleyenlerinde yoktur veya eksiktir. Saussure'e göre "kaş" işaretleyenini niteleyen özellik başkalarında bulunmayan veya eksik olan bir şey olduğundan buna "eksiklik" denmektedir.

Dildeki işaretlerin bu şekilde kesin ve ayrıntılı bir tanımlamasını yapan Saussure bu işaretlerin, ancak bir toplum içerisinde haberleşme aracı olarak kullanıldıkları zaman geçerli olabileceğini söyleyerek ***lisan*** denilen genel haberleşme aracının, ***dil*** ve ***söz*** olmak üzere iki kısımda incelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

DİL VE SÖZ[S2.112]

Saussure insan haberleşme aracının toplumsal kısmına **dil**, kişisel kısmına **da söz** adını vermek sureti ile haberleşme aracının toplumsal yönünü ön sıraya geçirmiş ve bir bakıma ***toplumsal lengüistik*** denebilecek bir alanın temelini atmıştır. Saussure'e göre haberleşme aracının önemli kısmı ***dil***'dir. Çünkü dil topluma ait olup ancak toplum içerisinde değerini bulur. Toplum olmadan dil olmayacağı gibi dil olmadan da toplum içerisinde anlaşma olamaz.

Dil bir işaretler sistemi olarak anlaşmayı sağlar. Bu sistem içerisinde, dil işaretlerinin nasıl kullanılacağını düzenleyen kurallar bulunmaktadır. Bir toplumdaki insanlar bu kurallara göre esasında soyut olan dili kendi telaffuzları ile sözlü hale geçirip somut olarak kulakla duyulmasını sağlarlar. Bu bakımdan bir toplumda bir tane "dil" olduğu halde o toplumdaki insanların sayısı kadar "söz" bulunmaktadır.[9] Bir insanın Türkçede genzinden konuşması ancak o kişiyi ve dolayısı ile "söz"ü ilgilendirir; çünkü Türkçe "dil"inde böyle bir özellik öngörülmemiştir. Fakat bir insanın, sesleri tersinden okuyarak "kış" yerine "şık" demesi toplumsal haberleşmeyi ve dolayısı ile "dil"i ilgilendirir; çünkü böyle bir değişikliğin bir anlam ayrılığı yaratacağı Türkçedeki "dil" kuralları tarafından öngörülmüştür. Saussure'e göre "söz"ü ilgilendiren kısımlar kişisel oldukları için bir kenarda bırakılmalı ve toplumsal olan dil olaylarına eğilinmelidir.

ZAMAN İÇERİSİNDE İŞARETLER VE DİL[S2.170]

Saussure XIX. yüzyıldaki "tarihsel" yani zaman akışı içerisinde değişen; ve "karşılaştırmalı" yani aynı zaman içerisinde değişik yerlerde kullanılan işaretleri bir arada inceleme yolunu ikiye ayırmak sureti ile lengüistik metodu bakımından bir yenilik getirmiştir. Saussure'e göre işaretler eğer aynı bir zaman düzlemi üzerinde

"bin + yüz + on + bir"

gibi art arda

dizilmişlerse aralarındaki ilintiye *dizimsel bağlantı* denmektedir. Böyle bir bağlantıda bütün işaretlerin yeri belli olduğundan birbirleri ile yer değiştirip "bir + on + yüz + bin" haline gelemez.

Buna karşılık eğer işaretler birbiri ardına çekilebilecek şekilde

bir (kitap)
on bir "
yüz on bir "
bin yüz on bir "

gibi alt alta

dizilmişlerse aralarındaki ilintiye çekinısel bağlantı denmektedir. Böyle bir bağlantıda aynı çekim içerisinde bulunan işaretler birbirleri ile yer değiştirip "bir kitap" yerine "bin yüz on bir kitap" haline gelebilir.

Dizimsel bağlantıda "bin" dendiği zaman akla "yüz", "on" ve "bir" işaretleri gelmeyebilir. Fakat çekimsel bağlantıda "bin yüz on bir" dendiği zaman akla "yüz on bir" veya "on bir" veya "bir" işaretleri tek tek veya hep birden gelebilmektedir. İşaretlerin birbirleri ile zaman içinde bu şekildeki bağlantılarına göre ortaya iki tane zaman ekseni çıkmaktadır.

Zaman eksenleri[S2.115]

Eğer bir dildeki işaretler, 1967 yılında kullanılan Türkçedeki

"geleceğiz ... geliceğiz ... gelecez ... gelicez ... geliciz"

gibi bir tek zaman

düzlemi üzerinde incelenirlerse bu yola *eş-zamanlılık* metodu denmektedir. 1071 Alparslan devri Türkçesi, 1453 Fatih Mehmet devri Türkçesi, 1923 Cumhuriyet devri Türkçesi gibi çeşitler dondurulmuş bir tarih ve zaman düzlemi içerisinde ele alınan Türkçeyi göstermektedir. Buna karşılık, eğer işaretler yaklaşık olarak

.....		
edgü	VIII.	yüzyıl
eygü	XII.	"
eyü	XIII.	"
eyi	XVIII.	"
iyi	XX.	"
.....		

gibi bir tarih ve zaman

akışı içerisinde incelenirlerse bu yola da *art-zamanlılık* metodu denmektedir.

Bu iki yolun birbirlerinden ayrı olduğunu belirten Saussure bir toplumu ilgilendiren dil olayının, çoğunlukla o toplumun yaşadığı zamanda konuşulan dil olduğunu söyleyerek eş-zamanlı metoda üstünlük tanımıştır. Özellikle Amerikalı dilciler eş-zamanlı metoda göre çalışmak zorunda kalmışlardır. Çünkü inceledikleri Kızılderili dillerine ait yazılı belgeler ortada bulunmadığından bu dillerin, tarih ve zaman içerisindeki gelişmelerini izlemek mümkün olmamış, sadece o zamanda elde edilen dil malzemesi ile çalışılmıştır.

Buna karşılık XIX. yüzyıl dilcilerinin elinde Avrupa dillerinin eski devirlerine ait yazılı belgeler bulunduğundan karşılaştırmalı lengüistik daha çok art zamanlı veya tarihsel metotla çalışmıştır. Fakat XIX. yüzyıl dil çalışmaları sadece tarihsel olmakla kalmış ve yeteri kadar yapısal olamadığı için dil ayrıntılarının dışına taşarak dil yapısına girememiştir. Buna karşılık özellikle son yıllarda eş-zamanlı dil çalışmalarından ayrı olarak *yapısal-tarihsel* [10] bir yol geliştirilmeye başlanmıştır. Bu metotta seslerin gelişmesi sadece tarih içerisinde incelenmekle bırakılmamış, dil yapısı bakımından da bir açıklamaya gidilmiştir. Böyle bir çalışmaya örnek olarak Türkçede "ğ" harfi ile gösterilen sesin gelişmesi verilebilir.

Yapısal – Tarihsel Metot

Türkçe alfabede ve yazıda kullanılan "ğ" harfinin gösterdiği varsayılan /ğ/ sesi gerçekte modern kültür Türkçesinde bulunmamaktadır. Harfin doğurduğu alışkanlık yüzünden insanlar böyle bir sesi telaffuz etmek için kendilerini zorlamaktaysalar da normal konuşmada, bu sesin bütünü ile kaybolmuş olduğu söylenebilir. Türkçede bu "ğ" harfinin gösterdiği ses değerlerinin dağılımı şöyledir.

a.	"yağmur"	/ya:mur/	"çığlık"	/çı:lık/
	"doğru"	/do:ru/	"tuğla"	/tu:la/

/a.ı.o.u/ arka vokallerinden sonra geldiği zaman bu vokallerin uzun şeklini belirtmektedir.

b.	"teğmen"	/teymen/	"çiğnemek"	/çiynemek/

/e.i/ ön vokallerinden sonra geldiği zaman /y/ sesi olarak ortaya çıkmaktadır.

c.	"öğle"	/ö:le/	"düğme"	/dü:me/
		/öyle/		/düyme/

/ö ü/ orta vokallerinden sonra geldiği zaman bazen bu vokallerin uzun şeklini belirtmekte bazen de /y/ sesi olarak ortaya çıkmaktadır.

d.	"ğaş"	"ğış"	"ğoş"	"ğuş"

Hece ve kelime başında hiçbir zaman telaffuz edilmemektedir. Sözlüklerde bu yüzden "ğ" harfi ile başlayan kısım yoktur. Oysa Türkçenin bütün konsonları kelime başında telaffuz edilebilir.

Örnek "has" "pas" "tas" "kas" "Fas" "yas" "has"

Buna göre "ğ" harfi ile gösterilen ses bazı yerde hiç telaffuz edilmediğine, bazı yerde vokal uzatmaya yaradığına, bazı yerde de /y/ gibi okunduğuna göre gerçek ve bağımsız bir varlığı yok sayılmalıdır. Oysa bu ses Türkçenin eski devirlerindeki bir /g/ sesinin değişmesi ile ortaya çıkmış, fakat bugünkü standart kültür Türkçesinde hemen hemen bütünü ile kaybolmuştur. Buraya kadar yapılan açıklama tarihsel olmakla birlikte yapısal değildir; çünkü bu değişme olayı bir sistem içerisinde incelenmemiştir. Yapısal-tarihsel bir yorum ise aynı gelişmeyi sistem ve yapı yönünden şöyle açıklayacaktır.

"Cumhuriyet öncesi devrin konson sisteminden bir kısım"

Seslerin telaffuz ediliş şekli	"sedasız"	"sedalı"
üst diş ve alt dudak ile	f	v
dil ucu ve diş sırtı ile	s	z
dil palası ve sert damak ile	ş	j
dil palası ve yumuşak damak ile	-	ğ
nefes borusunda ve gırtlakta	h	-

Eğer boş yerlerde de sesler bulunsaydı son kısım şu dört sesten kurulu olacaktı.

"sedasız"	"sedalı"
H	ğ
h	:

Bu son dört sesin telaffuz özellikleri şunlardır.

/H/ "Yok" kelimesinin bazı şivelerdeki (yoH) gibi söylenişindeki sestir.
Duraklı ve sedasız /k/ sesinin sürekli olarak çıkarılması ile elde edilebilir.

/g/ Aynı sesin sedalı şekli olup duraklı /g/ sesinin sürekli olarak çıkarılması ile elde edilebilir.

/h/ Saf nefestir; bu bakımdan sedasızdır. Hiçbir yerde sıkışmaya uğramadan çıkar ve yanındaki vokalin şeklini alarak telaffuz edilir.

Örnek "tarih" /tariİ/ "sabah" /sabaA/

Bu kelimelerin telaffuzunda /i/ ve /a/ söylendikten sonra ses titreşimleri yani "seda" kesilerek /i/ ve /a/ denmekte devam edilirse /İ/ ve /A/ sedasız vokalleri veya /h/ sesi meydana çıkar.

/:/ Saf sedadır; bu bakımdan ses tellerinin titreşmesi ile elde edilir. /h/ gibi hiçbir yerde sıkışmaya uğramadan çıkar ve onun gibi yanındaki vokalin şeklini alır. Vokaller ise esasında sedalı olduklarından kendi şekillerini alan bir titreşim ile birleşince uzar. Bu bakımdan /:/ sesi uzatma işareti olarak kullanılabilir.

Gösterilen sistemdeki konsonlar, "sedasız-sedalı" olmak üzere ikişer ikişer halde bulunmaktadır. Bu simetriyi bozan aradaki boşlukların doldurulması için Türkçedeki konson sistemi /h/ ve /ğ/ seslerini zorlamış olabilir. Bu zorlama sonucunda simetriyi sağlayacak iki şeklin ortaya çıkması mümkündür.

	"sedasız"	"sedalı"
	k	g
birinci şekil	/H/	ğ
ikinci şekil	h	/:/

Birincisinde hiçbir yere dokunmadan saf nefes olarak çıkan /h/ sesinin, dil sırtının sert damağa yaklaşması ile çıkan sürtünücü /H/'ya dönmesi gerekmektedir. Oysa rahat bir /h/ sesinden, oldukça fazla enerji isteyen /H/ sesine geçmek dildeki "enerjiden kısma" kuralına aykırı düşmektedir. Buna karşılık ikincisinde sürtünmeli /ğ/ sesinin, hiçbir yere dokunmadan saf seda olarak çıkan /:/'ya dönmesi söz konusudur. Böyle bir değişme daha az enerji gerektirdiğinden ve dildeki değişme eğilimi de zaten /g-ğ-:/ yönünde olduğundan ikinci şeklin üstün gelmesi daha çok beklenebilir. Gerçekten de durumun böyle geliştiği görülmektedir. Bu gibi bir açıklama /ğ/ sesinin tarihsel gelişme içinde kaybolmasını bir rastlantı sonucu saymayıp dil yapısının bir zorlaması olarak yorumlamakla "yapısal –tarihsel" bir metot kullanılmıştır. Böyle bir yola sapıldığı zaman normal yollardan açıklanamayan birçok ses değişmelerinin aydınlığa kavuşturulması mümkün olmaktadır.

Türkçenin, bu şekilde gerçek bir yapısal-tarihsel gelişme tablosunu elde etmek için önce eş-zamanlı çalışmaların yapılması gereklidir. Çünkü Orhun yazıtlarındaki Türkçe olsun, Kaşgarlı Mahmut'un Türkçesi olsun veya Fatih Sultan Mehmet ile Kanuni Süleyman devri Türkçeleri olsun hepsi belli bir zaman içerisinde kullanılan ve Türkçenin belli bir sistemini gösteren dil örnekleridir. Bütün bu devirler ile, aradaki devirlerde kullanılan Türkçe çeşitleri aynı metot ile incelenerek ses, kelime ve cümle yapıları bakımından tespit edildiği zaman Türkçenin çeşitli katlardaki sistemleri kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır. Ancak bundan sonra tarih ve zaman içerisinde belli noktaların gelişmesi ele alınabilir.

XIX. yüzyıl tarihsel-karşılaştırmalı lengüistiğinin yanlışlığa düştüğü nokta bütün bir dil gelişmesi tablosunu hem eş-zamanlı, hem de art-zamanlı veya tarihsel olarak vermeye çalışıp söylenenleri birbirine karıştırması olmuştur. Saussure'ün, bu iki zaman eksenini birbirinden ayırması lengüistik metodu bakımından gerçekten olumlu sonuçlar vermiştir. Başka noktalarda da Saussure'den esinlenen birçok dilciler XX. yüzyıl yapısal lengüistiğini geliştirirlerken birbirlerinden gittikçe ayrılmışlar ve böylece lengüistik okulları meydana çıkmıştır. Bunlardan Amerikan okulu doğrudan doğruya Saussure'e bağlanmadığı halde gene de onun fikirlerini yansıtmaktadır. Çeşitli lengüistik okullarından sadece üç tanesi birbirlerinden ayrılık gösterecek kadar ön sıraya geçebilmiştir.

Lengüistik Okulları

Yapısal lengüistik görüşünü benimseyip geliştiren okullardan belli başlı üç tanesi şunlardır.

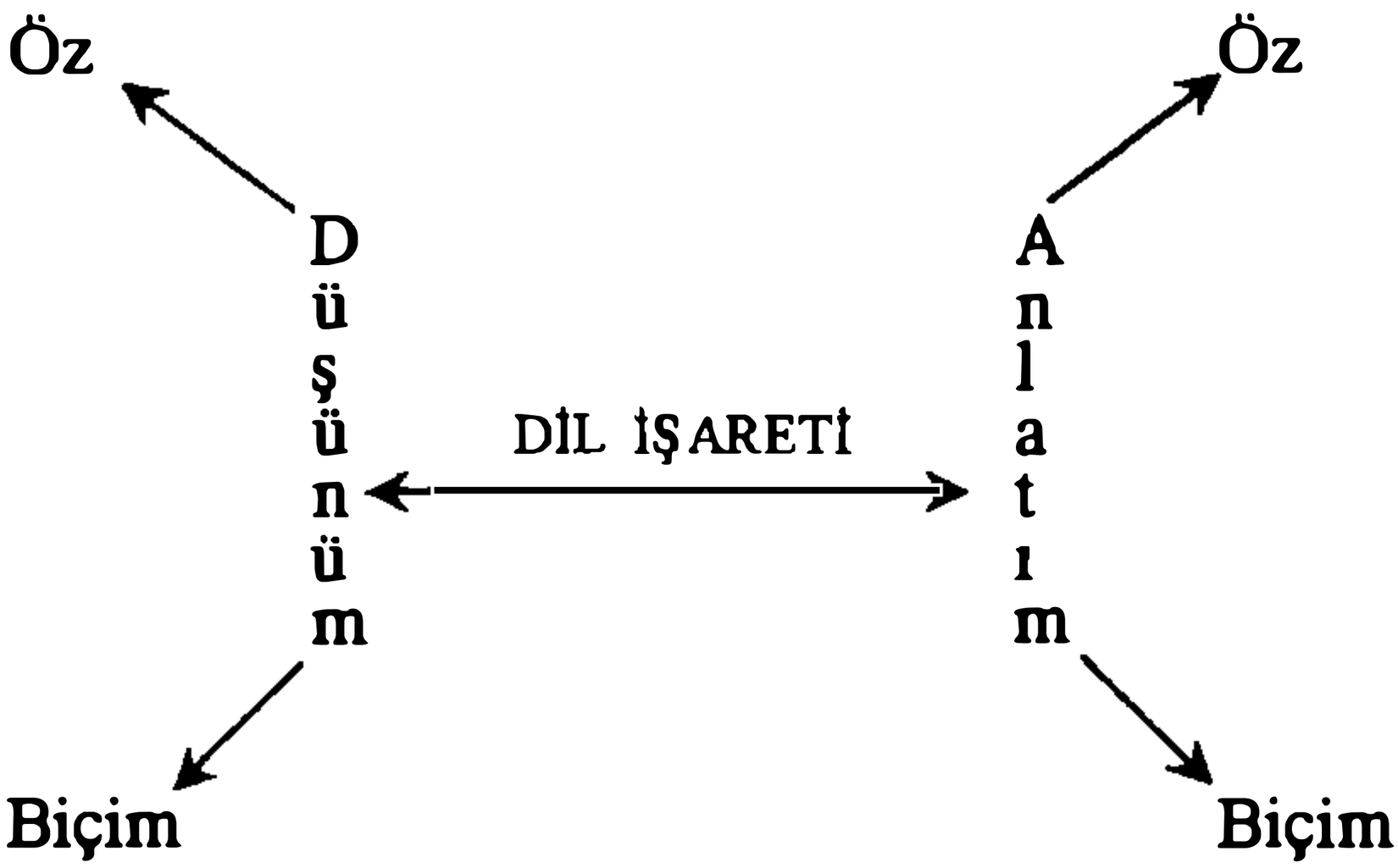
Okulun adı	Önde gelen dilcisi	Lengüistikteki tanımı
Kopenhag okulu	Hjelmslev	Glosematikçilik
Prag okulu	Trubetzkoy	Görevselcilik
Amerikan okulu	Bloomfield	Tanıtımsalcılık

Her üç okulun birbirlerinden ayrılma dereceleri Saussure'ün yapısalcılık düşüncelerine olan durumları ile, yani onun fikirlerini kabul etme dereceleri, değiştirme şekilleri veya bu fikirlere katkıda bulunma oranları ile ölçülmektedir.

Kopenhag okulu

Glosematik'çiler adı ile tanınan Kopenhag okulunun dilcileri Saussure'ün şu iki sözünü birleştirmiş görünmektedirler. Birincisi "Dil, işaretlerden kurulu bir sistemdir"; ikincisi "Dil, bir öz değil bir biçimdir".[W1.83] Yeni bir dil teorisi ortaya atmak amacı ile, bütün lengüistik terimlerini bir kenara iten Glosematikçiler Saussure'ün "işaretlenen" ve "işaretleyen" terimlerini bu kere ***düşünüm*** ve ***anlatım*** olarak yeniden isimlendirmişlerdir.[H5.47] Glosematikçilere göre, hem "düşünüm"de hem de "anlatım"da ayrı ayrı "öz" ve "biçim" bulunduğu için ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Örnek

Dil işaretinin özler kısmı birer ham madde yığınıdır. Düşünüm yanındaki özde "abla, yeğen, dede, amca, torun, kardeş, nine" gibi anlamlar; anlatım yanındaki özde ise /l.k.o.u/ gibi sesler karışık bir şekilde bulunmaktadır. Buna karşılık biçimler kısmı, özlerdeki malzemenin düzenlenmiş şekilleridir. Düşünüm yanındaki biçimde, anlamlar belli bir örgü ve sistem meydana getirir.

Örnek

dede nine
hala teyze
baba anne
amca dayı
kardeş çocuk kan
yeğen oğul kız

Anlatım yanındaki biçimde ise /l.k.u.o/ gibi sesler belli anlamdaki kelimeler olarak ortaya çıkar.

Örnek

/o.k.u.l/
/o.l.u.k/
/k.o.l.u/

Ham ses maddesinin her karışımında bir biçim ortaya çıkmayacağı, /u l o k/ ve /l.u.k.o/ gibi şekillerin hiçbir-anlam taşımamasından belli olmaktadır. Saussure dilin sadece ham maddeden veya özden kurulu

olmayıp esasında biçimlerden meydana geldiğini söylerken dildeki bu düzenleme ve sistemleştirme özelliğini belirtmiş olsa gerek.

Dilin bu sistem yönünü ortaya çıkarmaya çalışan Glosematikçi görüş, isminden de anlaşılacağı gibi matematik bir renk göstermektedir. Grekçedeki "glossa" (dil) kelimesi ile, "matematik"teki "-atik" ekinden meydana gelen *Glosematik* terimi[D1.328] gerçekten dili bir matematik sistemi sayan bir görüşü yansıtmaktadır. Dilci-filozof Carnap'ın şu sözü Glosematikçi görüşü bir bakıma iyice açıklamaktadır. "Her dil, ister istemez kapalı bir cebir sistemi sayılır".[S4.136] Bu görüşe uygun olarak Glosematik de dili ham maddeden veya "öz"lerden değil bunların meydana getirdiği "biçim"lerden kurulu kapalı bir düzen saymaktadır. Glosematik görüşüne göre dil sistemi, sembolik mantık veya matematikteki gibi soyut bir düzendir; bu yüzden gerçeklerin üzerinde ve kişisel eğilimlerin dışındadır.[S4.151] Matematik dalının, duygular dışındaki ve gerçekler üzerindeki nesnelliğine özenen Glosematik aynı şekilde soyut bir dil örgüsü yaratarak bütün dillerin yapısını aydınlatacak bir genel formül elde etmeye çalışmaktadır. Bütün dillerin, yapısal olma yönleri ortak bulunduğundan Glosematik de sadece biçimlerden ve bunların arasındaki bağlantılardan kurulu bir dil teorisi yaratmaya çalışarak bir genelliğe, bir evrenselliğe erişmek gayretinde görünmektedir.[D5.17] Matematik son derecede soyut ve gerçekler dışında bir sistem olduğu halde tabiat bilimlerine geniş ölçüde faydalı olabilmiş ve dolaylı da olsa gerçekler dünyasına inebilmiştir. Glosematik de bir çeşit "dil matematiği" olarak bütün dillerin üzerinde bir değere sahip olmaya çalışmaktadır. Fakat gerçekler dışındaki bir soyutluk çoğu zaman tehlikeli olabilir. Matematik sisteminde yapılan en ufak bir yanlışlık bütün bir sonucu değiştirebilmektedir. Oysa gerçeklere dayanan bir bilim dalında yapılacak bir yanlışlık veya bir aykırılık hemen fark edilip düzeltilebilir. Glosematik görüş de böylece soyut ve kapalı bir sistemin zayıflıklarını göstermektedir. Glosematik sistemi kendi içerisinde iyi işlediği ve tutarlı olduğu halde dil gerçeklerine dokunmayarak havada kaldığı için haklı olarak tenkide uğramaktadır.

Prag okulu

Kopenhag okulu gibi Prag okulu da Saussure'ün bir sözünden esinlenmiştir. "Dilde, ayrılıklardan başka bir şey yoktur". Ayrılık ise önce belli bir karşıtlıktan sonra olur. Türkçedeki şu kelimeler birbirlerine karşıt durumda bulunmaktadır.

"ben-sen-fen-şen-ten-yen"

Bu karşıtlıklardaki kelimeleri birbirlerinden ayıran şeyler kelimelerin bütünü olmayıp sadece birinci sesler arasındaki ayrılıklardır.[11]

/b/-/s/-/f/-/ş/-/t/-/y/

Bütün bir dildeki sesleri bu şekilde bir dizi "karşıtlık"lar ve ayrılık"lar halinde göstermek mümkündür.[12] Bu fikri benimseyip geliştiren Prag okuluna göre, bu ayrılıkları yaratan /b/-/s/ gibi sesler, "ben"-"sen" kelimelerini birbirlerinden ayırt ederken belli bir ayırma *görev*'inde bulunmaktadır. Dildeki karşıtlıklar arasındaki ayrılıkları yaratan birliklerin, yaptıkları göreve göre incelenmeleri *görevsel* bir tutum olacağından Prag okulunun "yapısalcılık" anlayışına genellikle *görevselcilik* denmektedir.[W1.69] Bu suretle Prag okulu bütün çalışmalarını dildeki birliklerin, kelime anlamlarını ayırt etmedeki görevleri üstüne toplanış bulunmaktadır.

Prag okulunun önde gelen dilcisi Trubetzkoy bu "görevselcilik" anlayışını *fonetik* veya "ses bilimi" alanında uygulamıştır. Böylelikle ortaya "görevsel yönden ses bilimi" anlamına gelen *fonoloji* terimi ve dalı çıkmıştır. Fonolojinin temelindeki birliğe ise "görevsel ses birliği" anlamına *fonem* denmektedir. Bu terim geleneksel dilciler tarafından sadece *ses* anlamına kullanılmaktaysa da modern yapısal lengüistikte "anlam ayıran ses" olarak anlaşılmaktadır. Bu yeni görüş XX. yüzyılın ilk yarısında geliştirilmiş ve *fonem teorisi* adı ile tanınmıştır.

Fonem teorisi[B1.5-25]

Her dilde sonsuz denecek sayıda ve birbirlerinden çok ince farklar ile ayrılmış sesler bulunmaktadır. Kedi miyavlamasını yansıtan /mieaou/ yankı kelimesinde, /i.e.a.o.u/ vokallerinin birinden öbürüne çok yavaşça geçilirken her an bir başka sesin çıktığı duyulabilir. Fakat bütün bu ince ayrıntılı sesler Türkçede iki kelimenin anlamını birbirlerinden ayırt etmekte kullanılmamaktadır. Buna karşılık, sonsuz sayıdaki bu seslerin kümelenmiş olduğu /i.e.a.o.u/ grupları Türkçede kelimelerin anlamını ayırt etmeye yaramaktadır.

Örnek

"biz-bez-baz-boz-buz"
/i/-/e/-/a/-/o/-/u/

Bu vokallerden hiçbirisinin tek başına bir anlamı bulunmadığı halde her birisinin Türkçede bir "anlam yükü" vardır. Her vokal "biz-bez", "bez-baz", "baz-boz", "boz-buz" çiftlerinde olduğu gibi bir başkası ile yer değiştirmekte ve anlam yükünü boşaltarak başka bir kelime meydana çıkarmaktadır. Bu şekilde anlam ayırma görevinde bulunan ses birliklerine *fonem* denmektedir.[13]

Örnek	Türkçede /N/ fonemi
saNdık	N-Y değişmesi
saYdık	
kaNbur	N-L "
kaLbur	
yaNsa	N-K "
yaKsa	
baNka	N-Ş "
baŞka	
eNgin	N-R "
eRgin	

Anlam ayırmada her fonem bir başka fonem ile bir bütün olarak karşılaştığı halde kendi içerisinde daha ufak parçalara ve seslere bölünmüş durumdadır. Türkçede şu kelimelerdeki "n" harfinin gösterdiği seslerden belli başlıları birbirlerinden ufak farklarla şu şekilde ayrılmaktadır.

Örnek							
	sandık	(d)' den	önce	bir numaralı	(n)	sesi
	kanbur	(b)' "	"	iki "	(n)	"
	yansa	(s)' "	"	üç "	(n)	"
	banka	(k)' "	"	dört "	(n)	"
	engin	(g)' "	"	beş "	(n)	"

Her kelimedeki (n) sesi kendinden sonra gelen konsona göre şekil değiştirmekte ve bir bakıma onun telaffuz hareketlerine uymaktadır. Bu beş sesin bulunduğu yerler, dilin yapısı tarafından öngörülmüş olduklarından hiçbir ses öbürünün yerine geçmez. Bu seslerin dağıldıkları yerler birbirlerini destekleyip bütün bir /N/ foneminin sınırlarını belirttikleri için de fonem içerisindeki seslerin bu dağılışına ***bütünleyici dağılım*** adı verilmektedir. Bu sesler normal olarak birbirlerinin yerine geçmediği halde geçseler bile anlamda bir değişiklik meydana gelmez. "Banka" kelimesinin telaffuzunda dil ucu normal olarak damağa değmez; eğer "sandık" kelimesindeki bir numaralı ses gibi değecek o-

lursa telaffuzda bir başkalık sezildiği halde gene de bir anlam değişikliği ortaya çıkmaz. Bir bakıma bu beş çeşit ses belli bir /N/ foneminin sınırları içerisinde kapanıp kalmışlardır. Hepsinin bir tek birlik meydana getirdiği, bir tek "n" harfi ile gösterilip karışıklığa sebep olmayacak şekilde okunabilmesinden anlaşılabilir. Bunun gibi, bir fonem içerisinde bulunan bu gibi ufak "çeşit-ses"lere ***alofon*** adı verilmektedir. Fonem ile alofon karşılaştırılacak olursa şu gibi noktalar ortaya çıkar.

Fonem birçok alofonları içine alan daha büyük bir birliktir. Alofonlar fonemden küçük parçalar olup fonemin sınırları içerisinde bulunur. Fonem bir bakıma bir "ana-ses"tir. İnsanlar bu ana-sesi telaffuz etmeye çalıştıkları halde yanda bulunan seslerin etkisi ile, bu ana-ses yerine tek tek alofonlar çıkmaktadır.

Fonem bir başkası ile yer değiştirdiği zaman bir anlam ayrılığı meydana gelir. Bu bakımdan fonemin, dil yolu ile anlam aktarmada ve anlaşmada değeri büyüktür. Alofonlar ise birbirleri ile normal olarak yer değiştirmez; değiştirse bile anlam gene aynı kalacağından alofonların anlam aktarmada ve anlaşmada büyük bir değerleri yoktur.[14]

Fonem yanındaki seslere göre belirtilmeyen ve tek başına kullanılabilen bağımsız bir birliktir. Alofonlar ise yanlarındaki seslere bağlı olarak telaffuz edilir ve bulundukları yerler dilin yapısı tarafından öngörülmüştür.

Fonem ancak içindeki alofonlar yolu ile telaffuz edilebilir. Tek başına hiçbir zaman söylenemediği için soyut bir birliktir. Alofonlar ise foneme doğru yönelen telaffuz hareketinin, yandaki seslerin etkisi ile değişmesi sonucunda ortaya çıkar ve telaffuz edilir; bu bakımdan somut birliklerdir.[15]

Fonemlerin sayısı alofonlara göre çok azdır. Herhangi bir dilde bulunan fonem sayısı 25 -100 arasındadır. Bu sayı standart kültür Türkçesinde dokuz vokal, yirmi üç konson, bir uzunluk, bir vurgu, bir ses tonu ve bir de kavşak olmak üzere 36'dır. Bu sayı "anlam ayırma" ölçüsüne göre tespit edilmiştir.[16] Vokal ve konson fonemlerine, tek tek parçalar halinde oldukları için ***parçalı fonemler***; uzunluk, vurgu, ses tonu, kavşak gibi fonemlere de seslerden daha geniş birlikler oldukları için ***parçalar-üstü fonemler*** veya ***ses özellikleri*** denir.

Örnek

Parçalı fonemler[B2.47-48]

vokaller	/a/ kaş	/e/ ger	/i/ Zeki
	/ı/ kış	/i/ gir	/î/ zekî
	/o/ koş	/ö/ gör	
	/u/ kuş	/ü/ gür	
konsonlar	/p/ sap	/d/ dar	/v/ sev
	/t/ sat	/g/ gar	/ç/ seç
	/m/sam	/k/ kar	
	/l/ sal	/n/ nar	/r/ ser
	/f/ saf	/s/ sar	/j/ bej
			/ş/ beş
	/k/ kes	/b/ bay	/h/ her
	/f/ fes	/c/ cay	/g^/ ger

Parçalar-üstü fonemler

uzunluk	/:/	âdet	vurgu	/'/	or'du
		adet			'Or du
ton	/?/	sen?	kavşak	/-/	ku-ran
		sen			Kur-an

Modern anlamı ile "fonem" terimi ve ana hatları ile "fonem teorisi" Polonya asıllı bir Rus bilgini olan Courtenay tarafından 1894 yılında ileri sürülmüştür.[17] Lengüistik çalışmaların, bu tarihlerde bir fonem teorisi için uygun kıvama geldiği hususu hemen hemen aynı zamanlarda başkalarının da buna benzer fikirler ileri sürmelerinden anlaşılmaktadır. Gerçekten Rusya'daki Courtenay'a karşı İsviçre'de Saussure, İngiltere'de Sweet ve Fransa'da Passy fonem teorisini ana hatları ile andıran çalışmalarda bulunmuşlardır. Fakat fonem teorisinin açık seçik olarak ortaya atılışı 1928 yılında Lahey'de toplanmış olan "Uluslararası Birinci Lengüistik Kongresi"nde olmuştur. Prag okulundan Trubetzkoy ile Jakobson[18] ve Karcevskij'den kurulu bir üçlü, fonem teorisi fikrine dayanan yeni bir fonetik dalının, "fonoloji" adı ile kurulmasını istemişler ve fonem teorisi de böylelikle dilciler tarafından resmen kabul edilmiştir.[T4.5]

Kongrede ileri sürülen fikre göre dil bir işaretler sistemi olup bu işaretlerin bir "kavramı" ve bir de "anlatımı" yanları bulunmaktadır. Kav-

ram veya anlam ile uğraşan dala *semantik* veya "anlam bilimi" denmekte,[19] ses ile uğraşan dala ise *fonetik* veya "ses bilimi" adı verilmektedir. Fakat işaretlerin, öz ve biçim katları bulunduğundan fonetikteki çalışmaların da hem öz, hem biçim bakımından yürütülmesi gereklidir. Öz katında bulunan sesler ham madde olup bunların maddesel veya fiziksel özelliklerini inceleyen dalın adı "fonetik" olarak kalmalıdır. Biçim katında bulunan sesler ise düzenli ve sistemli olup dilin ses örgüsünü meydana getirmektedir. Bu katta önemli nokta anlamın aktarılması demek olan haberleşmedir. Haberleşmede anlam ayıran birlikler ise fonemler olduğundan biçim katındaki bu fonemler ile uğraşan ayrı bir fonetik dalının kurulması gereklidir. Buna göre özde bulunan ses malzemesini inceleyen dala sadece *fonetik*, biçimde bulunan fonemleri inceleyen dala da *fonoloji*[T4.3] adı verilmelidir.[20] Ortaya bu şekilde çıkmış olan "fonoloji" dalı Prag okulu tarafından geliştirildiği kadar başka lengüistik çevreleri ve özellikle Amerikan okulu tarafından da benimsenerek lengüistik biliminin en başarılı şekilde işlenen kısmı haline gelmiştir.

Amerikan okulu

Modern anlamda lengüistik çalışmaları Amerika'da antropologlar tarafından başlatılmış sayılabilir. Gerçekten Boas ile başlayan *antropolojik lengüistik* kendisinden sonra gelen Sapir ve Bloomfield tarafından da devam ettirilmiştir. Amerikan okulunun, dil çalışmalarında antropolojiye yönelmesinin özel sebepleri bulunmaktadır. Avrupa'daki dilciler yazılı belgeleri elde bulunan Avrupa dilleri üzerinde çalıştıklarından geriye doğru giderek tarihsel bir araştırma yapabiliyorlardı. Yeni Dünya dilcileri ise bir hayli işlenmiş olan anadilleri İngilizceden çok Amerika'ya ait bir kaynak üzerinde çalışmak eğilimindeydiler. Amerikalı dilciler olarak kendilerine ayrı bir kimlik kazandıracak olan bu çalışmalar için Kızılderili dillerine yöneldiler. Bu dillerde yazılı belgeler bulunmadığı için Avrupalı dilcilerin metotları burada geçerli olmuyordu.[21] Kızılderili dillerini incelemek için her şeyden önce bu dillerin konuşulduğu bölgelere gitmek ve Kızılderililer ile yaşamak gerekiyordu. Bir yandan dil çalışmaları yapılırken öbür yandan da ister istemez bu kabilelerin yaşayış düzenleri de inceleniyor ve dil çalışmaları antropolojik araştırmaların bir parçası olmaya başlıyordu. Bu dillerin incelenmesinde tarihsel bir gelişme izlenemediğinden yapılan çalışmalar zorunlu olarak dillerin o andaki durumlarına göre ayarla-

ıuyordu. Yapılacak tek şey bu diller hakkında gözlemlerde bulunmak ve dillerin özelliklerini olduğu gibi anlatıp ***tanıtım***'ında bulunmaktı. Bu suretle Amerikan okulunun ***tanıtımsalcı*** metodu ortaya çıktı ve bu tutuma genel olarak ***tanıtımsalcılık*** adı verildi.[22]

Özellikle XX. yüzyılda ortaya çıkan çeşitli dünya dillerinin büyük bir çoğunluğunda yazılı belgeler bulunmadığından bu dillerin incelenmesinde Avrupalıların "tarihsel" metodundan çok Amerikalıların "tanıtımsal" metodu daha olumlu sonuçlar vermektedir. Bugün bile dünya üzerinde, hiçbir yazısı bulunmayan ve hiç incelenmemiş 2000 kadar dil olduğu düşünülürse bunların, hiçbir zaman kaybedilmeden oldukları gibi tespit edilip gramerlerinin yazılmasındaki önem ortaya çıkar. Amerikan okulunun, "tanıtım" metodundaki bu başarısına karşılık dili sadece ve sadece konuşulmuş hali ile ele alması bir noktadan sonra zararlı olmuş ve lengüistik çalışmalarda yazılı belgeleri bulunan diller gerektiği kadar ayrıntılıca incelenmemiştir. Buna karşılık yazının egemenliği böyle bir tutum sonucunda bir dereceye kadar azalmış ve dilin konuşulmuş haline verilen önem yüzünden, yüzyıllar boyunca yazının gölgesinde kalmış olan konuşma özellikleri aydınlığa kavuşmuştur.

Amerikan okulunun önde gelen dilcisi olan Bloomfield her ne kadar Saussure'den söz etmemekteyse de lengüistikte ulaşmak istediği amaç bakımından Saussure'ün şu sözünü benimsemiş görünmektedir. "Dilin tek amacı, kendi içinde ve kendisi için incelenmesidir". Bloomfield de bu görüşe uygun olarak lengüistiği bağımsız bir bilim dalı haline getirme yolunda başarılı adımlar atmıştır. Bloomfield'e göre lengüistiğin, kendine yeterli, bağımsız ve özgür bir bilim dalı olabilmesi için her şeyden önce dil olaylarının, felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi yardımcı dalların ışığında incelenmekten kurtulması ve tam tersine dilin kendi içindeki ölçülere göre araştırılması gereklidir.

Sözgelimi fonem birliğini insan kafasında bulunan ve çeşitli seslerin aracılığı ile telaffuz hareketlerine dönüşen psikolojik bir birlik olarak tanımlamak[23] lengüistik metodu bakımından hiçbir ilerleme sağlamaz. Buna karşılık aynı fonem birliğini "anlam ayıran ses" olarak dilin kullanılışındaki bir ölçüye göre tanımlamak lengüistik metodu bakımından bir derece daha ileri sayılabilir. Buna rağmen Bloomfield "anlam ayırma" gibi bir ölçüyü de yeteri kadar sağlam bulmamaktadır. Kendisine göre ***anlam*** birliği insanların kafası içinde geçen ve hiçbir zaman kesinlikle tespit edilemeyen kaypak bir kavramdır. Anlam birliği insanlar bakımından son derecede kişisel ve kişinin içinde yaşadığı düzen bakımından da son derecede toplumsaldır. "Güzel" kelimesindeki fonemle-

rin beş tane olduğu bilindiği halde aynı kelimenin anlamı kişiden kişiye, topluından topluma değişmekte ve üzerinde kesin bir karara varılamamaktadır. Bloomfield'e göre bir kelimenin anlamını kestirebilmek için o kelimeyi söyleyen ve işiten insanların bütün bir hayat görüşlerini, bütün bir duygu dünyalarını, bütün bir yaşayış düzenlerini bilmek gerekli-dir.[B7.33] Bunu bilmek ise bugüne kadar yapılan çalışmalara göre mümkün değildir. Bu bakımdan yapılacak şey dili konuşan iki insanın kafaları içinden geçen olayları yani söyleyenin beyninden ağzına kadar olan kısım ile, işitenin kulağından beynine kadar olan kısımda geçen işlemleri lengüistik çalışmaların dışında bırakmaktır. Çünkü bu kısımlardaki işlemler sadece psikolojiyi ilgilendirir ve ancak psikoloji dalının elde edeceği ilerlemeler derecesinde çözülebilir. Buna karşılık, söyleyenin ağzından çıkıp işitenin kulağına kadar erişen ses dalgaları bir makine ile tespit edilecek kadar maddesel ve fizikseldir. Böyle bir konuşma parçasındaki seslerin dalga boyları, dalga yükseklikleri, titreşim sayıları ve şiddetleri kolaylıkla ölçülebilir. Ayrıca söylenen bir söz parçasındaki hecelerin ve fonemlerin sayısı da kesinlikle tespit edilebilir. Bu bakımdan dil çalışmalarında her şeyden önce bu fiziksel parçanın incelenmesi ele alınmalıdır. Ancak bundan sonra psikoloji dalının verebileceği bilgiler yardımı ile, anlam üzerinde bir araştırmaya gidilebilir. Bloomfield böylece Watson'un ileri sürmüş olduğu ***davranışçılık*** psikolojisine uygun olarak, bulanık anlam araştırmaları yerine dilin ölçülebilen kısımları[24] olan "ses" ve "biçim" çalışmalarına üstünlük tanımıştır.[25]

Bloomfield anlamın, sadece bir süre için dil araştırmaları dışında bırakılmasını salık verdiği halde birçokları tarafından, anlamı bütün bütüne atmakla suçlandırılmıştır. Oysa bunu yapanlar Bloomfield'den sonra gelen Bloch Trager ve Harris gibi dilcilerdir. Bunlara göre dildeki birliklerin dağılımını belirtmek yani sistem içerisinde bulundukları yerleri tespit etmek anlamı kestirmek işlemi gibi kaypak olmadığından çok etkili bir ölçü sayılabilir. Bu dilcilere göre bir fonemin anlam ayırıp ayırmaması gibi bir ölçü söz konusu olmamalıdır. Bunun yerine önce başka başka telaffuz edilen sesler tespit edilmeli, sonra bunlardan hangilerinin, birbirleri ile bütünleyici dağılım halinde bulunduklarına bakılmalıdır. Birbirlerini bütünleyecek şekilde dağılmış olan sesler veya alofonlar ondan sonra bir tek fonem birliği içinde toplanabilir. Fakat bu gibi dilciler sadece ve sadece "dağılım" ölçüsünü ileri sürmekle ve dilde anlamı hiç kullanmamakla Glosematikçilerin yaptıkları yanlışlığa düşmekte, yani metot sağlamlığı elde etmek bahasına dil gerçeklerinden uzaklaşmış bir dil tanıtımı sağlamaktadırlar.

Morfoloji

Her ne kadar /i.e.a.o.u/ gibi fonemler anlam ayırmaktaysalar da kendilerinin tek tek hiçbir anlamları yoktur. Buna karşılık tek tek ve ayrı anlamları olan birliklerin en küçüklerine ***morfem*** denmektedir. "Dil-bilim-ci-ler" kelimesindeki her bir parçanın belli bir anlamı olduğu için hepsi birer morfem sayılır. Bazı morfemlerin birden fazla şekilleri de bulunmaktadır. Türkçedeki "- ler", "- lar" ekleri, "çoğulluk" gösteren morfemin iki ayrı çeşididir. Eklendikleri kelimenin son hecesinde ön vokal olduğu zaman "- ler", arka vokal olduğu zaman da "- lar" kullanılır. Bu bakımdan bu iki ek birbirleri ile bütünleyici dağılım halindedir ve beraberce çoğulluk "morfem-eki"ni meydana getirir.

Çoğulluk eki morfem olarak kabul edilince o zaman "- ler", "- lar" ekleri, bu morfemin ***alomorf***'ları olur. Burada fonem ile morfem arasında şöyle bir paralellik görülmektedir.

fon	alo	**fon**	**fon**	em		**fon**	oloji
mor	alo	**morf**	**morf**	em		**morf**	oloji

Dildeki bazı morfemler başka başka yerlerde ayrı fonemler ile telaffuz edilmektedir. Çoğulluk morfeminin, bazen "- ler", bazen de "- lar" olarak söylenmesi buna bir örnektir. Bu durumda hem morfemleri, hem de morfemlerdeki fonem değişmelerini ilgilendiren bir durum ortaya çıktığından bu konuyu inceleyen dala ***morfo-fonemik*** adı verilmektedir. Bu gibi değişmeler fiillerdeki şimdiki zamanın üçüncü şahısa göre çekiminde görülebilir.

Örnek	/a/	+	konson'dan sonra	**ı**	yor	yap	**ı**	yor
	/ı/	+	" "	**ı**	yor	kız	**ı**	yor
	/o/	+	" "	**u**	yor	boz	**u**	yor
	/u/	+	" "	**u**	yor	tut	**u**	yor
	/e/	+	" "	**i**	yor	gel	**i**	yor
	/i/	+	" "	**i**	yor	diz	**i**	yor
	/ö/	+	" "	**ü**	yor	gör	**ü**	yor
	/ü/	+	" "	**ü**	yor	süz	**ü**	yor
	sadece		vokalden sonra		yor	oku		yor

Burada "-ıyor, -uyor, -iyor" ve "-yor" olmak üzere beş çeşit "alomorf" vardır. Bunların dağılımları belirli ve bütünleyici olduğundan hepsinin birden tek bir

- (x^4) yor

morfeminde gösterilmeleri

mümkündür. (x^4) işareti /ı.u.i.ü/ vokallerinden her defasında birisinin, dağılım kuralına göre (x)'in yerine kullanılabileceğini göstermektedir. Parantez ise vokal ile biten fiil kökünden sonra (x^4)'ün kalkıp sadece "-yor" ekinin kalacağına işaret etmektedir.

Böylelikle morfem birliği dilde dağınık gibi duran alomorfları bir morfem içerisinde toplarken morfo-fonemik kurallar da çeşitli eklerde ortaya çıkan fonem değişmelerini düzenli bir şekilde açıklamaktadır.

Modern lengüistik çalışmalarında "kelime" yerine "morfem"den söz edilişinin sebebi "kelime"nin kesin bir şekilde tanımlanamayışıdır. Türkçedeki "her ne kadar" sözünün üç türlü yazılabilişi kelime sınırlarının o kadar belirli olmadığını göstermektedir.

Örnek

hernekadar	bir	kelime
her nekadar	iki	"
her ne kadar	üç	"

Oysa morfem ölçüsüne göre her üç parça da daha ufak kısımlara ayrılamayan anlamlı birlikler olduklarından her biri bir morfem sayılır ve durum çok daha kesin olarak açıklanmış olur. Morfemler "yabancı dil öğrenmek" sözünde olduğu gibi tek tek veya birbirlerine ekli olarak da bulunabilir.

Örnek	**bağımsız** morfemler:	yaban	dil	öğren
	bağımlı morfemler:	- cı		-mek

Kelime en az bir morfemi bağımsız olmak üzere bir veya daha fazla morfemden kurulu ve her zaman için aynı anlama sahip bir birlik olarak tanımlanabilir. Buna göre, "yaban" olduğu kadar, "yabancı" ve "yabancılık" da birer kelimedir. Bunlarda bir tane, "yaban" gibi bağımsız bir morfem, "-cı" ve "-lık" gibi bağımlı morfemler bulunmaktadır. Eğer bir kelimenin her iki veya daha fazla morfemi de bağımsız cinsten iseler bunlara "anayasa" kelimesinde olduğu gibi **birleşik kelime** denir.

Böylece kelimelerin tanımlanması "anlam"dan çok "biçim"e bağlı olarak yapılmış olmaktadır. "Yabancı" birliğinin, bağımsız anlamlı bir kelime olduğu sadece anlamına bakılarak kesinlikle söylenemez. Oysa

bu birliğin, bağımsız olarak belli bir anlamda kullanıldığı dilde kullanılan şu biçimlerindeki ortak kısmın elde edilmesi ile anlaşılabilir.

Örnek

yabancı laşmak
yabancı lar
yabancı lık
yabancı sıdır
yabancı mıdır
yabancı sıymış
yabancı .....

Bu kelimenin de ayrıca ikiye ayrılabileceği hiçbir şekilde anlama başvurmaksızın ve sadece birliklerin biçimlerine bakılarak şu örneklerden anlaşılabilir.

Örnek

yaban a atmak	yaban **cı**
yaban gülü	oda **cı**
yaban lık	satı **cı**
yaban	..... **cı**

Böyle bir tutumda dildeki birliklerin "anlam"ları yerine "biçim"leri ön sıraya geçmiş bulunmaktadır. Anlamların kaypak olmasına karşılık biçimler, dilin kullanılışına dayanarak hangi birliklerin bağımlı morfem, hangilerinin de bağımsız morfem veya kelime olduğunu daha büyük bir kesinlikle tespit etmeye yarayabilir. Buna rağmen geleneksel gramerler kelimeleri ve bunların girdikleri söz bölümlerini anlamı ölçü alarak tespit etmekte devam etmiştir. Bu gramerlere göre kelimelerin "isim" ve "fiil" çeşitleri çoğunlukla şöyle tanımlanmaktadır.

"İsim" - varlıklara ad olan kelime

"Fiil" - bir iş, hareket veya oluş bildiren kelime

Bu ölçüye göre bir kelimenin hangi söz bölümüne girdiğini bilmek için önce anlamını bilmek gerekmektedir. Oysa bir kelimenin anlamı bilindikten sonra onun hangi söz bölümüne gireceği artık önemli değildir. Çünkü gramerin görevi bir dili bilmeyen bir kimseye bile gramer kuralları yolu ile dilin yapısını ve kullanılışını öğretmektir. Bir kelimenin anlamını cümlenin yapısına göre kestirebilen bir kimsenin, kelimenin söz bölümünü bilmesi de zaten gerekli değildir. Ayrıca sadece anlam ölçü-

süne dayanılacak olursa aşağıda gösterilen isimlerin "fiil" ve fiillerin de "isim" sayılmaları gerekir.

Örnek

"şimşek" "nehir" "tokat" "öksürük"	Bu kelimeler, anlam bakımından "hareket" gösterdikleri için fiil sayılmaları gerektiği halde gene de isim kabul edilmektedir.
"durmak" "beklemek" "dinlenmek" "düşünmek"	Bu kelimeler, anlam bakımından hiçbir "hareket" göstermedikleri halde gene de fiil kabul edilmektedir.

Bu da geleneksel gramerin, içinde bulunduğu çelişmeyi göstermektedir. Kelimeler bir taraftan sonlarındaki eklerin, cümle içindeki öbür kelimeler ile olan bağlantılarına bakılarak yani "biçimsel" ipuçlarına göre söz bölünılerine ayrılmakta; öbür yandan da doğru olarak söz bölümlerine yapılan bu dağıtımın, anlam ölçüsüne göre tespit edildiğinde ısrar edilmektedir. Oysa yapılacak şey kelimeleri, içlerinde saklı anlamları yerine çok daha kesin olan dış görünüşlerine yani "biçim"lerine göre söz bölümlerine ayırmaktır. O zaman kullanılışına göre hazırlanacak kalıplar yardımı ile, hangi kelimelerin hangi söz bölümlerine girecekleri dili bilmeyen birisi tarafından bile otomatik olarak anlaşılabilecektir. Aşağıda gösterilen kalıplardaki boş yerlere konacak kelimeler anlamları ne olursa olsun, "isim" veya "fiil" sayılacaklardır.

Örnek

Isim kalıbı

bu - - - - -
- - - - - ler
iki - - - - -
- - - - - nin

bu geçmiş
iyice ler
iki eyvah
veresiye ler

Kalıba giren dört kelime de anlamları aykırı gelse bile gramer bakımından "isim"dir.

Örnek

fiil kalıbı			
- - - - - -	iyor	denk	iyor
- - - - - -	ecekler	etek	ecekler
- - - - - -	me	epey	me
- - - - - -	irken	ezik	irken

Kalıba giren dört kelime de anlamları aykırı gelse bile gramer bakımından "isim"dir.

Bu şekilde kelimelerin dış görünüşleri olan biçimlerine bakarak dil incelemelerinde bulunma yoluna ***biçimsel*** tutum veya anlatımı denmektedir. Biçimsel kalıpların ne kadar kesin olabileceği anlamları hiç bilinmeyen kelimelerin bile uygun söz bölümlerine otomatik olarak ayrılabilmesinden anlatılmaktadır.

Örnek çumka **lar** böji **leyin** kezop **ta** fijös **tüler**

Burada kelimelerin sadece biçimlerine dayanılmak sureti ile "çumka" birliği ***isim*** söz bölümüne, "böji" ***zaman zarfı***, "kezop" da ***yer tamlayıcısı*** bölümlerine, "fijös" birliği ise ***fiil*** söz bölümüne ayrılabilir.

Ayrıca kelimelerin anlamları hiç bilinmediği halde sadece kelimelerin biçimlerine dayanarak bu cümlenin kabataslak bir anlamı elde edilebilir. Buna göre, "çumka" denilen birden fazla nesne veya kişinin, "böji" denilen bir zaman parçasında, "kezop" denilen bir yerde, "fijös" hareketini geçmiş bir zaman içinde yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu şekilde kelimelerin, sonlarındaki ekler dışında sözlük anlamlarının bilinmediği zamanlarda bile cümlenin kendi yapısından çıkan anlamına ***yapısal anlam*** denmektedir. Oysa aynı kelimelerin

çumka böji kezop fijös

olarak dizilmesinde

ne "sözlük anlamı", ne de "yapısal anlam" bulunmadığı için bu kelime dizisinin "cümle anlamı" da yoktur. Sözlük anlamları bilinen kelimeler bile cümlenin yapısal anlamı bulunmazsa yan yana dizilmekle fazla bir anlam yükü taşıyıp aktaramaz.

Örnek harf öğle kutup bayıl

Buna karşılık bir cümledeki kelimelerin anlamları bilindiği halde eğer ekler, bağlı oldukları kelimelerden ayrılarak cümleye dağıtılırsa ke-

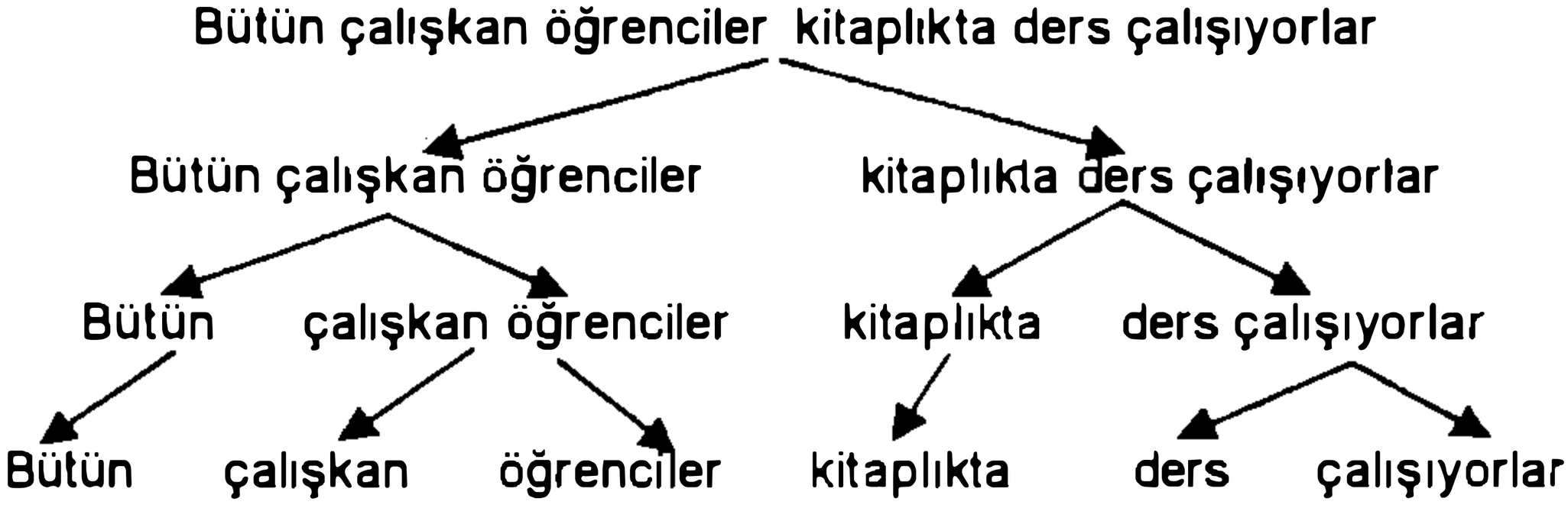
limelerin biçimsel ipuçları kaybolacağından yapısal anlamı da ortadan kalkar ve her birlik tek tek bilindiği halde cümlenin tüm anlamı çıkartılamaz.

Örnek dı okul leyin oyna çocuk da lar sabah

Sentaks

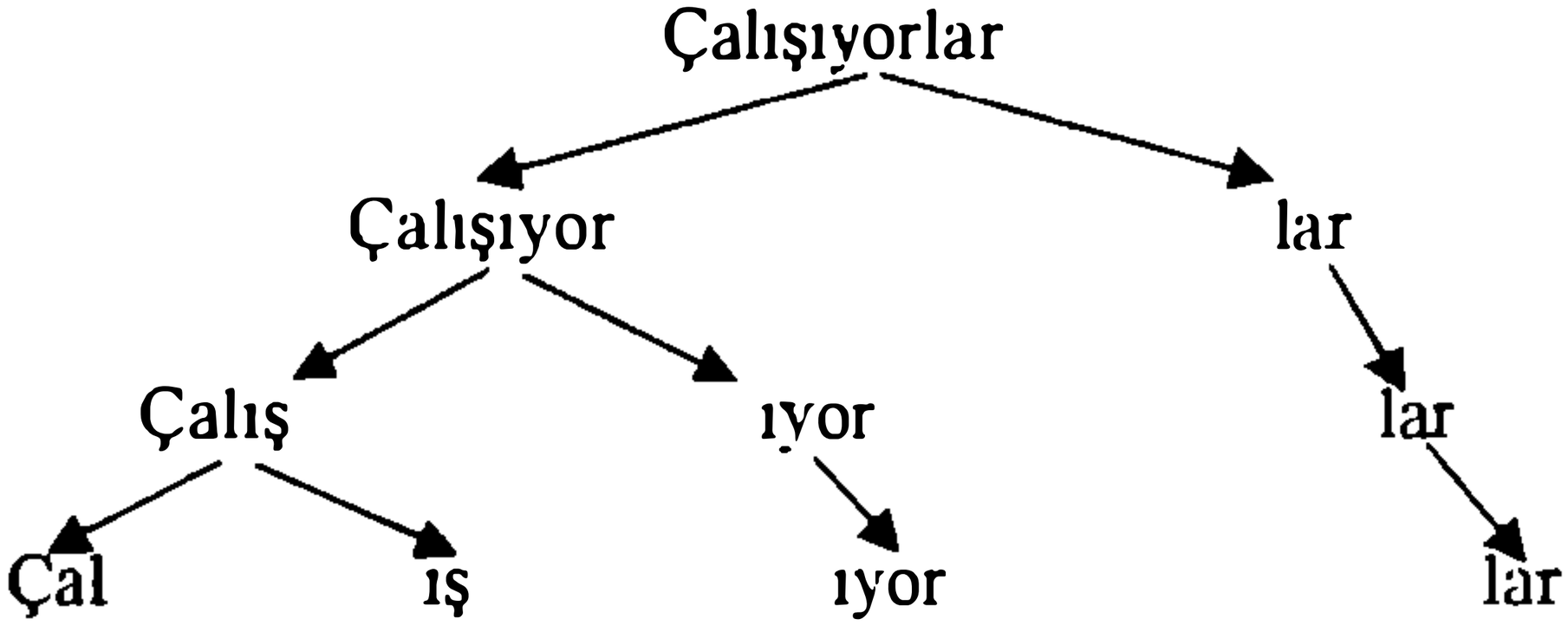
Yabancı bir dildeki kelimeler tek tek anlaşıldıkları halde cümledeki genel anlamın kavranılmayış sebebi budur: çünkü, yapısal anlam kaçırılmıştır. Bu da bir dil bilmenin, sadece kelime bilmek olmayıp o dilin cümle yapısını da bilmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Amerikan okulu bu bakımdan cümle yapısını da aydınlığa çıkarmaya çalışmıştır. Bu yolda ilk adımı atan Bloomfield bütün cümlelerin, önce iki parçaya ayrılıp her birisinin de daha sonra yeniden iki parçaya bölünebileceğini ileri sürmüştür.[B7.161]

Örnek

Tek tek kelimelere kadar inildikten sonra kelimeler de aynı şekilde bu kere morfemlerine ayrılabilmektedir.

Örnek

Her birlik ikiye ayrıldığı için bu yola ***ikili parçacıklar*** metodu denmektedir. Bu durumda cümle yapısı ile kelime yapısı birbirlerinin devamı olduklarından ***sentaks*** veya "cümle bilgisi" ile ***morfoloji*** veya "kelime bilgisi" bölümleri son zamanlarda ***gramer*** adı altında birleştirilmekte; sesler ise morfemlerin ve morfemlerden kurulu cümlelerin anlaşılmasında yardımcı olan fakat hiçbir anlamı değerleri bulunmayan birlikler olarak gramerin bir köşesine itilmektedir.

"İkili parçacıklar" metodu ile, cümle yapısı bir dereceye kadar aydınlığa kavuşmuşsa da cümlenin ve daha ufak parçaların hangi noktalarda ikiye ayrılacağı dili konuşanın sezgisine bırakılmıştır. Bu bakımdan cümlenin anlamını kavramayan bir yabancı, biçimsel ipuçlarına dayanarak, dilini bilmediği bir cümlenin yapısını çözemeyecektir. Gramerin görevi ise bir dili konuşanlardan çok o dili hiç bilmeyenlere o dilin yapısı hakkında fikir vermek olduğuna göre ikili parçacıklar metodu yeteri kadar biçimsel ve sağlam sayılmamaktadır. Metodun bu eksikliği de XX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve adına ***üretimsel lengüistik*** denilen bir akımı tarafından giderilmeye çalışılmaktadır.

NOTLAR

YENİ DÖNEM

YAPISAL LENGÜİSTİK

1 (s 61) Dilde belli bir yapı, bir örgü veya bir düzenin bulunduğu fikri Eski Çağlar'daki İskenderiye okuluna bağlı "düzenciler"in tutumunu andırmaktadır. Buna göre dilin işleyişinde belli bir düzen vardır ve bu düzen belirli kurallara bağlanabilir.

2 (s 61) Kızılderililere yazı öğreten Sapir'in bildirdiğine göre kendisine ayrı ayrı gelen birçok sesleri Kızılderililerin yazıya geçiremediklerini görmüştür. Çünkü bu sesler arasındaki ayrılıklar o yerlilerin dilinde bulunmamaktadır. Buna karşılık eğer ses ayrılıkları yerlilerin dilindeki ses örgüsüne uymaktaysa o zaman bu ayrılıkların yazıda gösterilmesi de kolay olmaktadır. İngilizcedeki "man men" kelimelerindeki /e/ sesleri ayrı ayrı olduğu halde, Türkçe konuşan birisi her ikisini de ayırmadan yazıda "e" harfi ile göstermektedir. Sapir böylelikle dil örgüsünün, seslerin tek tek özelliklerinden ayrı bir özelliğe sahip bulunduğunu görmüş ve daha sonraları yayınladığı ***ses örgüleri*** üzerindeki makalesi ile yapısal lengüistik çalışmalarına bir yol göstermiştir.[S1.58 n 16]

3 (s 62) Bu nokta en açık olarak Sapir tarafından aşağıdaki makalede belirtilmiş ve yapısal lengüistiğin gelişmesinde, özellikle Amerikan okulunun çalışmalarında etkili olmuştur.
E Sapir, "Sound Patterns in Language", ***Language***, **1925**, 1. 37 - 51.

4 (s 62) Yapısal lengüistikte elde edilen olumlu sonuçlar aynı yapısal metodun başka dallara özellikle antropoloji dalına uygulanmasına yol açmıştır. Antropolog Kroeber bunlardan birisi olup lengüistik alanındaki oldukça kesinleşmiş metot gücünü aynı şekilde antropoloji alanına aktarmaya çalışmaktadır. Levi-Strauss ise ***Yapısal Antropoloji*** eserinin isminden de anlaşılacağı gibi yapısal lengüistikteki sistem ve karşıtlıklar fikrini antropoloji alanına uygulamaktadır.[L3.10] Bk. TIME, 30 Haziran 1967, ss 38 - 39.

5 (s 62) Saussure'ün büyüklüğü XX. yüzyıl başında söylediklerinin bugün için üzerinde hemen hemen tartışılmayacak kadar açık-seçik gerçekler olarak kabul edilmesinden anlaşılabilir. XX. yüzyılın ilk yarısını kaplayan bütün yapısal çalışmalarda Saussure'ün fikirleri ya kabul edilmiş, ya değiştirilmiş, ya da reddedilmiştir. Fakat her üç halde de merkezde Saussure bulunmaktadır.

6 (s 62) İsviçreli F de Saussure doğduğu Cenevre şehrinin üniversitesinde 1891 yılında öğretim görevlisi olmuştur. 1878'de çok gençken yayınlamış olduğu Memoire isimli eserindeki tarihsel-karşılaştırmalı çalışmalardan bu kere genel lengüistik problemlerine geçen Saussure 1910 - 1913 yılları arasında modern lengüistiğin temelini atan derslerini vermiştir. Ne yazık ki ders notlarını ortadan kaldıran Saussure bu dersleri bir kitap haline getiremeden 1913'te ölmüştür. Öğrencilerinden olan ve sonraları kendi çaplarında değerli iki dilci olduklarını gösteren C Bally ile A Sechehaye öğrenci notlarını toplayarak Saussure'ün derslerini bir kitap haline getirmişlerdir. 1916 yılında ***Cours de Linguistique Générale*** adı altında yayınlanan bu eserin bir sentez olması ve bir bütünlük göstermesi istenmişse de Saussure'ün kendisi birçok noktaları gereği kadar geliştirmemiş olduğundan kitap da birçok noktalarda aksamaktadır. Buna rağmen ***Cours*** kitabı modern lengüistiğin baş-eseri sayılmakta devam edegelmiştir. **B7.19 L4.63**

7 (s 63) Burada ses dizilerinin gösterdiği kavramların daha ilk baştan var oldukları kabul edilmiş görünmektedir. Fakat insan beynindeki kavramlar baştan var olsalardı bunların her dildeki karşılıkları da yaklaşık olarak aynı olurdu. Oysa her dilin, dünyadaki kavramları yansıtış şekli birbirinden ayrılmaktadır. Bir dilde sadece "kitap" sözü ile anlatılan bir kavram başka bir dilde ayrıca "broşür, risale, dergi" kelimeleri ile de karşılanmaktadır. Bu da dillerin, gerçekler dünyasını ayrı ayrı gördüklerini belli etmektedir. Bu duruma ***dil-içi dünya-görüşü*** denmektedir. **D2.76**

8 (s 63) Saussure'ün bu ayrımı eski Greklerdeki Stoacı filozofların, ***gösterilen*** veya "anlam" ile ***gösteren*** veya "biçim" arasında yapmış oldukları ayrımı yansıtmaktadır. **L4.67**

9 (s 66) Saussure böylece dil çalışmalarına toplumsal boyutu da katmış olmaktadır. Bu konuda etkilendiği kimse olarak sosyolog Durkheim gösterilmektedir. Gerçekten Durkheim, ***Sosyoloji Metodunun Kuralları*** kitabında "toplumsal gerçek" kavramını ele almış ve bunun, topluındaki fert üzerinde dışarıdan baskı yapan herhangi bir hareket olduğunu söylemiştir. Buna göre dil de toplumsal bir gerçektir; çünkü bütün bir topluın tarafından kullanılır ve dili konuşanların üzerinde belli bir baskısı vardır. Bir insan anlaşma için Türkçe konuşmak istemeyebilir fakat o zaman da derdini anlatamaz. Demek oluyor ki dil, insanların üzerinde toplumsal baskısı olan bir harekettir, bir gerçektir. Dil bu bakımdan insanların dışında sayılır ve dili konuşan fertlerin ötesinde bir varlığa sahiptir. Saussure'ün, dil ve söz hakkında söyledikleri de Durkheim'ın bu fikirlerini yansıtıyor görünmektedir. Fakat bu fikir paralelliği Saussure'ün hiçbir zaman, Durkheim'ın fikirlerini dil alanına tercüme ettiğini göstermez. Saussure olsa olsa Durkheim'ın fert ve toplum bağlantılarını incelemesinden esinlenerek dil olaylarını toplumsal bir açıdan görmeye çalışmıştır. **D1.192-195**

10 (s 68) Tarihsel-karşılaştırmalı lengüistik ile modern yapısal lengüistik arasındaki açıklığı kapayarak modern bir tarihsel-yapısal lengüistik karışımı yapanların başında Martinet ile Hoenigswald gelmektedir.[L4.89]

11 (s 73) Prag okulu bir yerden sonra fonemlerin anlam ayırma özelliğinden çok fonemlerin birbirlerinden ayrı olma yönleri üzerinde durarak yapısal metoda sağlamlık vermek istemiştir.[T3.470-471]

12 (s 74) Anadilini öğrenmeye başlayan bir çocuk, karşıt ve ayırıcı olan sesleri telaffuz ederek pratik yaparken yavaş yavaş anlam ayırmada önemli olmayan özellikleri arka sıraya iter ve bir süre sonra birbirine yakın yerlerde telaffuz edilen birçok seslerden, iki veya daha fazla, "ayırıcı" ses öbekleri veya fonemler meydana çıkar.[F5.77]

13 (s 74) Bir dilde "fonem" sayılan bir ses başka bir dilde fonem olmayabilir. İngilizcedeki "hut" ve "heart" kelimelerinin ikisi de yaklaşık olarak /hat/ diye okunur. Fakat iki kelime arasında bir anlam ayrılığı olduğundun bu iki çeşit /a/ sesi ayrı fonem sayılır. Oysa Türkçede bu iki çeşit /a/ sesi anlam ayırmaz ve bu bakımdan ayrı fonem olmayıp sadece, /A/ foneminin iki alofonudur. Bu da fonem teriminin, dillere göre değişik bir değer taşıdığını göstermektedir.

14 (s 76) Osmanlıcada kullanılan "se, sin, sat" harfleri Arapçada anlam ayıran üç sesi yani fonemi gösterdiği halde Modern Türkçede bunlar sadece tek bir /S/ foneminin üyeleri veya alofonlarıdır; bu bakımdan bir anlam ayırmazlar. Harf devrimi ile bu üç Osmanlıca harfin bir tek Latin harfinde toplanması doğru olmuştur. Buna karşılık ancak bu seslerin aracılığı ile birbirlerinden ayrılabilecek kelimelerde bu sesleri kullanmayıp sadece tek bir "s" harfi kullanmak da aynı derecede yanlış olur. "kar-kâr" örneği, anlam ayıran iki fonemi tek bir fonem veya harf ile göstermenin zararını anlatmaktadır.

15 (s 76) Soyut bir birliğin, somut birlikler aracılığı ile ortaya çıkmasına ait şu gibi örnekler verilebilir. Elektrik soyut bir birlik olup hiçbir şekilde görünmediği halde ampuldeki gibi optik şekilde, motordaki gibi mekanik şekilde ve ütüdeki gibi termik şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunun gibi, soyut bir kavram olan Tanrı'nın, Hristiyanlık inanışında "baba, oğul ve kutsal ruh" olarak üç şekilde ortaya çıkması da soyut-somut formülüne uymaktadır. Bu arada, soyut olan Tanrı'nın, evrendeki enerjilerde ve kurullarda ortaya çıktığını ileri süren "panteizm" inancı ile İslamiyetteki "tasavvuf" felsefesi de akla gelebilir.

16 (s 77) Buna .göre bir dilde ne kadar fonem varsa alfabesinde de o kadar sembol veya işaret bulunması gerekmektedir. Bu konuda uygulanacak formül şu olmalıdır: "Her foneme bir sembol, her sembole bir fonem". Eğer bir tek fonem birden fazla sembol ile gösterilirse dilde okuma güçlüğü ortaya çıkar. Almancada bir tek /ç/ fonemini göstermek için "tsch" gibi dört harflik bir

kümenin kullanılması fonem anlayışı bakımından doğru olmayan bir tutumdur. Türkçede ise harf devrimi ile başlayan fonem-sembol uygunluğu tam olarak başarılamamıştır. Yapılan yanlışlıklardan en önemlisi, "bir fonem-bir sembol" kuralına uyulmadığı için ortaya çıkmıştır. Türkçede "k, g, l" harfleri ile gösterilen sesler, "ince" ve "kalın" olmak üzere üç çifttir, ve çift sesler kendi aralarında anlam ayırmaktadır.

Örnek

"kar"	"donmuş su buharı"
"kar"	"para kazancı"
"sol"	"sağ tarafın karşıtı"
"sol"	"müzikte bir nota"

Böyle olduğu halde bu seslere ayrı ayrı semboller verileceğine yanındaki vokallerin üzerine "^" inceltme işareti konmuş ve "kar-kâr" gibi bir şekil ortaya çıkmıştır Oysa "^" işareti "a" vokali ile ilgili olmadığı gibi ayrıca uzatma işareti olarak da kullanılmaktadır. "Cinayet işleyen" anlamına gelen /ka: til/ kelimesi "katil kâtil, kaatil" olarak yazılmak zorunda kalmaktadır. "Katil" biçiminde bir uzatına olmadığından vokalin kısa okunma tehlikesi vardır; "Kâtil" şeklinde "k"nin ince okunması beklenebilir; "Kaatil" şeklinde ise uzun bir "a" yerine iki tane ayrı heceli vokal vardır ve kelimenin hecesi böyle-ce üçe çıkmaktadır. Oysa ince ve kalın "k" sesleri ayrı fonemler oldukları için ayrı semboller ile gösterilmeleri gerekirdi. Sözgelimi "qar-kar" şeklinde bir ayrım, okumayı kolaylaştırırdı. Bunun gibi tek bir "^" işareti de iki ayrı görev için kullanılmakla yanlışlığa düşülmüştür. Böyle bir işaret sadece uzatına için kullanılsaydı o zaman bir karışıklık doğmazdı. Belki de uluslararası fonetik işareti olan /:/'yi uzatma işareti olarak kullanmak problemi çözebilecek ve kelimeler şu şekilde ayırt edilebilecektir:

"qar"	"donmuş su buharı"
"kar"	"para kazancı"
"qa: til"	"cinayet işleyen"
"qatil"	"cinayet işlemi"

17 (s 77) Courtenay iki çeşit fonetik dalı düşünmüştür. Bunlardan birisinde çeşitli dil sesleri fiziksel özelliklerine göre incelenmelidir; öbüründe ise dil sesleri haberleşmede kullanılan işaretler yani fonemler olarak ele alınmalıdır.

18 (s 77) Jakobson fonoloji çalışmalarını ilerleterek ***ikili karşıtlıklar*** denilen yolu geliştirmiştir. Buna göre ***ayırıcı ses özellikleri*** denilen 12 çift ***karşıtlık*** veya temel ayrım dünyadaki bütün dillerin fonolojik yapısını açıklamaya yetmektedir. Bir çift ayrıma göre bir dildeki sesler /m/ gibi "burundan" veya /p/ gibi "ağızdan" çıkınaktadır; bir ikincisine göre, bir ses /p/ gibi "duraklı"dır veya /s/ gibi "sürekli"dir. Böylelikle bütün dillerin ses yapısı aynı bir genel ölçüye bağlanmış olmaktadır.

19 (s 77) Dillerdeki düşünce ve anlatım yanlarından en başarılı şekilde işleneni "anlatım" olmuştur. Düşünce ve anlam son derecede kaypak bir çalışma alanı olduğundan dilciler önce anlatım ve ses ile uğraşmayı seçmişlerdir. Yapısal lengüistik, somut anlatım aracı olan "biçim"ler üzerinde işleyerek ve bunları inceleyerek olumlu sonuçlar elde etmiştir. Oysa dilin aynı derecede sistemli olan bir de düşünce ve kavram yanı vardır. Kavramlar dil biçimleri gibi somut olmayıp soyut ve psikolojik birliklerdir. Buna rağmen kavramların da kendi aralarında biçimlere benzer bir düzeni olduğu üzerinde durulmuş ve ortaya kavramların karşılıklı bağlantılarından kurulu bir "alan" çıkmıştır. ***Dil alanı teorisi*** olarak tanınan bu çalışmalar W Porzig, J Trier ve L Weisberger gibi dilciler tarafından yürütülmüştür. "Alan teorisi" kelime anlamları üzerinde durmakta ve ***Whorf tezi*** olarak anılan ***dil-içi dünya-görüşü*** fikrine büyük bir yakınlık göstermektedir. "Dünya-görüşü" fikri çeşitli dillerdeki yapıların ve kelime anlamlarının ayrı ayrı düzenlenmiş olduğunu ileri sürmekte ve anlamların düzenlenmiş şekilleri ile uğraşan alan-teorisine gerçekten bağlanabilmektedir.[W1.67]

20 (s 78) Fonoloji terimi yerine Amerikan lengüistiğinde ***fonemik*** terimi kullanılmakta; morfoloji ile fonemik dallarının birleştiği alana ise ***morfo-fonemik*** denilmektedir.

21 (s 78) Avrupa'nın bilinen dilleri yerine hiç tanınmayan diller ile uğraşmak yapısal lengüistik çalışmalarına bir görüş tazeliği getirmiştir. Prag okulunun, Kafkas dilleri üzerindeki çalışmaları gibi Amerikan okulunun da Kızılderili dillerini ilgilendiren incelemeleri lengüistik metodu bakımından olumlu sonuçlar vermiştir.[T3.473]

22 (s 78) Amerikan okulunun büyük bir eksikliği de dili olduğu gibi tanıtırken dilin dinamizmini ve işleyiş şeklini arka sıraya itmesi olmuştur. Dil bir bakıma bir kadavra olarak incelenmiş bunun yerine bir fizyolojik varlık, bir canlı organizma olarak ele alınmamıştır.

23 (s 79) Alofon ile fonem terimlerinin karışımı ile ortaya

alo fon

fon em

veya **alo - em**

formülü çıkmıştır.

Bu formülün kelime morfolojisine uygulanması ile de ***alomorf*** ve ***morfem*** terimleri elde edilmiştir.

24 (s 80) Davranış psikolojisi, dışarı vurmuş davranışları ön sıraya aldığı için bu tutuma göre "düşünce", bir "ses-altı konuşma"dır. Yani esas olan şey, konuşma veya sözdür; fakat ses telleri titreşmeden konuşulursa yani "ses" katından bir alt kata, "ses-altı"na geçirilirse o zaman "düşünce" meydana gelmiş olur. Oysa genellikle, düşüncenin esas olduğu ve konuşmanın da "yük-

sek sesle düşünme" sayılabileceği kabul edilmektedir. Davranışçıların metodu ise kaypak olan düşünce yerine ölçülmeye daha uygun olan konuşmadan hareket ederek ölçülmesi çok daha zor olan düşünceye doğru derece derece varmaktır. Böylece Bloomfield'in, davranış psikolojisine paralel bir yol tutturduğu anlaşılmaktadır.

25 (s 80) Burada bir çelişmezlik var gibi görünmektedir. Bloomfield'in, davranışçılık psikolojisi açısından dil olaylarını incelemek istediği sanılmıştır. Oysa Bloomfield davranışçılığın etkisinde kalmışsa da esas amacı psikolojiyi, dilin bilimsel araştırma alanından bütün bütüne çıkarmaktı. Böyle olunca Bloomfield'in psikolojiyi dil araştırmalarına soktuğunu söylemek doğru sayılmaz.[F6.207]

DANIŞILAN ESERLER

YENİ DÖNEM

YAPISAL LENGÜİSTİK

A ARENS. H — ***Sprachwissenschaft***, Verlag Karl Alber Freiburg/ München, **1955**, ss 388-402, 466-522.

B1 BAŞKAN, Ö — ***Fonemik Tahlilde Kıstaslar Meselesi,*** (: ***Litera***, vol 2), **1955**, ss 5-43.

B2 BAŞKAN, Ö — "Some Phonological Remarks with Special Reference to Turkish Phonemics", ***Litera***, vol 5, **1958**, ss 25-55.

B3 BAZELL, C E — ***Linguistic Form***, İstanbul, **1953**, ss 40-48.

B4 BAZELL, C E — "The Choice of Criteria in Structural Linguistics" ***Linguistic Today***, (: ***Word***, vol 10, no 2-3), **1954**, ss 126-135.

B5 BENVENISTE, E — "Tendences Récentes en Linguistique Générale", ***Journal de Psychologie***, **1954**, ss 134-145.

B6 BENVENISTE, E — "(Structure) en Linguistique", Le Haye, **1962**. (: ***Problèmes de linguistique Générale***, Gallimard, **1966**, ss 91-98.

B7 BLOOMFIELD, L — ***Language***, Holt, New York, **1933** (1951), ss 74-138.

B8 BROWN, R — ***Words and Things***, Free Press, Glencoe, **1958** (1963), ss 22-56.

C1 CARROLL, J B — ***The Study of Language***, Harvard UP, Cambridge, **1953** (1966), ss 29-42.

C2 CARROLL, J B — ***Language and Thought***, Prentice Hall, New Jersey, **1964**, ss 8-9.

C3 CHATMANN S: LEVIN, S R — "Linguistics and Poetics", ***Encylopedia of Poetry and Poetics***, ed A Preminger, Princeton UP, **1965**, ss 450-454.

C4 COHEN, A — ***The Phonemes of English***, Martinus Nijhoff, the Hague, **1952**, ss 1-41.

D1 DINNEEN, F P — ***General Linguistics***, Holt, New York, **1967**, ss 70-123, 192-296, 400-426.

D2 DIXON, RMW — ***What is Language?***, Longmans, London, **1965** (1966) ss 78-84.

D3 DYKEMA, K W "Progress in Grammar", ***Readings in Applied English Linguistics***, ed H B Allen, Appleton, New York, **1952** (1958), ss 38-46.

D4 DYKEMA, K W "Historical Development of the Consept of Grammatical Proprities", ***Readings in Applied English Linguistics***, ed H B Allen, Appleton, New York, **1954** (1958), ss 3-8.

F1 FAUST, G P "Basic Tenets of Structural Linguistics", ***Readings in Applied English Linguistics***, ed H B Allen, Appleton, New York, **1954** (1958), ss 63-67.

F2 FAUST, G P "Terms in Phonemics", ***Readings in Applied English Linguistics***, ed H B Allen, Appleton, New York, **1954** (1958), ss 68-74.

F3 FRANCIS, W N "Revolution in Grammar", ***Readings in Applied English Linguistics***, ed H B Allen, Appleton, New York, **1954** (1958), ss 46-62.

F4 FIRTH, J R "General Linguistics and Descriptive Grammar" ***Papers in Linguistics 1934-1951***, Oxford UP, London, **1951** (1961), ss 216-228.

F5 FRIES, C C ***The Structure of English***, Harcourt, New York, **1952**, ss 110-141.

F6 FRIES, C C "The Bloomfield School", ***Trends in European and American Linguistics 1930-1960***, ed C Mohrmann va başkaları Spectrum, Utrecht, **1961** (1963), ss 198-216.

F7 FRIES, C C ***Linguistics and Reading***, Holt, New York, **1962** (1964), ss 59-89.

G1 GLEASON, H A jr "What Grammar?" ***Harvard Educational Review***, vol 34, no 2, **1964**, ss 275-277.

G2 GLEASON, H A jr ***An Introduction to Descriptive Linguistics***, Holt, New York, rev ed **1961**, ss 257-355.

G3 GLEASON, H A jr ***Linguistics and English Grammar***, Holt, New York, **1965**, ss 40-56.

H1 HALL, R A jr ***Linguistics and your Language*** (: Leave your Language alone) Doubleday Anchor A 201, New York, **1950** (1960), ss 57-120.

H2 HALLIDAY, MAK ve başkaları ***The Linguistics Sciences and Language Teaching,*** Longmans, London, **1964** (1965), ss 148-151.

H3 HARRIS, Z S ***Methods in Structural Linguistics***, Chicago UP, **1951**, ss 4-24.

H4 HILL, A A "Linguistics since Bloomfield", ***Readings in Applied English Linguistics***, ed H B Allen, Appleton, New York, **1955** (1958), ss 14-23.

H5 HJELMSLEV, L *Prolegomena to a Theory of Language*, çev F J Whitfield, Wisconsin UP, **1943** (1963), ss 1-20.

H6 HOCKETT, C F *A Course in modern Linguistics*, Macmillan, New York, **1958** (1960), ss 84-136.

H7 HUGHES, J P "The Relation of Language to Culture", *Antropology Today 1952*, ed A L Kroeber, Chicago UP, **1953**, ss 554-557.

H8 HUGHES, J P *The Science of Language*, Random House, New York, **1962** (1966), ss 63-70.

I IVIÇ, M *Trends in Linguistics*, çev M. Heppell, Mouton, **1965**, ss 122-184.

J1 JONES, D *The Phoneme*, Heffer, Cambridge, **1950**, ss 212-217.

J2 JOOS, M "The Completion of Descriptive Linguistics", *Approaches in Linguistic Methodology*, ed I Rauch, C T Scott, Wisconsin UP, **1967**, ss 41-44.

L1 LAIRD, C *The Miracle of Language*, Premier D 51, **1953** (1957), ss 101-116, 159-172.

L2 LAIRD, C *Thinking about Language*, Holt, New York, **1959** (1964), ss 42-62.

L3 LANDAR, H *Language and Culture*, Oxford UP, New York, **1966**, ss 9-47.

L4 LEROY, M *Les Grands Courants de la Linguistique Moderne*, Presses Universitaires de France, Paris, **1963**, ss 77-113.

L5 LEVI STRAUSS, C "La Notion de Structure en Ethnologie" *Antropologie Structurale*, Plon, Paris, **1958**, ss 303-351.

L6 LOTZ, J "Linguistics: Symbols Make Man" *Psycholinguistics*, ed S Saporta, Holt, New York, **1956** (1961), ss 1-15.

M1 MALMBERG, B *Les Nouvelles Tendances de la Linguistique*, çev J Gengoux, Presses Universitaires de France, Paris, **1962** (1966), ss 55-70.

M2 MARTINET, A "Structural Linguistics" *Antropologie Today 1952*, ed A L Kroeber, Chicago UP, **1953**, ss 574-586.

M3 MARTINET, A "The Unity of Linguistics" *Linguistics Today*, (: *Word*, vol 10, no 2-3), **1954**, ss 121-125.

M4 MARTINET, A *Economie des Changements Phonétiques*, A Franke, Berne, **1955** (1964), ss 63-80.

M5 MOUNIN, G *Histoire de la Linguistique*, "Des origines au XXe Siècle", Presses Universitaires de France, Paris, **1967**, ss 214-221.

P1 PEI, M *Invitation to Linguistics*, Doubleday, New York, **1965**, ss 73-81.

P2 POTTER, S *Language in the Modern World*, Penguin A 470, London, **1960** (1961), ss 35-47.

S1 SAPIR, E *Language*, Harcourt, New York, **1921**, ss 24-85.

S2 SAUSSURE, F de *Cours de Linguistique Générale*, Payot, Paris, **1916** (1967), ss 97-140.

S3 SIERTSEMA, B *A Study of Glossematics*, Martinus Nijhoff, The Hague, **1955**, ss 1-30.

S4 SPANG-HANSSEN, H "Glossematics", *Trends in European and American Linguistics 1930-1960*, ed C Mohrmann ve başkaları, Spectrum, Utrecht, **1961** (1963), ss 128-162.

S5 STREET, J C "Meyhodology in Inunediate Constituent Analysis", *Approaches in Linguistics Methodology*, ed I Rauch C T Scott, Wisconsin UP, **1967**, ss 89-114.

T1 TRAGER, G L "Linguistics", *Encyclopedia Britannica*, **1959** vol 14, ss 162C-162H.

T2 TRAGER, G L SMITH, H L jr *An Outline of English Structure*, Battenburg Press, Oklahoma, **1951**, ss 11-80.

T3 SMITH, H L jr ve başkaları "Prague Structural Lingustics", *A Prague School Reader in Linguistics*, ed J Vachek, Indiana UP, **1958** (1964), ss 468-479.

T4 TRUBETZKOY, N S *Principes de Phonologie*, çev J Cantineau, Klincksieck, Paris, **1939** (1949), ss 1-93.

T5 ULDALL, H J *Outline of Glossematics: General Theory*, Nordisk Sprogog Kulturforlag, Copenhagen, **1957**, ss 11-34.

V1 VARDAR, B "Modern Dilbilimin Temel Kavramları" *Varlık*, no 689, **1967**, ss 13-14.

V2 VOEGELIN, C F; ELLINGHAUSEN, M "Turkish Structure", *Journal of the American Oriental Society*, vol 53, no 1, **1943**, ss 34-65.

W1 WATERMAN, J T *Perspectives in Linguistics*, Chicago UP, Phoenix P 106, **1963**, ss 61-98.

W2 WALTER, W G *The Living Brain*, Norton, New York, **1963**, ss 67-70.

W3 WHATMOUGH, J *Language*, Socker-Warburg, London, **1956**, ss 108-126.

YENİ DÖNEM

ÜRETİMSEL LENGÜİSTİK

Amerikan okulunun önde gelen dilcisi olan Bloomfield'in de söylediği gibi cümleler bir dilde temel ve bağımsız birlikler olarak kabul edilmektedir. Gerçekten dil çalışmalarının tarihçesinde bütün incelemelerin, cümle sınırları içinde yapılmış olduğu görülmektedir. Oysa fikirlerin anlatımında cümleden daha uzun ve geniş birliklerin kullanıldığı da bir gerçektir. Bir paragraf, bir kitap bölümü fikirleri anlatmada cümleden daha etkili olduğu halde dil çalışmalarında gereken ilgiyi görememiştir.

Dilce analizi

Cümleden daha geniş birlikler üzerindeki ilk çalışma Amerikalı dilci Harris tarafından 1952 yılında yayınlanmıştır.[H.6] Harris'in, inceleme konusu olarak ele aldığı birlik bir dil parçası veya *dilce* olup yapılan araştırmaya da *dilce analizi* adı verilmiştir. Böylelikle yapılan inceleme cümle sınırlarının dışına taşınıştır. Bir fikrin anlatılmasında bir cümlenin tek başına gerçekten yeterli olamayacağı şu örnekten anlaşılabilir.

Örnek "Onun için çok sevişirler"

Bu parça tanı bir cümle olduğu halde anlamı kesin değildir. Oysa daha geniş bir parça içerisinde kullanılınca anlamı daha iyi belirmektedir.

Örnek

Birbirleri ile çocukluk arkadaşıdırlar.
"Onun için çok sevişirler"

Birbirlerini beğenerek evlendiler.
"Onun için çok sevişirler"

Harris'e göre her dil parçasının veya dilcenin belli bir yapı özelliği vardır. Bir bilim kitabındaki cümle tipleri ile bir seçim nutkundaki cüm-

le tipleri birbirlerinden ayrıdır. Bundan başka herhangi bir dil parçasında bulunan cümleler tipleri bakımından kendi aralarında bir benzerlik ve bağlılık gösterir, özellikle atasözleri ve özdeyişler bu şekilde bir bağlantı gösteren cümlelerdir.

rüzgar	ek	**en**	fırtına	biç	**er**
denize	düş	**en**	yılana	sarıl	**ır**
körle	yat	**an**	şaşı	kalk	**ar**

İki cümlelik olsun veya bütün bir kitap boyunda olsun ele alınacak dil parçasında veya "dilce"de cümlelerin teker teker incelenmesi ile yapılacak bir gramer analizi sadece o cümle içerisinde kalacaktır. Cümlenin yapısı "özne, zaman zarfı, yer tamlayıcısı, nesne, fiil" şeklinde bir tipe sokulacak, fakat her cümle ayrı ayrı kalacağından aralarındaki bağlantı belirmeyecektir. Oysa bir dil parçası bütün cümlelerin birbirleri ile karşılıklı bağlantıları gösterilecek şekilde analiz edilirse o zaman dil parçasının üslubu da ortaya çıkmış olur. Böyle bir dilce analizinde ilk önce bir dil parçası seçilir.

Bir dil kitabından alınmış bir dilce örneği[E.3-4]

"Tabll bir varlık olan dilin kendislne mahsus blr takım kanunları vardır. Bunlar dil kaideleridlr. Dil kaideleri dilin yapısına hakim olan, dllin bünyesinden ve temayüllerinden doğmuş bulunan bir takım prensiplerdir. Bunlar dille birlikte mevcut olup onun yapısının hususiyetlerini gösterirler. Dil canlı bir varlıktır. Zaman zaman bir takım değişiklikler, kendi bünyesinden doğan çeşitli sebeplerle bazı gelişmeler gösterir. Bu değişiklik ve gelişmeler ona, uzun tarihi boyunca, daima serpilen ve zaman içinde akıp gelen bir manzara verirler. Bu yüzden dilin tarihinde bir takım merhaleler, bir takım gelişme safhaları göze çarpar. Fakat bütün bu değişiklikler ve gelişmeler dil kaideleri çerçevesinde cereyan ederler. Dile yeni kelimeler kazandırmak için dışarıdan yapılacak müdahalelerin de daima bu kaideler çerçevesinde olması gerekir."

Sonra bu parça tam cümlelere ayrılarak yeniden dizilir.

nu 1 Tabii bir varlık olan dilin kendisine mahsus bir takım kanunları vardır.
nu 2 Bunlar dil kaideleridir.
nu 3 Dil kaideleri, dilin yapısına hakim olan, dilin bünyesinden ve temayüllerinden doğmuş bulunan bir takım prensiplerdir.
nu 4 Bunlar, dille birlikte mevcut olup onun yapısının hususiyetlerini ifade ederler.
nu 5 Bunlar, onun temayüllerinin istikametlerini gösterirler.
nu 6 Dil canlı bir varlıktır.

nu 7 Dil zaman zaman bir takım değişiklikler, kendi bünyesinden doğan çeşitli sebeplerle bazı gelişmeler gösterir.

nu 8 Bu değişiklikler ve gelişmeler ona, uzun tarihi boyunca, daima serpilen ve zaman içinde akıp gelen bir manzara verirler.

nu 9 Bu yüzden dilin tarihinde bir takım merhaleler, bir takım gelişme safhaları göze çarpar.

nu 10 Fakat bütün bu değişiklikler ve gelişmeler dil kaideleri çerçevesinde cereyan ederler.

nu 11 Dile yenl kelimeler kazandırmak için dışarıdan yapılacak müdahalelerin de dalma bu kaideler çerçevesinde olması gerekir.

Bundan sonra cümleler birer tane özne ile, birer nesne veya tümleç ve bir de fiil kalmak üzere basitleştirilir.

Örnek

cümle nu 6 "Dil canlı bir varlıktır"
"Dil .... varlıktır"

Bu işlemden sonra aynı yapıyı gösteren cümleler bir grupta toplanarak yeniden düzenlenir.

Tip I

Grup	A	nu 7	Dil		gelişme	ler		göster	ir
		nu 8	Değişiklik	ler	manzara			ver	ir ler
		nu 5	Kaide	ler	istikamet	ler		göster	ir ler
"	B	nu 4	Kaide	ler	hususiyet	ler	ifade	ed	er ler
"	C	nu 9	Merhale	ler			göze	çarp	ar
"		nu 10	Değişiklik	ler			cereyan	ed	er ler
"	D	nu 11	Olma					gerek	ir

Tip II

Grup	E	nu 6	Dil		varlık		tır
		nu 3	Kaide	ler	prensip	ler	dir
		nu 2	Kanun	lar	kaide	ler	dir
"	F	nu 1	Kanun	lar	var		dır

Bu örnekte ilk 11 cümlenin indirilmiş olduğu altı grup, iki temel tipte toplanabilmektedir.

Örnek

Tip I	Grup A	Cümle nu 7	**fiil cümlesi**
	"Dil	gelişmeler	gösterir"
Tip II	Grup E	Cümle nu 6	**isim cümlesi**
	"Dil	varlık	tır"

Bu iki tip cümlenin yapısı Türkçede kullanılan temel iki cümle tipinin kalıbını göstermektedir. Bu kalıplardan her birisine yeni kelimeler koymak yolu ile yeni cümleler elde edilebilir.

Örnek

	Dil		varlık		tır
	Dil		araç		tır
İnsan	dili		araç		tır
İnsan	dili	haberleşme	aracı		dır
İnsan	dili	haberleşme	aracı	değil	dir
İnsan	dili	haberleşme	aracı	değil mi	dir?

Yapılacak yeni eklemeler ile, bu cümle çok daha uzatılabileceği gibi başka cümleler ile birleştirilerek de yeni karışımlar elde edilebilir. Dil parçasında bulunan cümlelerin, birbirleri ile bağlantısını araştırma amacı ile başlayan dilce analizi sonunda şu nokta dolaylı olarak meydana çıkmıştır. Bir dilde bulunan bütün cümleler, sayısı birkaçı geçmeyen cümle tiplerine veya kalıplarına indirilebilir. Bunun tersine bir dildeki bütün cümleler, sayısı belli olan cümle kalıplarının genişletilmesi ile elde edilebilir veya üretilebilir.[1] Bu fikir XX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve adına ***üretimsel lengüistik*** denilen akımın hareket noktası olmuştur. Bir dilde söylenmesi mümkün olan cümlelerin sayısı sonsuz olduğu halde cümle tipleri ancak birkaç tanedir. Buna rağmen o dili konuşanlar istedikleri yeni bir cümleyi de rahatça üretebilmektedirler. Bu da cümle üretiminde kolaylık sağlayan bir işlemin, dilin yapısında bulunduğunu göstermektedir.[2] Söz gelimi şu dil parçasındaki beş cümle birbirlerinden başka göründükleri halde aralarındaki ayrılık sadece "görmek" fiilinin çekimlerine bağlıdır.

Örnek

Ben bu manzarayı sık sık **gör**üyorum.
Yoksa sen **gör**müyormusun?
Böylesi her zaman **gör**ülmüyor ki!
Demek sen bu kadarını hiç **gör**medin?
Neyse, bundan sonra **gör**eceksin.

"Görmek" fiilindeki beş ayrı çekimin birbirlerinden çıktıkları, şu şemada belli olmaktadır.

gör			üyor		um
gör		m	üyor	mu	sun
gör	ül	m	üyor		
gör		me	di		n
gör			ecek		sin

Buna göre fiilin bütün zamanlarını ve şekillerini öğrenmek yerine bir tanesini esas alarak sadece bundan öbürlerine geçiş kurallarını öğrenmek daha mantıklı görünmektedir. Böylelikle dildeki bütün fiillerin, olumlu hallerinden başlanarak olumsuz halleri, etken çatılarından edilgen çatıları, bildirme kiplerinden tasarlama kipleri gibi şekiller kendiliğinden elde edilebilecektir. Böyle ele alınınca Türkçedeki cümlelerin iki grupta toplanabilecekleri görülür. Birincisi ***fiil cümlesi*** [E.379] ve ***isim cümlesi*** [E.380] olarak tespit edilmiş cümle kalıplarından elde edilecek olan ve basit birer özne, tümleç, fiilden kurulu ve etken çatıdaki bildiri cümleleri veya çekirdek cümleler, ikincisi ise çekirdek cümleler üzerinde yapılacak ekleme, çıkarma, değiştirme gibi işlemler sonunda ortaya çıkacak olan ***türetilmiş cümleler***. Çekirdek cümlelerin, bu şekilde türetilmiş cümlelere değiştirilmesi işlemine ise ***dönüşüm*** adı verilmektedir. Bir dilde bulunan veya üretilecek olan sonsuz sayıda cümleler ancak dönüşümler yolu ile çeşitlilik ve zenginlik kazanmaktadır.[3] Bu yüzden en son lengüistik akımına bazı kereler ***dönüşümlü-üretimsel lengüistik*** de denmektedir. 1957 yılında Chomsky tarafından yayınlanan bir eser[C.3] ile başlayan bu yeni akım geleneksel gramerin, sadece matematik bir kesinlikle ele alınışı gibi görünmekteyse de bunun yanında yeni bir dil anlayışını ve görüşünü de birlikte getirdiği belli olmaktadır.

Üretimsel dil anlayışı

Eğitim görmüş bir papağan belli sözleri söyleyebilmekte, alıştırılmış bir köpek de söylenen sözlere tepki gösterebilmektedir. Fakat papağan söylediği sözlerin anlamını bilmediği gibi öğrendiği kelimeleri yeni bir şekilde karıştırarak anlamlı bir söz de söyleyemez. Aynı şekilde köpek de bildiği kelimeler yeni bir karışım içinde kendisine söylendiği zaman bunları anlayamaz. Buna karşılık anadilini öğrenmeye başlayan bir çocuk üç yaşlarına vardığı zaman belli cümleler kullanmakta, altı yaşlarına erişince de yeni yeni cümleler söyleyebilmekte ve anlayabilmektedir.

Anadilini konuşan bir kimsenin, o zamana kadar hiç kullanılmamış cümleler kurabileceği ve bunların da karşısındakiler tarafından anlaşılabileceği apayrı yapıdaki şu iki Türkçe cümle ile gösterilebilir.

"Bir milyon jet uçağı Karadeniz'in ortasından denize dalıp Anadolu'nun altından geçmiş ve Akdeniz'in güneyinde denizden fırlayarak havaya yükselmiştir"

"Sen ki, ne bileyim, köyceğizlerinde, efendim, hayır yani, şey, kalayazdın"

Bu iki cümle Türkçede şimdiye kadar belki de hiç söylenmemiş olduğu halde hem kurulabilmekte hem de okuyanlar tarafından anlaşılabilmektedir.[4] Bu da bir dili konuşan insanların kafasında belli bir alıcı-verici haberleşme mekanizmasının bulunduğunu göstermektedir. Dili söyleyen ile dinleyenin kafalarındaki mekanizmalar aynı dilin kurallarına göre önceden ayarlanmış olup söyleyenin kurduğu herhangi bir cümle belli kurallara göre şifrelenmiş olduğundan karşıdaki dinleyen tarafından da aynı kurallara göre çözülebilmektedir. İnsan kafasında bulunan bu mekanizmaya ***dil örgüsü*** ve bu mekanizma kurallarına göre söylenen şeylere de ***söz dökümü*** denebilir. Eğer söyleyen ile dinleyen, kullanacakları kurallarda uyuşup anlaşmışlarsa o zaman birinin söylediğini öbürü anlayabilecektir. Eğer aynı fikirleri başka kurallar ile anlatırlarsa yabancı dilde konuşmaya çalışan insanlar gibi, birbirleri ile anlaşamayacaklardır. Yabancı bir dilin seslerinden ve kelimelerinden kurulu bir cümleyi yani söz dökümünü o dili bilmeyen birisi taklit ederek söyleyebildiği veya bu cümledeki sesleri doğru olarak duyabildiği halde gene de cümleyi anlamamaktadır; çünkü bu yabancı dilin dil örgüsünü bilmemektedir. Buna karşılık dili tutulan birisi söz dökümü yapamadığı halde, kafasında anadilinin örgüsü olduğu için söylenenleri anlayabilmektedir. Kulağı çok ağır işiten birisi de karşısındakinin söz dökümünü duyamadığı halde kafasında anadilinin örgüsü olduğu için istediklerini kendi söz dökümü ile anlatabilmektedir.

Üretimsel dil anlayışına göre insan kafasındaki bu mekanizmada bir yandan kelimeler öbür yandan da bunlardan kurulu cümleler olmak üzere iki ayrı bölüm bulunmaktadır. Kelimelerin bulunduğu ***sözlük***'te bunların hem ses olarak okunuş şekilleri hem de çeşitli anlamları belirtilmiş durumdadır. Söyleme sırasında sözlükteki kelimelerin sesleri ve anlamları, söylenecek söze göre birleştirilirken öbür yandan da uygun bir cümle belli kurallara göre dizilmektedir. Dinleme sırasında ise duyulan cümlenin yapısı bir yandan çözülürken öbür yandan da cümledeki kelimeler, dinleyenin sözlüğünde bulunan seslere ve bunlara uygun anlam-

lara ayrışmakta, böylece söylenen cümlenin anlamı kavranabilmektedir.[5]

Üretimsel gramer

Bütün bu işlemlerin yapılmasında kullanılan kuralların tümüne birden, dilin *gramer*'i denmektedir.[6] Üretimsel lengüistiğe göre bir dili bilmek o dilin gramer kurallarını bilmek demektir.[7] Böylece gramer, dilin kurallarını içinde toplayan bir makine anlamına gelmektedir. Böyle bir gramer makinesi bir yandan içeri aldığı sesli ve anlamlı kelimeleri öbür yandan istenen cümleler halinde çıkarmakta; veya tersine, bir yandan içeri aldığı cümleleri sesli ve anlamlı kelimelere ayrıştırarak söylenen sözün anlaşılmasını sağlamaktadır.[8] Üretimsel lengüistiğin amacı ise insan haberleşmesinde kullanılan bu alıcı-verici gramer makinesinin çalışmasını kavrayabilmektir.

Dildeki gramer makinesinin çalışmasını anlamanın en iyi yolu buna benzer bir makineyi insan kafasının dışında kurup incelemek olsa gerek. Modern bilimsel çalışmalarda incelenecek mekanizmanın kolayca el altında bulunamadığı veya rahatça erişilemediği hallerde bu mekanizmanın bir *model*'i hazırlanmaktadır. Terzinin mankeni, mimarın maketi gibi eldeki ilk bilgilere göre hazırlanan bu model üzerinde yeni bilgilere göre eklemeler, çıkarmalar ve değiştirmeler yapılmaktadır. İnsan haberleşmesinde de, beyinde bulunan alıcı-verici mekanizmaya erişilemediğinden üretimsel lengüistik modern çalışmalardaki model yolundan faydalanarak böyle bir *dil modeli* veya gramer hazırlamakta ve gerekli işlemleri bunun üzerinde kontrol ederek gerçek mekanizmaya elden geldiği kadar yaklaşmaya çalışmaktadır.[9]

İnsan dili, üretimsel lengüistiğe göre sonsuz sayıda cümlelerin, belli sayıda kurallar ile üretilmesi ve anlaşılması ile işleyen bir sistem sayılmaktadır. Yapısal lengüistikte, verilen cümleler analiz edilerek parçalarına ayrıldığı halde üretimsel lengüistikte tam tersine, verilen parçalar birleştirilerek bir sentez yapılmakta ve cümleler üretilmektedir. Bu bakımdan üretimsel lengüistik, yapısal lengüistiğe göre metot bakımından büyük bir ayrılık göstermektedir. Bu noktada üretimsel lengüistiğin, mantık ve matematik dallarında kullanılan "aksiyom sistemi"nden esinlendiği belli olmaktadır.

Böyle bir sistemde başta verilen aksiyomlar, doğrulukları kendiliğinden belli olan ve ispat gerektirmeyen ifadeler sayıldığından mantık yolu

ile bunlardan çıkarılacak ikinci derecede ifadelerin de zorunlu olarak doğru sayılmaları gerekmektedir.[10] Bugün okullarda okutulmakta olan Öklit geometrisi aksiyom sistemine iyi bir örnektir. "İki nokta arasındaki en kısa yol bir doğrudur"[11] aksiyomu bir kere kabul edildikten sonra mantık kuralları ile bundan türetilecek teoremlerin de kabul edilmeleri zorunludur.[12] Böylece belli sayıda aksiyomlardan ve bunlardan yeni sonuçlar çıkaran mantık kurallarından meydana gelen aksiyom sisteminin en belirgin özelliği kendi içerisinde mantık bakımından "tutarlı" olmasıdır. Baştaki aksiyomlar ve bunlardan yeni teoremler çıkaran kurallar tartışılabilir; fakat bunlar bir kere kabul edildikten sonra, ortaya çıkacak bütün bir sistem artık mantık düzenine göre kurulmuş olduğundan kendi içerisinde son derecede tutarlı olacaktır.[13] Mantık sistemlerini kesin olarak tanımlayan Hilbert'e göre, böyle bir aksiyom sistemi şu şekilde işlemektedir.[D4.60]

Semboller	birleşerek "formül"ü kurar.
Formül	doğrulanınca "aksiyom" olur.
Aksiyom	başka ifadelere dönüşebilir.
Türetim kuralları	bu dönüşme işini düzenler
Teorem	aksiyomların, mantığa uygun yeni bir ifadesi olur.

Modern dilci-filozoflardan Carnap'a göre modern mantıkta kullanılan aksiyom sistemlerinde herhangi bir cümle veya ifade de aksiyom olarak kabul edilebilir; ve bundan, mantık yolu ile yeni ve başka teoremler, ifadeler veya cümleler elde edilebilir.[C1.171]

Modern mantıktaki bu görüşlerden esinlenen üretimsel lengüistik de aksiyom sistemlerinin tutarlı olma özelliğini dil sistemine aşılamaya çalışmıştır. Şöyle bir karşılaştırma üretimsel gramerin, modern mantıktan ne şekilde faydalandığını gösterebilir.

Aksiyom sistemi	**Dil sistemi**
Semboller	Kelimeler
Formül	Kelimelerden dizili cümle
Aksiyom	Okunmuş şekli ile çekirdek cümle
Türetim kuralları	Dönüşüm kuralları
Teorem	Türetilmiş yeni cümle

Dil sisteminin çalışması ise şu örnekle gösterilebilir.

Kelimeler	"o in çocuk i kitap ler oku di"
Kelimelerden dizili cümle	"o-in çocuk-i kitap-ler oku-di"
Okunmuş şekli ile çekirdek cümle	/onun çocuu kitaplar okudu/
Dönüşüm kuralları	/du/ yerine /yıcak/ biçimini koyunuz.
Türetilmiş yeni cümle	/onun çocuu kitaplar okuyıcak/

Burada kelimelerin bir araya gelmeleri ile, okunmalarındaki ses düzeltmeleri ve yeni bir cümleye çevrilmelerindeki keline değişiklikleri çeşitli kurallar tarafından düzenlenecek olursa o zaman üretilecek bütün cümleler kendi içerlerinde tutarlı olacaktır. Bütün problem üretimsel gramleri meydana getirecek olan bu kuralların, eldeki dil mekanizmasını doğru olarak yansıtacak şekilde kurulmasıdır. Bu kuralların özellikleri şu şekilde belirtilmektedir.

GRAMER KURALLARI

a. Kurallar gramer bakımından ancak doğru cümleler üretmelidir: tersine de doğru olmayan cümleleri üretmemelidir. Her ne kadar her cümle bir kelime dizisi ise de her kelime dizisi bir cümle değildir. Dilin örgüsü hangi kelime karışımlarının doğru bir cümle dizisi olacağını kurallar yolu ile öngörmüştür. Buna göre, cümleler ***dile-uygun*** ve ***dile-aykırı*** olmak üzere ikiye ayrılır.

Örnek

uygun cümle	"Öğren ci yarın gece kitap oku yacak"
aykırı cümle	"yacak gece öğren yarın oku ci kitap"[14].

Üretimsel gramleri ilgilendiren cümleler dile uygun bulunanı yani gramer bakımından doğru olan cümlelerdir. Bunlar da üçe ayrılır.

Örnek

anlamlı cümle	"Öğrenci yarın gece kitap okuyacak"
anlamsız cümle	"Simsiyah güneş, kültürlü buzdolabına delicesine tutuldu"[15]
gerçeksiz cümle	"Türkiye, dünyanın güney yarım küresindedir"

Türkçe konuşan birisi yukarıdaki cümlelere sırası ile "doğru", "saçma" ve "yanlış" diyerek ayrı tepkiler göstereceği halde her üç cümle de

üretimsel gramer bakımından aynı derecede "doğru" sayılmaktadır; çünkü hepsi de gramer kurallarına ve dolayısı ile dile uygundur.

b. Kurallar sadece, dilde o zaman için konuşulan cümleleri değil konuşulması mümkün olacak olan bütün cümleleri de üretebilmelidir. Böyle olmazsa kurallar zaten bilinen cümleleri kurmaktan ve bunları tekrarlamaktan öteye geçemez. Oysa dili bir bütün olarak ele alan üretimsel gramer dilin cümle yapabilme gücünü meydana koyacak şekilde, gelecekte söylenebilecek cümleleri de üretebilmelidir. Bir bakıma dildeki geçmiş ve gelecek bütün cümleler o dili kullanan toplumun ortak beyninde depolanmış gibidir. Kuralların görevi dil örgüsünün öngördüğü ölçülere göre bunlar arasından dile uygun olanlarını seçerek üretmektir.

c. Kurallar her yerde, her zaman ve herkes için geçerli olmalıdır. Cümlelerin üretilmesinde kişisel bilgi ve duyguya dayanan öznel ölçüler yerine dili bilmeyen birisinin bile kullanabileceği nesnel ölçüler kullanılmalıdır.

d. Kurallar tartışmaya yer vermeyecek şekilde belirlenmiş olmalıdır. Üretimsel gramer bir aksiyom sistemi olarak işlediğinden kurallar da bu sistemin parçası olarak önceden belirtilmiştir. Aksiyom sistemi bir kere kabul edildikten sonra üzerinde hiçbir tartışma yapılamayacağından gramer kurallarının da oldukları gibi uygulanmaları gerekir.

e. Kurallar başka anlamlara çekilemeyecek kadar açık-seçik olmalıdır. Kuralların anlamındaki bir bulanıklık yanlış cümleler üretilmesine sebep olabilir.

f. Kurallar karmakarışık bir uygulamaya yer vermeyecek şekilde sıralanmış olmalıdır. Bir kural, sıra dışına çıkılarak daha önce veya sonra uygulanırsa dile aykırı cümleler ortaya çıkabilir.

g. Kurallar belli noktalarda birden fazla kelime veya ek seçilebilmesini ve yeni karışımlar yapılabilmesini öngörmelidir. Bu şekilde yüzlerce ek ve binlerce fiil ile, on binlerce isim ve sıfat yeni diziler halinde birleşerek ortaya zengin cümle çeşitleri çıkarabilmektedir.

h. Kurallar cümleleri üretirken bunların yapılarını da belirtecek şekilde ayarlanmalıdır. Böylelikle cümlelerin bir yandan sentezi yapılırken öbür yandan da otomatik olarak analizi yapılmış olacaktır. Kurallar esasında dilin işleyişine dayanan gözlemler sonucunda tümevarımlı olarak elde edilmiştir; bu bakımdan cümlelerin yapısını bir bakıma içlerinde taşımaktadır. Üretimsel gramerde kurallar baştan kabul edildiği için bunlar bir yandan tümden-gelimli olarak uygulanıp cümle-

leri üretirken öbür yandan da cümlelerin yapılarını bu arada kendiliklerinden belirtmiş olurlar.

Bu kurallara göre işleyen üretimsel gramer, insan haberleşme aracını yansıtan bir model olarak, ***cümle kurma*** ve ***anlam verme*** parçalarına ayrılmaktadır.[Ki.119, 151] Fakat bir cümlenin anlamı her şeyden önce o cümlenin biçimine bağlı olduğundan cümlenin anlamından önce biçiminin araştırılması gerekmektedir.

KURALLARIN İŞLEYİŞİ

Cümle kurma

Cümlelerin üretilmesinde şu üç aşamadan geçilmektedir.[D3.350]

Parçacıklar yapısı
Dönüşümler
Ses düzeltmeleri

PARÇACIKLAR YAPISI

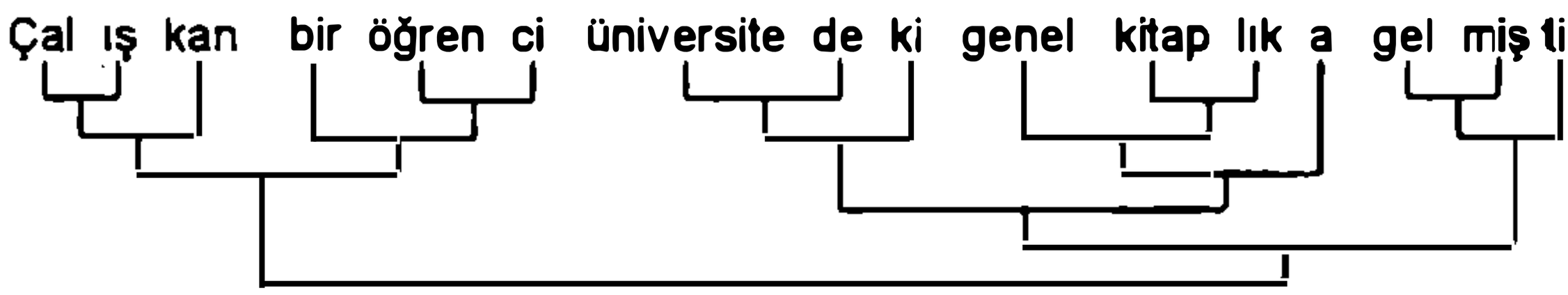
Geleneksel gramerdeki cümle analizi şu şekilde yapılmaktadır.

Örnek

Öğrenci	çantasını	dün	kitaplıkta	unuttu
"özne"	"nesne"	"zaman zarfı"	"yer tamamlayıcısı"	"fiil"

Kelimelerin bu şekilde bölümlere sokulması yolu ile, cümlenin tüm yapısı hakkında hiçbir şey öğrenilmemektedir. Oysa yapısal lengüistikteki ***ikili-parçacıklar*** metodunda cümledeki kelimelerin birbirleri ile bağlantıları bir dereceye kadar belli olmakta ve dolayısı ile cümlenin yapısı da aydınlanmaktadır.

Örnek

Böyle bir şemada, yanyana bulunan "bir" ve "öğrenci" kelimeleri arasında ikinci dereceden denebilecek bir bağlantı olmasına karşılık gene yanyana bulunan "öğrenci" ve "üniversite" kelimeleri arasında ancak beşinci dereceden bir bağlantı bulunduğu görülebilmektedir. Üretimsel gramer böylece geleneksel cümle analizi yerine daha üstün bir yol olan ***parçacıklar yapısı*** ile cümle üretimine başlamaktadır.[16]

Parçacıklar yapısının bir üstünlüğü de geleneksel cümle analizi ile çözülemeyecek olan şu gibi bir cümlenin yapısını açıklığa kavuşturabilmesidir.

Örnek "Bralınıs'ın iki keman konçertosu çalınıyor"

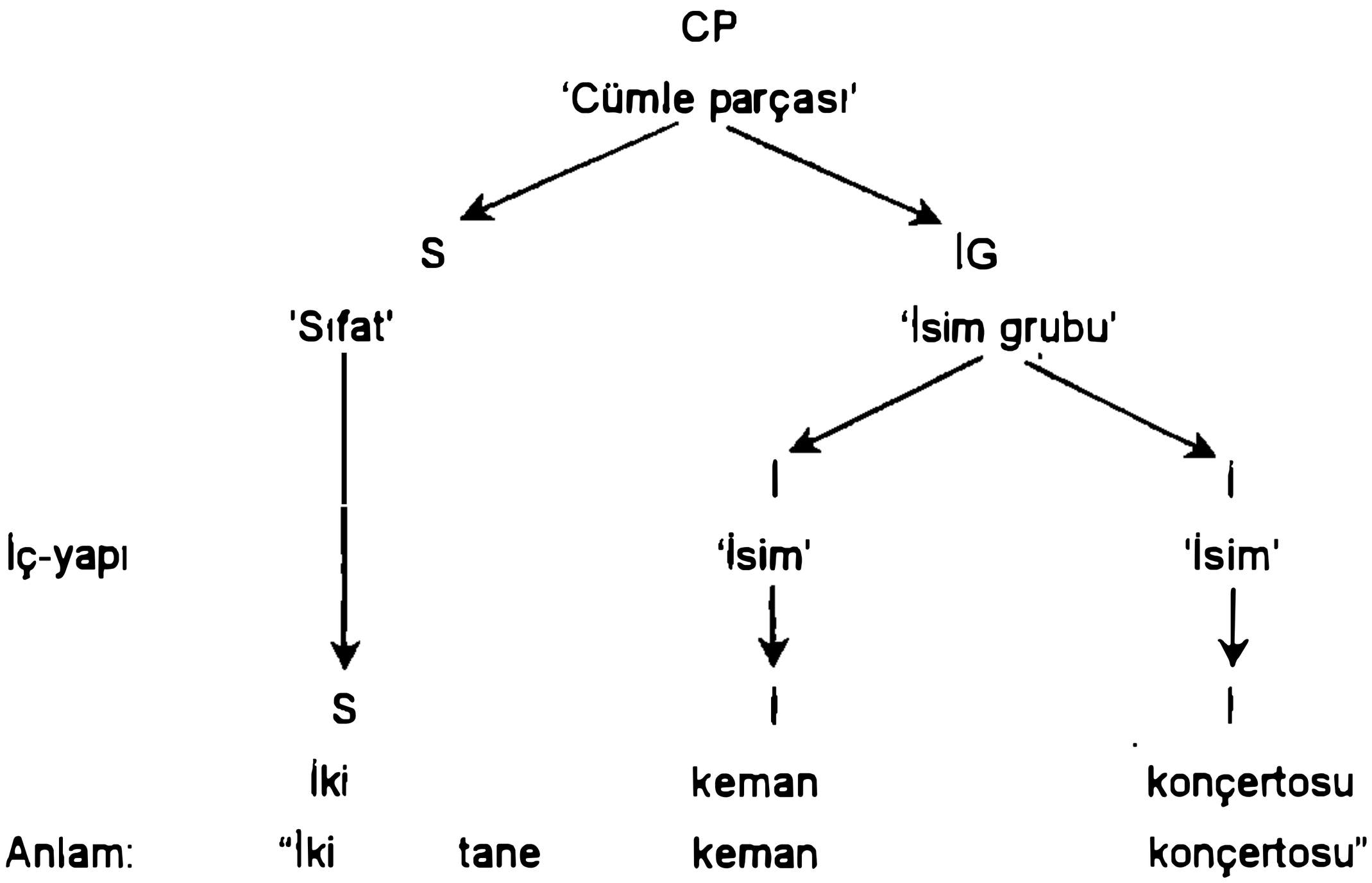
Buradaki cümlenin iki anlamı bulunmaktadır.

a. İki tane keman konçertosu çalınıyor
b. İki keman için bir konçerto çalınıyor

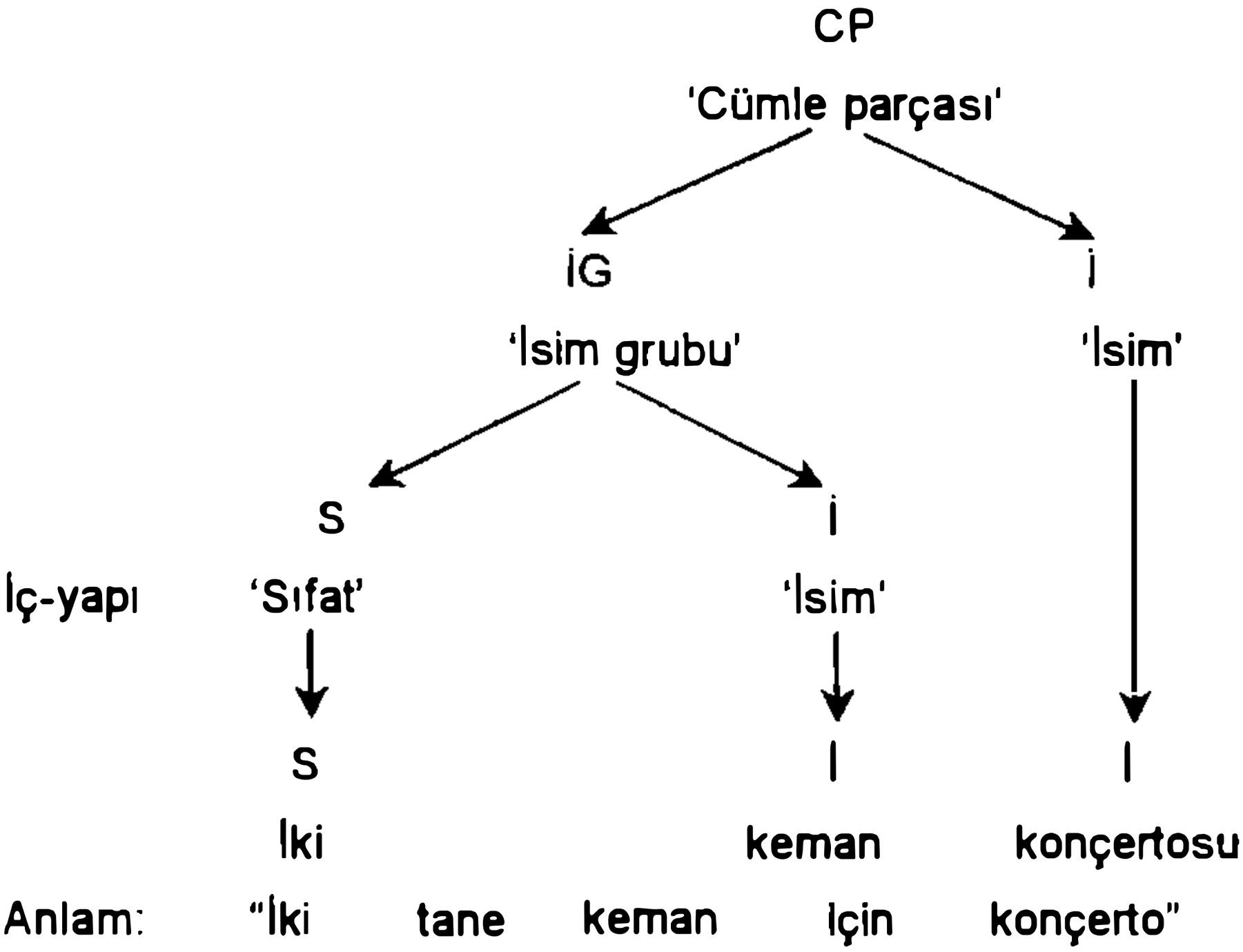
Her iki anlamı da, cümlenin yapısına bağlı olduğundan böyle bir durama ***yapısal çok-anlamlılık*** adı verilmektedir.[17]

Esasında burada iki ayrı cümle bulunmakta ve bunlar bir raslantı sonucu eş-sesler ile telaffuz edilmektedir. Başka bir deyişle bu iki cümlenin **dış *yapı***'ları birbirlerinin benzeri olduğu halde. **iç *yapı***'ları[C6.16] birbirlerininkinden ayrıdır.[18] Cümlenin bu iç yapısı ise ancak parçacıklar şeması ile gösterilebilir.

Örnek

Örnek

Üretimsel gramerde parçacıklar yapısından faydalanarak, söylenecek cümlenin kabataslak bir formülü elde edilir. Bunun için de genel bir sembol olan **C** "cümle" işareti ile işe başlanır. ***Parçacıklar kuralı*** denilen bir dizi kural ile, her sembolün yerine hangi eşdeğerlerinin konacağı belirtilir. Böylelikle baştaki "C" sembolü açılıp genişletilerek istenen cümlenin yapısı elde edilir.

Örnek

PK parçacıklar kuralı

PK 1	İlk önce **cümle**'yi yazınız	**C**
PK 2	Cümle yerine eşdeğeri olan **isim grubu** ve **fiil grubu**'nu yazınız	**İG + FG**
PK 3	Isim grubunun yerine eşdeğeri olan **işaret sıfatı** ve **isim**'i yazınız	**İS + İ + FG**
PK 4	Fiil grubunun yerine, eşdeğeri olan **sıfat** ve **fiil**'i yazınız	**İS + İ + S + F**

Böylelikle elde edilen ve istenen cümle yapısının kabataslak formülünü gösteren semboller dizisine ***son dizge*** denmektedir. Bundan sonra, ***kelime kuralı*** denilen bir dizi kural yardımı ile, son dizgedeki sembollerin yerine ***sözlük***'ten alınan kelimeler konur ve ***kelimeli son dizge*** elde edilir.

Örnek

KK kelime kuralı

KK 1	**İS yerine eşdeğerlerinden birkaç tanesini yazınız**	**bu** **şu** **o**
KK 2	**İ yerine eşdeğerlerinden birkaç tanesini yazınız**	**öğrenci** **çocuk** **topluluk**
KK 3	**S yerine eşdeğerlerinden birkaç tanesini yazınız**	**iyi** **tembel** **hareketli**
KK 4	**F yerine "dir" yazınız**	**dir**

Son dizgedeki sembollerin yerine sözlükten alınan kelimelerden hangisi konursa konsun ortaya çıkacak olan cümle gramer bakımından doğru ve dile uygun bir cümle olacaktır.

Örnek

Son dizge	**İS**	**İ**	**S**	**F**
Kelimeli son dizgeler	**bu**	**öğrenci**	**iyi**	**dir**
	şu	**çocuk**	**tembel**	**dir**
	o	**topluluk**	**hareketli**	**dir**
	şu	**öğrenci**	**tembel**	**dir**
	o	**çocuk**	**hareketli**	**dir**
	bu	**topluluk**	**iyi**	**dir**
	o	**öğrenci**	**hareketli**	**dir**
	bu	**çocuk**	**iyi**	**dir**
	şu	**topluluk**	**tembel**	**dir**
	....	.....	.....	....
	....	.....	.....	....

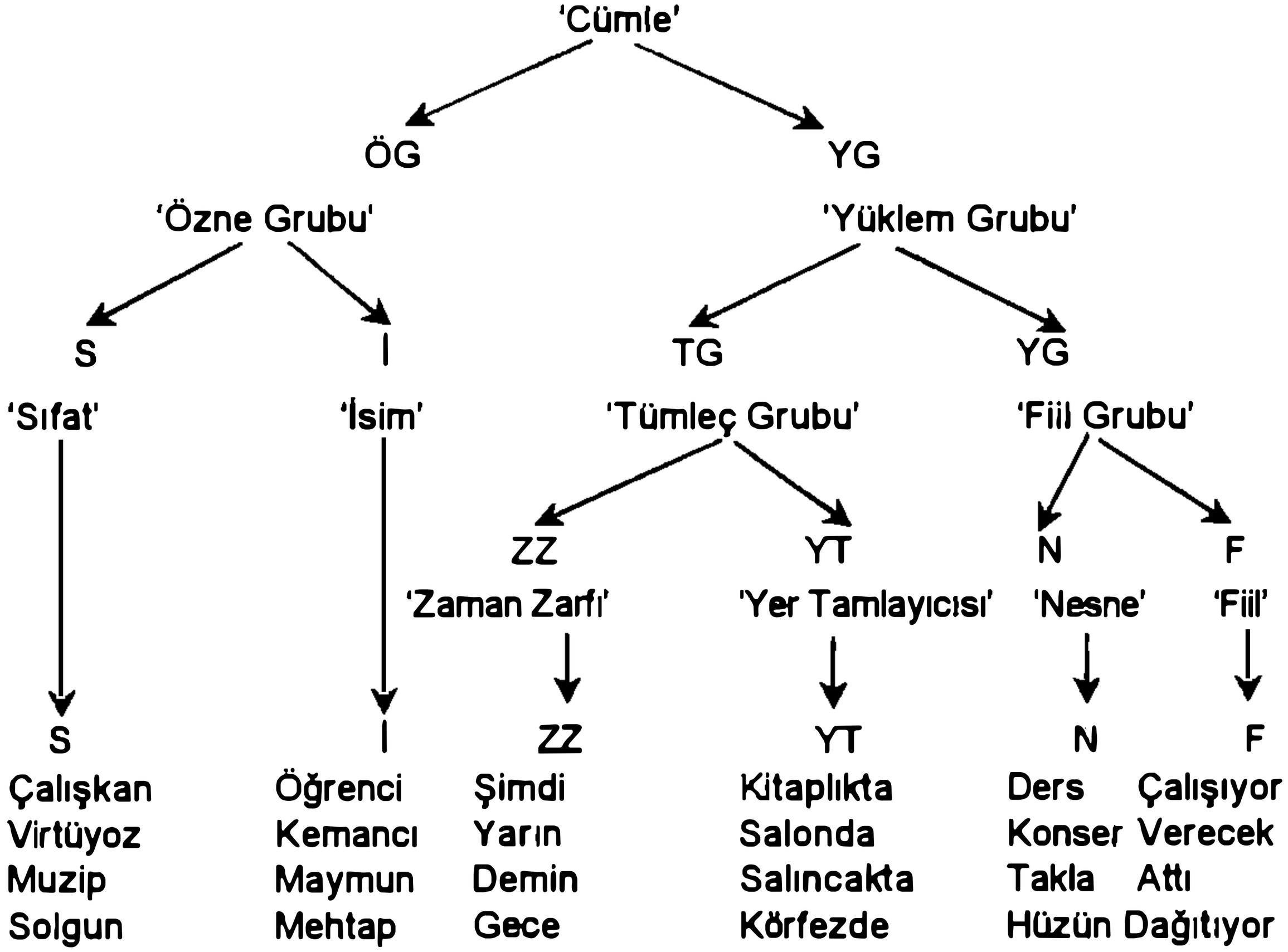
Gramer kurallarının daha önce verilmiş olan özellikleri burada şöylece özetlenebilir.

Kuralların üretmiş olduğu cümleler dile uygundur. Çıkan cümlelerin bir kısnı dilde her zaman kullanılmadığı halde gene de söylenebilmiştir. Kurallar, sembollerin yerine eşdeğerlerini otomatik olarak koymuştur. Bu noktada herhangi bir tartışmaya yer verecek bir yanlış anlama olmamıştır. Kurallar belli bir sıra izlemiş ve birçok noktada birden fazla eşdeğer kelime seçilmesine fırsat vererek cümlelerin çeşitli olmasını sağ-

lamıştır. Son dizge elde edildiği zaman ise cümlenin yapısı da kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

Sembollerin açılıp yayılması ve kelimeli son dizgenin elde edilmesi şema halinde gösterilirse cümlenin "iç yapı"sı da bu arada belirtilmiş olur.

Örnek

Bu çekirdek cümleler birbirlerinden ne kadar ayrı olursa olsun daha başka cümle çeşitlerine döndürülmedikçe bütün bir dilin anlatım zenginliğini veremez. Bu bakımdan çekirdek cümlelerin dönüşümler yolu ile yeni cümlelere çevrilmesi gerekmektedir.

DÖNÜŞÜMLER

Türkçedeki bütün cümleler, ***isim cümlesi*** ve ***fiil cümlesi*** denilen iki kalıptan türetilmektedir.

İsim cümlesi

Ö	İ	CF
'Özne'	'İsim'	'Cevher Fiil'
Satranç	oyun	dur

Fiil cümlesi

Ö	F
'Özne'	'Fiil'
Öğrenci	gülüyor

Özellikle fiil cümlesinde nesne, zaman zarfı, yer tamlayıcısı ve sıfat kullanmak sureti ile bu kalıptan birçok çeşitlemeler elde edilebilir.

Örnek

1.

Ö	gzF
'Özne'	'geçişsiz Fiil'
Öğrenci	gülüyor

2.

Ö	N	giF
'Özne'	'Nesne'	'geçişli Fiil'
Öğrenci	kitap	okuyor

3.

Ö	zZ	N	giF
'Özne'	'zaman Zarfı'	'Nesne'	'geçişli Fiil'
Öğrenci	geceleyin	kitap	okuyor

4.

Ö	zZ	yT	N	giF
'Özne'	'zaman Zarfı'	'yer Tamlayıcısı'	'Nesne'	'geçişli Fiil'
Öğrenci	geceleyin	salonda	kitap	okuyor

5.

S	Ö	zZ	yT	N	giF
'Sıfat'	'Özne'	'zaman Zarfı'	'yer Tamlayıcısı'	'Nesne'	'geçişli Fiil'
Çalışkan	Öğrenci	geceleyin	salonda	kitap	okuyor

Türkçede temel kalıp olan "fiil cümlesi" kalıbından veya bunun çeşitlerinden elde edilmiş olan çekirdek cümleler Türkçede söylenmesi mümkün olan bütün cümleleri karşılayamaz. Bu yüzden ***düz dizge*** denebilecek olan çekirdek cümlelerin, ***dönüşümler*** denen çeşitli işlemler yolu ile ***dönüşümlü dizge***'lere veya ***türetilmiş cümle***'lere çevrilmesi gerekmektedir.

Başlıca dönüşüm işlemleri şunlardır.

Dönüşüm 1 **çıkarma**

	Fk	**Ze**	**Şe**
	'Fiil kökü'	'Zaman eki'	'Şahıs eki
düz dizge	**gel**	**iyor**	**sun**
dönüşümlü dizge	**gel**		

Dönüşüm 2 **ekleme**

	İ		**Fk**		**Ze**
	'İsim'		'Fiil kökü'		'Zaman eki'
düz dizge	**kuş**		**öt**		**üyor**
dönüşümlü dizge	**kuş**		**öt**	**m**	**üyor**

Dönüşüm 3 **düzenleme**

	yT	**Fk**
	'yer Tamlayıcısı'	'Fill kökü'
düz dizge	**buraya**	**gel**
dönüşümlü dizge	**gel**	**buraya**

Dönüşüm 4 **değiştirme**

	Fk	**Ze**
	'Fiil kökü'	'Zaman eki'
düz dizge	**gel**	**iyor**
dönüşümlü dizge	**gel**	**Icek**

Dönüşüm 5 **birleştirme**

	İ	**Fk**	**Ze**
	'İsim'	'Fiil kökü'	'Zaman ekl'
düz dizge 'a'	**çocuk**	**koş**	**uyor**
düz dizge 'b'	**çocuk**	**düş**	**üyor**

'a' düz dizgesi için dönüşümler

DK dönüşüm kuralı

DK 1 **düzenleme**

çocuk	**koş**	**uyor**
koş	**uyor**	**çocuk**

DK 2 **değiştirrrıe**

koş	**uyor**	**çocuk**
koş	**an**	**çocuk**

'b' düz dizgesl için dönüşüm

DK 3 **çıkarrrıa**

çocuk	**düş**	**üyor**
	düş	**üyor**
düz dizgeler 'a' ve 'b'	**çocuk**	**koş uyor + çocuk düşüyor**
dönüşümlü birleşik dizgeler	**koşan**	**çocuk düşüyor**

Türkçedeki karmaşık cümlelerin hemen hepsi, 5 numaralı **birleştirme** dönüşümü ile elde edilmektedir.

Örnekler

koşan çocuk düşüyor
çocuk koşarsa düşer
çocuk koştuğu halde düşmüyor
çocuğun koşarak düştüğü belli
çocuk düştü mü dediniz?
çocuğun düştüğünü sandım
çocuk koşuyor diye düşmesi gerekmez
düşecek çocuk koşmasa da düşer
çocuk koşup koşup düşüyor
çocuk koşar koşmaz düştü
çocuk düşecek gibi oldu

Böylelikle elde edilecek dönüşümlü cümleler, gene bu şekilde elde edilmiş başka dönüşümlü cümlelere, yeni dönüşüm işlemleri ile bağlanmak sureti ile gittikçe uzayan ve karmaşıklaşan cümleler elde edilebilir. Dönüşümlerin, üretimsel gramerde önemli bir yer tutmasının ve üretimsel gramerin çoğu kere ***dönüşümsel gramer*** adı ile anılmasının sebebi budur.

SES DÜZELTMELERİ

Dönüşüm işlemleri sonunda elde edilen dönüşümlü dizge sadece, kavram birlikleri olan morfemlerden kuruludur. Oysa bir cümlenin telaffuzu, ses birlikleri olan fonemlere göre ayarlanmaktadır. Bu yüzden elde edilen son dizgede cümlenin okunuş şekline göre ses düzeltmelerinin yapılması gereklidir. Bu düzeltmeler de gramerin daha önceki bölümlerinde olduğu gibi bir dizi kural ile yapılır.

Örnekler

	SK ses kuralı	
SK 1	/e/' yi /a/ yapınız	ben a ban a
SK 2	/in/' i /im/ yapınız	ben **in** ben **im**
SK 3	/l-e/ arasına /ş/ koyunuz	iki er iki **ş** er

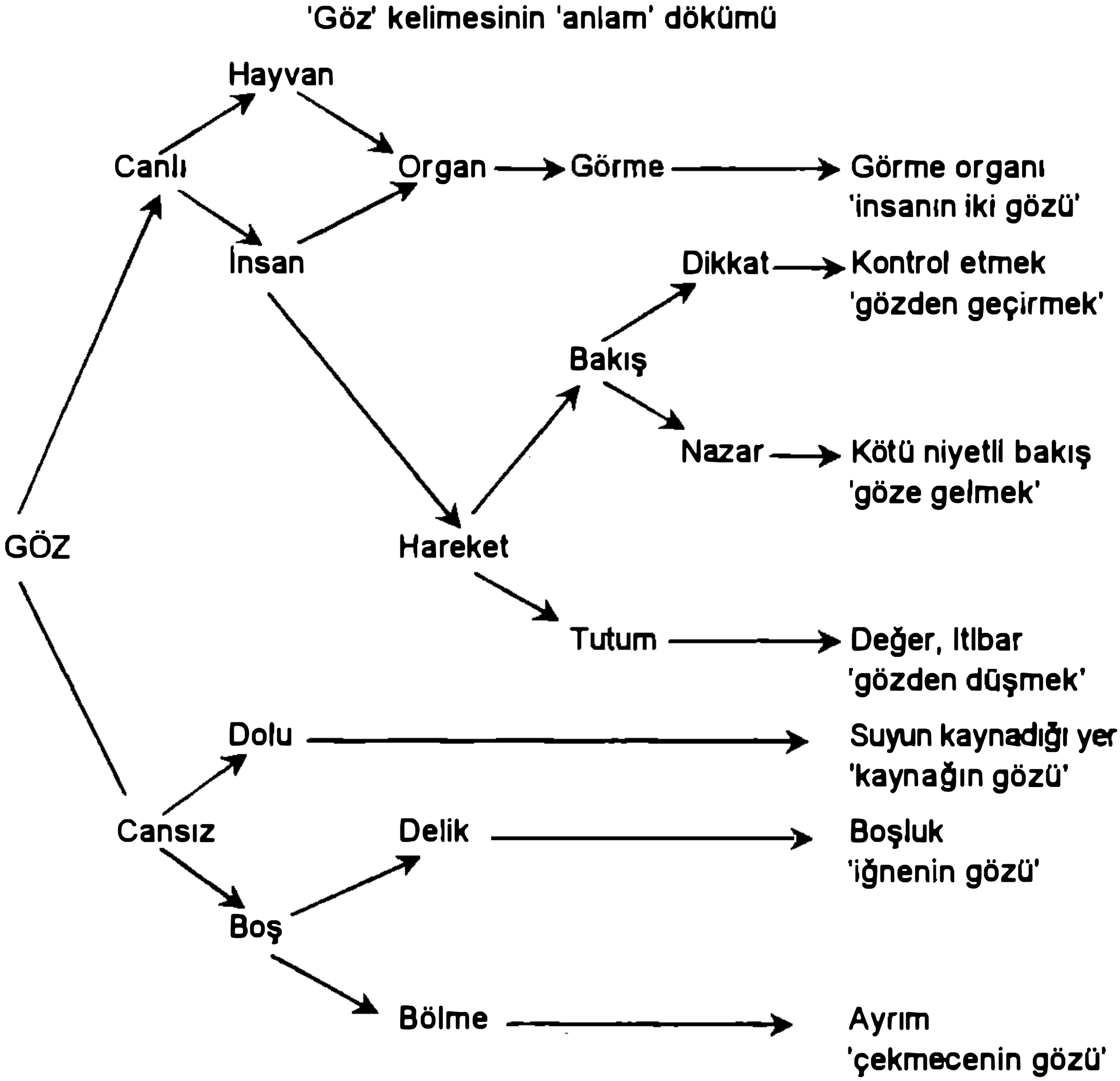
SK 4	/a/'yı /ı/ yapınız	yap a cak yap ı cak
SK 5	/r/'yi /z/ yapınız	yap m ar yap m az

Böylelikle parçacıklar yapısının üretip dönüşümlerin türettiği cümleler seslendirilmiş olmaktadır. Fakat bir cümledeki kelimelerde bulunan sesler ile kelime anlamlarının birleşmesi gerekmektedir. Aksi halde cümlenin bütün sesleri duyulduğu halde cümlenin genel anlamı çıkarılamayacaktır. Modern lengüistikte kullanılan şu söz, cümlenin biçimi ile anlamı arasındaki bağlantıyı belirtmektedir: "Anlamı öngören şey biçimdir". Buna göre bir cümlenin anlamından önce, biçimi bilinmelidir. "Brahms'ın iki keman konçertosu çalınıyor" cümlesinde kelimelerin tek tek anlamlarından giderek cümlenin genel anlamını doğru olarak çıkarmak mümkün değildir. Oysa cümlenin iç yapısı ve cümle içindeki kelimelerin birbirleri ile olan bağlantısı, yani cümlenin "biçim"i meydana çıkarıldıktan sonra "iki-keman konçertosu" veya "iki keman-konçertosu" şeklinde bağlanacak olan kelimelerin anlamları birbirleri ile denk getirilerek cümlenin anlamı elde edilebilir. Bu bakımdan cümle kurma kısmında kullanılan yollar anlam verme kısmına da uygulanarak haberleşme olayı tümü ile anlaşılmaya çalışılabilir.

Anlam verme

Kurulan cümlelerin, seslerden ayrı olarak bir de anlamları bulunmaktadır. Üretimsel lengüistik insan kafasında bulunan haberleşme mekanizmasının cümle kurma kısmından ayrı olarak anlam verme kısmını da "model" metodu ile göstermeye çalışmaktadır.[19] Buna göre gerek söz söyleyenin ve gerekse dinleyenin kafalarında, her kelimenin ufak ufak anlamlarından veya *anlamcık*'larından kurulu şöyle bir ***anlam dökümü*** bulunmaktadır.

Örnek:

Bir dilin sözlüğünde bulunan her kelimenin, buna benzer bir anlamcıklar tablosu olduğu varsayılmaktadır. Bir cümlede birden fazla kelime olduğu için bunların yan yana gelmesi ile cümlenin ne gibi bir genel anlamı olacağı kelimelerdeki anlamcıklar arasından seçilenlere bağlı kalacaktır. "Göz" kelimesinin hangi anlama geldiği yanındaki kelimelere göre değişmektedir. "Gözden geçirmek", "göze gelmek", "gözden düşmek" sözlerinde "göz" kelimesinden sonra gelen fiile bağlı ve uygun olarak "göz" kelimesinin ayrı ayrı anlamcıkları seçilmiştir. Bu seçilmeyi yöneten ve hangi anlamcıkların hangilerine uygun düşerek birleştiğini belirten kurallara ***bağdaştırma kurulları*** adı verilmektedir.[K2.503]

BAĞDAŞTIRMA

Örnek

Kelime	Anlamcıklar
Kahve	a. Bir sıcak memleket bitkisinin çekirdeği
	b. Bu çekirdeğin kavrulup su ile pişirilmesi ile elde edilen içki
	c. Bu içkinin, oturularak içildiği yer
Ocak	a. Ateş yakılıp, bir şeyin pişirildiği yer
	b. Taş veya maden çıkarılan yer
	c. Bir aile sayılan topluluk
	d. Kış aylarından birisi
	e. Bostanlarda, bitkiler için ayrılmış ve etrafı yükseltilmiş toprak parçası

"Kahve ocağı" sözünün genel anlamı her iki kelimede bulunan çeşitli anlamcıkların birbirleri ile karışmasından çıkarılır. Fakat bu anlamcıklar birbirleri ile bağdaşmazlarsa o zaman şu gibi aykırı anlamlar ortaya çıkar.

Örnekler

1 Kahve "a" ile Ocak "b" anlamcıklarının karışımı.
"Bir sıcak memleket bitkisinin çekirdeğinin, taş veya maden gibi çıkarıldığı yer"

2 Kahve "c" ile Ocak "c" anlamcıklarının karışımı.
"Kahve içkisinin oturularak içildiği yerde bulunan ve bir aile sayılan topluluk"

3 Kahve "a" ile Ocak "e" anlamcıklarının karışımı.
"Bir sıcak memleket bitkisinin çekirdeğinin yetişmesi için bostanlarda ayrılmış ve etrafı yükseltilmiş toprak parçası"

Görüldüğü gibi her kelimenin her anlamcığı yanındaki bir kelimenin her anlamcığı ile uyuşmamaktadır. Oysa bağdaştırma kuralları izlenecek olursa bu uyuşma kendiliğinden sağlanmış olacaktır.

Örnek **BK bağdaştırma kuralı**

BK 1 Kahve "b" anlamcığı ile ocak "a" anlamcığını birleştiriniz
Sonuç anlam "Kahve çekirdeğinin, içki elde edilmek üzere su ile pişirildiği yer"

Gerçekten de bu iki anlamcığın tanımlanmasında "pişirilme" özelliği ortak olarak bulunmaktadır. Bağdaştırma kuralı bu ortaklığa dayanarak bu iki anlamcığı otomatik bir şekilde birleştirmiş ve birbirleri ile bağdaştırmıştır. Üretimsel gramerin ortaya sürmüş olduğu bu çalışma şekli insan kafasında bulunan haberleşme mekanizmasını yansıtmak üzere varsayılmaktadır. Buna göre, bir cümleyi söyleyen kimse çeşitli anlamcıkları kendi kafasında bu şekilde bağdaştırmaktadır. Cümleyi dinleyen kimse de işittiği cümlenin iç yapısına göre kelimeleri birbirleri ile birleştirmekte ve sonra bu kelimelerin çeşitli anlamcıkları arasındaki bağdaştırmayı çözerek cümlenin genel anlamını çıkarmaktadır. Söyleyen ile dinleyenin kafalarında eğer aynı "anlam düzeni" varsa, o zaman iki taraf arasındaki anlaşma rahat olmaktadır. Fakat her insan kendi yetişme şekline göre ve toplumsal çevresine uyarak kelimelerin bazı anlamcıklarına daha çok önem vermektedir. Bir kahve yetiştiricisi "kahve" kelimesi ile daha çok, "kahve çekirdeği" anlamcığını düşüneceği gibi bir bahçıvan da "ocak" kelimesi ile daha çok "bostandaki çukur" anlamcığını hatırlayacaktır. İnsanlar arasındaki haberleşmede, söylenen sözün fiziksel özellikleri bakımından ortada bir tartışma olmadığı halde anlamları bakımından büyük ayrılıklar doğması bu yüzdendir. Onun için haberleşmede bulunan iki tarafın mekanizmalarındaki kelime anlamcıklarının dökümü birbirlerine ne kadar uygun bir tablo gösterirse, yani bu insanların almış oldukları dil eğitimi ne kadar birbirine çakışırsa aralarındaki anlaşma da o kadar tam olur. Bağdaştırma kuralları mükemmel bir gramer makinesi gibi çalışmak sureti ile bu anlaşmayı sağlamak için gerekli bağdaştırmaları otomatik olarak yapmaktadır. Öbür yandan bazı anlamcıklar birbirleri ile hiçbir zaman uyuşamayacak niteliktedir. Bunun bir örneği, Ocak "b" anlamcığındaki "taş ve maden çıkarılan yer" tanımlamasında görülebilir. Kahve maddesi taş ve maden olmadığından, "kahve" kelimesinin hiçbir anlamcığı "ocak" kelimesinin "b" anlamcığı ile bağdaşamayacaktır. Bağdaştırmaların bu şekilde sınırlanmasına ***kısıtlama***[K1.154] adı verilmektedir.[20] Sözlükte verilen anlamcıkların yanı

Kısıtlamalara rağmen, eğer iki kelimenin anlamcıkları arasında birden fazla bağdaştırma yapmak mümkün olursa o zaman ortaya çokanlamlılık çıkmaktadır.

Örnek **sıcak yemek**

sıcak	a.	"sıfat"	"sıcaklığı olan."
	b.	"zarf"	"sıcak olarak"
yemek	a.	"isim"	"yenecek madde"
	b.	"fiil"	"yeme işlemi"

Türkçede "sıfat + isim" veya "zarf + fiil" karışımlarının ikisi de mümkün olduğundan bu iki kelime arasında iki ayrı bağdaştırma yapılabilmekte ve bu da bir anlam karışıklığı yaratmaktadır.

Örnek 1. **Sıcak** 'a' ile **yemek** 'a'
sıfat — isim
"sıcak durumdaki yenecek madde"

2. **Sıcak** 'b' ile **yemek** 'b'
zarf — fiil
"yenecek maddeyi sıcak olarak yeme işlemi"

Bu gibi anlam karışıklıklarını azaltmak için daha başka kelimelerin kullanılması faydalı olmaktadır. "Bu sıcak yemek" örneğinde "bu" sıfatının eklenmesi ile, "yemek" kelimesinin "isim" olduğu belli olmakta ve böylelikle yalnız "sıfat + isim" bağdaştırması yapılacağı için aradaki iki anlamlılık ortadan kalkmaktadır.

Bu da dilde bazı kereler fazla kelime kullanmanın sanıldığı kadar faydasız olmadığını ve haberleşmede büyük bir açıklık ve kolaylık sağladığını göstermektedir. Haberleşmede, fazla sayılacak bu gibi ek veya artık işaretlerin kullanılmasına *artıklık* denmektedir. "Ben geliyorum" sözünde sondaki şahıs eki olan "-um" parçası, konuşan kimsenin birinci şahıs olduğunu gösterdiği için "ben" kelimesi burada fazla ve artıktır. Buna rağmen özellikle zor işitme şartlarında kullanıldığı zaman söylenen sözün daha yanlışsız ve daha rahat anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan kelime sayısından fazlaca kısarak konuşmak veya yazmak dilde haberleşme ve anlamın aktarılması yönünden ele alınınca sanıldığı kadar mantıklı bir hareket olmamaktadır. Kelime anlamları özellikle kaypak olduğundan haberleşmede yeteri kadar kelime kullanılması, anlaşmayı garantilemek bakımından salık verilmelidir.

Böylelikle insan kafasındaki haberleşme mekanizması tarafından nasıl cümle üretildiği, kurulan cümle yapısındaki kelimelere nasıl anlam yüklendiği ve bu anlamın nasıl boşaltıldığı gösterilmiş olmaktadır. Gerek cümle kurma, gerekse anlam verme modelleri, haberleşme mekanizmasını yansıtmaya çalışan yaklaşık birer proje, birer model sayılmalıdır. Yeni bilgilerin elde edilmesi ile, bu modeller üzerinde yapılacak değişiklikler sonunda insan haberleşme mekanizmasının nasıl işlemekte olduğunun daha çok aydınlığa kavuşturulacağı umut edilmektedir.

NOTLAR

YENİ DÖNEM

ÜRETİMSEL LENGÜİSTİK

1 (s 100) Buradaki ***üretme*** terimi cümlelerin elde edilmesinden çok bir dilde söylenmiş veya söylenecek olan bütün cümlelerin tek tek tanımlanması anlamına gelmektedir. Gerçekte bir dilin grameri o dildeki bütün cümleleri elde etmeye yarayan bir "kurallar topluluğu" sayılabileceğinden bir cümlenin elde edilmesi de bir bakıma dilde zaten gizli olarak bulunan cümlenin yüzeye çıkması olarak düşünülebilir. Bir benzetme yapmak gerekirse bütün cümleler, filme çekilmiş haldeki resimler gibidir. Filme bakılınca bir şey görünmez, fakat filim fotoğraf banyosuna koyunca resmin kendisi belirir.[T1.3]

2 (s 100) Davranışçı psikologlardan Skinner ***öğrenme*** işlemini bir ***uyarıcı***'ya karşı yapılan tepki olarak açıklamaktadır. Bu sözden, anadilini öğrenen herkesin, dildeki bütün cümleleri teker teker öğrenmesi gerektiği çıkmaktadır. Oysa herkes kendi dilinde hiç duyulmamış cümleler yapabilmekte ve bu cümleler karşıdakiler tarafından anlaşılabilmektedir. Yapılabilecek bütün cümlelerin sayısı sonsuz olduğuna ve cümle tiplerinin toplam sayısı da hiçbir insanın öğrenemeyeceği kadar çok olduğuna göre Skinner'in, "her uyarıcıya bir tepki" olarak yaptığı açıklama da üretimsel lengüistik açısından yanlış olmaktadır. Bu bakımdan Skinner'in görüşünü reddeden Chomsky dildeki her cümlenin teker teker öğrenilemeyeceğini, onun için teke tek bir "uyarıcı-tepki" bağlantısı yerine dilin bütününü kaplayan bir başka mekanizmanın konulmasını ileri sürmüştür.[C5.574-578]

3 (s 101) Amerikan okulunun yapısal lengüistik çeşidi olan tanıtımsal lengüistiğin belki de en büyük eksikliği dili bir noktada dondurarak dildeki çeşitli "durumlar"ı anlatıp tanıtmakla yetinmesidir. Oysa dil bir "hareketler" düzeni olduğundan dilin işleme şeklinin de göz önüne alınması gerekirdi. Üretimsel gramer bu eksikliği gidermeye yolunda dili inceleme şeklini değiştirmiş ve dili bir "durumlar" dizisinden ayrı olarak, bir de "işlemler" dizisi halinde ele almaya çalışmıştır.[T1.14] Özellikle "dönüşümler" dildeki bu hareket özelliğine ve hareket "işlem"ine işaret etmektedir.

4 (s 102) İnsan dilindeki cümlelerin sayısı sonsuz olduğu gibi cümle tipleri de bir yerde, hiçbir insanın ezberleyemeyeceği kadar fazladır. Buna rağmen yeni yeni cümle tipleri de rahatça anlaşılabilmektedir. Bu da gösteriyor ki bir cümlenin içinde ufak ufak "çatılar" bulunmakta ve ***cümlecik*** denebilecek bu çatılar pek fazla sayıda olmadıklarından anadilini öğrenen her insan tarafından kavranabilmektedir. Böylece bu cümleciklerin birleşmesi ile de yeni

cümle tipleri ortaya çıkmaktadır.[G1.200] Cümle tiplerindeki kelimeleri değiştirmek sureti ile sonsuz sayıda cümle yapmak mümkündür. Verilen örnekteki "hayır yani", "sen ki", "ne bileyim" gibi cümle parçaları veya cümlecikler bağımsız olarak kullanıldıkları zaman belli anlamlara gelmektedir. Bunların araya serpiştirilmesi ile belli bir cümle tipi başka bir renk kazandığı halde cümlenin tümü gene de anlaşılmaktadır; çünkü bu cümleciklerin kullanılışı dil öğrenilirken kavranmıştır.

5 (s 103) Bu bakımdan haberleşme olayının **söyleme** kısmı bir "sentez", **dinleme** kısmı da bir "analiz" işlemi olarak nitelenebilir.[R1-7]

6 (s 103) Bu düşünüşe göre bir yemek kitabı da bir çeşit "gramer" sayılabilir. Çünkü herhangi bir yemek tarifinde önce kullanılacak malzeme belirtilir ondan sonra da bunların işlenmesi gösterilir. Kurallar eksiksiz ise ve yeteri kadar açık-seçik ise her hangi bir kimsenin, aynı lezzette yemek pişirmesi mümkündür.

7 (s 103) Gramer kuralları bir bakıma trafik kurallarına ve işaretlerine benzetilebilir. Sözgelimi Ankara asfaltına çıkacak her sürücü, trafik işaretlerini izlerse her zaman için belli bir şehre ulaşacaktır; çünkü işaretler ona göre düzenlenmiştir. Gideceği yol her zaman geçtiği bir yol olabileceği gibi hiç bilmediği bir yol da olabilir. Önemli olan nokta trafik işaretlerinin, her zaman için İstanbul-Ankara arası gibi bilinen bir yol için ayarlanmadığıdır. Üretimsel gramer de bunun gibi, sadece dilde söylenmiş ve bilinen cümleleri değil hiç söylenmemiş ve bilinmeyen cümleleri de üretebilecek şekilde ayarlanmıştır.

8 (s 103) Böylece iki türlü gramer ortaya çıkmaktadır: ***Cümle üretici gramer*** ve ***cümle çözücü gramer***. Bu ikisi birbirine uyumlu bir şekilde bağlanabilirse o zaman ortaya bir tercüme ***makinesi***'nin mekanizması çıkmış olur.[G1.205] Böyle bir makine elektronik beyinlerin inanılmaz derecede hızlılıktaki çalışma özelliğinden faydalanarak bir dilden öbür dile özellikle bilimsel yayınları çevirmektedir.

9 (s 103) Böylelikle, ***dil modeli*** bir yandan yapısal lengüistiğin öbür yandan da matematik ile mantığın, birbirini destekleyip bütünlediği bir alan olmaktadır.[R1.13]

10 (s 103) Gözlemlerden genel hükümlere yani "tüm"e gidilmesine ***tümevarımlı*** metot; buna karşılık genel hükümlerden yani "tüm"den hareket edilerek özel sonuçlara varılmasına da ***tümden-gelimli*** metot denmektedir. Tümevarımlı metotta, eldeki bilgilerin toplanıp karşılaştırılması ile yeni genel bilgiler elde edilebilir. Oysa tümdengelimli metotta yeni bilgiler elde edilmez; çünkü istenen bilgi daha ilk baştan verilmiştir. Buna karşılık ilk genel bilgiden, mantık kuralları ile bazı sonuçlar çıkarılabilir. Bütün iş bu sonuçların ispatlanmasına dayanmaktadır. Eğer sonuçların doğru olduğu anlaşılırsa başta-

ki genel bilginin de doğruluğu ortaya çıkar. Sözgelimi fizikteki atomun yapısı gözle görülmediği halde bu yapı hakkında genel bilgiler ortaya sürülmüştür. Buna göre atomun yapısında bir çekirdek ve bunun etrafında elektronlar bulunmaktadır. Atom çekirdeğinde ise protonlar ve nötronlar birbirleri ile sıkıca kenetlenmişlerdir. Protonlar ile nötronlar birbirlerinden ayrılacak olurlarsa bunları kenetleyen enerji de açığa çıkmış olacaktır. Atom çekirdeğinde bir bakıma gergin bir yay sistemi bulunmaktadır. Nötron parçacıkları denilen bu yaylardan sadece iki tanesi bir çekirdekten fırlayıp başka bir atom çekirdeğine çarparsa onlardaki ikişer yaydan dört yayın fırlamasına sebep olacaktır. Bu dört yay dört atomun sekiz yayını fırlatacak ve sekiz sayısı geometrik dizi ile 16, 32, 64, 128 vb olacaktır. Her boşalan yayın bir enerjisi olduğundan bir süre sonra her atom çekirdeğinin parçalanması ile korkunç bir enerji toplanmış olacaktır. Gerçekten atom fiziğinde uranyum çekirdeklerinin nötronlar ile bombalanıp parçalanması sonucunda, ortada kalan yeni nötronlar yandaki çekirdeklere çarpıp onları da parçalamakta ve yeni nötronları serbest bırakmaktadır. Böylelikle ortaya çıkan işleme "zincirleme tepki" denmektedir. Tümden-gelimli yolla çıkarılan bu özel sonuçların atom enerjisi şeklinde gerçekten ortaya çıkması ile, atomun yapısı hakkındaki genel veya "tüm" bilginin doğruluğu anlaşılmış olmaktadır.

11 (s 104) Buna karşılık kuzey kutbu ile güney kutbu arasında en kısa yol, vapurla veya uçakla olsun sadece bir yarım dairedir. Buna rağmen küçük ölçüler içerisinde Öklit'in aksiyomu doğru sayılabilir. Ayrıca Öklit'in aksiyomu yanlış da olsa ileri sürdüğü geometri düzeni, değerinden kaybetmez. Çünkü burada önemli olan şey, Öklit aksiyomunun kendiliğinden olan doğruluğu veya yanlışlığı değildir; sadece, bu aksiyom ile bundan çıkarılan teoremler arasındaki mantık bağlarının düzgün olup olmamasıdır.

12 (s 104) Matematik ile mantıkta tutulan yol tümden-gelimli ve "sentetik"tir. Burada, belli önermeler varsayılır ve bu "tüm"lerden hareket edilerek "özel"lere inilir; böylelikle de istenen malzeme parça parça elde edilir. Oysa fizik, kimya gibi pratik bilimlerde tutulan yol tüme-varımlı ve "analitik"tir. Burada eldeki malzeme "özel" sayılıp bunların incelenmesi ile genel hükümlere veya "tüm"lere varılır. Genel hükümler ancak, eldeki malzemenin didik didik edilip incelenmesinden sonra ortaya çıktığından pratik bilim dalları tüme-varımlı analitik yolu izlemektedir.[D4.90]

13 (s 104) Geleneksel mantık ile modern mantık arasında temelden bir ayrılık vardır. Geleneksel mantıktaki düşünce düzeni şöyledir; "X doğrudur, öyleyse W de doğrudur". Oysa modern mantıktaki düşünce düzeni şöyledir: "Eğer X doğru ise, W de doğrudur". Buradaki önemli nokta "eğer ... ise" şartıdır. Böylece "X" ile "W" arasındaki bağlantı ve doğruluk derecesi şarta bağlanmaktadır. Geleneksel mantıkta "X" doğru dendiği halde eğer, doğru değilse o zaman sonuç da yanlış çıkacaktır. Oysa modern mantıkta bu tehlike önlen-

miştir. "X" doğru olmasa bile, "W"nin doğruluğu zedelenmemiş olacaktır. Çünkü, "W"nin doğruluğu kesin olarak söylenmemiş ancak "X"in doğruluğuna bağlı olarak ileri sürülmüştür.[B1.146]

14 (s 105) Dile-aykırı cümlelerin bir özelliği de kolayca hatırlanmayışıdır. Oysa dile-uygun cümlelerin çok daha rahatlıkla ezberlenip hatırlandığı görülmektedir. Bu da uygun cümlelere karşılık aykırı cümlelerde bir düzen ve bir sistem olmadığını göstermektedir.[B1.183]

15 (s 105) Anlamsız cümlelerin dile-uygun olduğu bunların şiir dilinde bol bol kullanılmasından ve bu kullanışların, bir oran içerisinde birçokları tarafından anlaşılmasından belli olmaktadır. Bazı kereler "anlamsız şiir" denilen bu türde esas olan şey dile-uygun bir cümle yapısı içerisinde, günlük kullanışa aykırı cümleler yapmaktır. Bu cümlelerin, normal cümleler ile karşılaştırılması şiir dilindeki sapma derecesini gösterecektir. Gerçekten bir şiirin sanat gücü bir bakıma bu sapma derecesi ile açıklanabilir. Eğer normal dilden sapma, okuyuculara belli bir dil gücü olarak aktarılıyorsa o zaman şiir başarılı sayılmaktadır. Eğer bu sapma derecesi anlaşılmaya engel olacak kadar çoğalırsa o zaman şiirin başarısı bir noktadan sonra birden azalmaktadır; çünkü, şiirin değerlendirilmesi için gereken anlaşılma etkeni ortadan kalkma yolundadır.

16 (s 108) Parçacıklar yapısına dayanarak cümle üretme yolu cümleleri parçalama yolunun tam tersidir. İkili parçacıklar analizinde, baştan verilen bir cümle kendi parçacıklarına ayrılır. Üretimsel gramerde ise baştan verilen parçalar birleştirilerek cümle elde edilir.

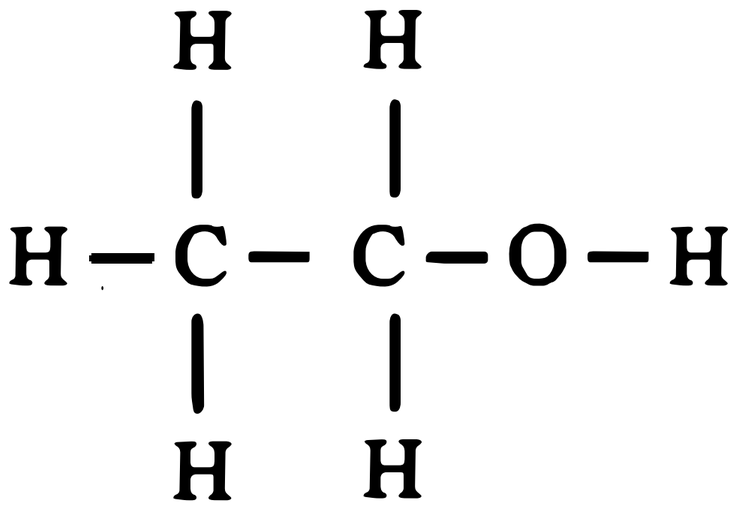
17 (s 108) Organik kimyada "eş-yapılılık" veya "izomeri" denilen durum bu bakımdan ilgi çekicidir. İzomeride iki ayrı maddenin malzemesi eşdeğer olup aynı kapalı formül ile gösterilebilir.

Örnek

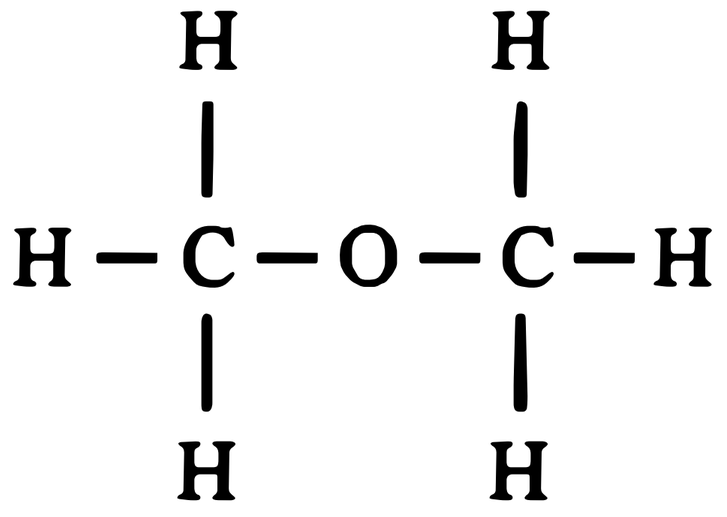
Etil alkol	Di-metil-eter
C_2H_6O	C_2H_6O

Dış yapıları aynı olduğu halde iç yapıları başka başka olduğu için bu iki madde birbirlerinden ayrı özellikler göstermektedir.

Etil alkol

Di-met il-eter

Burada aynı sayıda hidrojen, karbon ve oksijen atomunun iki ayrı sistem veya düzen gösterdiği görülmektedir.

18 (s 108) Yapısal çok-anlamlılık bir bakıma, "görünümsel çok-biçimlilik" denebilecek optik aldanmaya benzemektedir. Bir kare küp çizilirse bazen üstten bakılan tam bir kare küp bazen de alttan bakılan bir yarım kare küp görülür. Burada bir "çok-biçimlilik" vardır. Dış yapıları bakımından birbirlerine benzeyen bu iki şekili ayırmak için, kare küpün arkada kalan kısımları düz çizgi yerine noktalı çizgi ile gösterilir. Böyle bir çizim ise kare küpün iç yapısını belirtmek olur.[H7.219]

19 (s 115) Çünkü dil her şeyden önce bir haberleşme, bir anlam aktarma aracıdır. Glosematikçi dilcilerin veya Carnap gibi filozofların kurmuş oldukları mantık ve matematik düzenine benzer dil sistemleri kendi içerisinde ne kadar tutarlı olursa olsun gene de gündelik anlaşma yönünden boş ve kuru kalmaktadır.[K1.173] Onun için son yıllarda anlamın da inceleme konusu yapılması olumlu bir hareket sayılabilir.

20 (s 118) Dildeki birliklerin birbirlerini kısıtlamalarına ait bir gözlem yüzyıllar önce de yapılmıştır. XIII. yüzyıl başlarında yaşamış olan Petrus Hispanus, 1276 yılında XXI. Giovanni adı ile papa seçilmiştir. Bilim aşığı olan Hispanus papalığı sırasında sessizlik içinde çalışabilmesi için yaptırdığı özel bir yapının çökmesi ile bir yıl sonra ölmüştür. Hispanus'un modern semantik bakımından önemi bir cümledeki kelimelerin, anlam bakımından birbirlerini kısıtlama olayına işaret etmiş olmasıdır.[D3.138 413] Buna göre şu iki cümlede kullanılan "insan" kelimesi birbirlerinden ayrıdır.

"**insan** doğar ve ölür"
"**insan** saz çalar ve beste yapar"

Hispanus'un fikri uygulanacak olursa "insan" kelimesi ile birinci cümlede bütün insanların anlatıldığı ikincisinde ise sadece bir kısım insandan söz edildiği belirir. Burada "insan" kelimesinin anlamını kısıtlayan şeyler birincisinde "doğma ve ölme" kelimeleri, ikincisinde de "saz çalma, beste yapma" sözleridir.

DANIŞILAN ESERLER

YENİ DÖNEM

ÜRETİMSEL LENGÜİSTİK

B1 BACH, E — ***An Introduction to Transformational Grammars***, Holt, New York, **1964**, ss 1-87, 143-188.

B2 BAR-HILLEL, J — "Some Linguistic Obstacies to Machine Translation", ***Language and Information***, ed J Bar-Hillel, Addison-Wesley, Massachusetts, **1960** (1964), ss 83-84.

B3 BAR-HILLEL, J — "The Role of Grammatical Models in Machine Translation", ***Language and Information***, ed J Bar-Hillel, Addison-Wesley, Massachusetts, **1962** (1964), ss 185-194.

B4 BENTLEY, A F — ***Linguistic Analysis of Mathematics***, Principia Press, Indiana, **1932**, ss 2-5.

B5 BENVENISTE, E — "Tendences Récentes en Linguistique Générale", ***Journal de Psychologie***, **1954**, s 135.

B6 BLOOMFIELD, L — ***Language***, Holt, New York, **1933** (1951), ss 20, 170.

C1 CARNAP, R — ***Introduction to Symbolic Lgic and its Applications***, çev W H Meyer, J Wilkinson, Dover S 453, New York, **1954** (1958), ss 171.

C2 CARROLL, J B — ***Language and Thought***, Prentice Hall, New Jersey, **1964**, ss 19-22.

C3 CHOMSKY, N — ***Syntactic Structures***, Mouton, The Hague, **1957** (1963), ss 26-108.

C4 CHOMSKY, N — "Current Issues in Linguistic Theory", ***The Structure of Language***, ed J A Fodor, J J Katz, Prentice-Hall, New Jersey, **1964** (1965), ss 50-62, 81-85.

C5 CHOMSKY, N — "A Review of B F Skinner's **Verbal Behavior**", ***The Structure of Language***, ed J A Fodor, J J Katz, Prentice-Hall, New Jersey, **1959** (1965), ss 574-578.

C6 CHOMSKY, N — ***Aspects of the Theory of Syntax***, MIT Press, Massachusetts, **1965**, ss 1-27, 128-163.

C7 CHOMSKY, N — ***Cartesian Linguistics***, Harper-Row, New York, **1966**, ss 59-73.

C8 COOPER, W S — ***Set Theory and Syntactic Description***, Mouton, The Hague, **1964**, ss 33-49.

C9 COPI, I M "Artificial Languages", ***Language, Thought and Culture***, ed P Henie, Mchigan UP, **1958** (1959), ss 96-120.

D1 DENY, J ***Grammaire de la Langue Turque***, Inprimerie Nationale, Paris, **1921**, ss 797-852.

D2 DESCARTES, R "Discourse on Method", ***The Philosophers of Science***, Pocket Books, New York, **1937** (1954), ss 203-205.

D3 DINNEEN, F P ***General Linguistics***, Holt, New York, **1967**, ss 355-397.

D4 DIXON, RMW ***Linguistic Science and Logic***, Mouton, The Hague, **1963**, ss 59-96.

D5 DIXON, RMW ***What is Language?***, Longmans, London, **1965** (1966) ss 84-87.

E ERGİN, M ***Türk Dil Bilgisi***, Edebiyat Fakültesi Yayınları no 785, İstanbul, 2. ed, **1962**, ss 356-362.

F FRIES, C C ***Linguistics and Reading***, Holt, New York, **1963** (1964), ss 84-92.

G1 GLEASON, H A jr ***An Introduction to Descriptive Linguistics***, Holt, New York, rev ed **1961**, ss 171-221.

G2 GLEASON, H A jr "What Grammar?" ***Harvard Educational Review***, **1964**, vol 34, no 2, s 274.

G3 GLEASON, H A jr ***Linguistics and English Grammar***, Holt, New York, **1965**, ss 56-58, 222-272.

G4 GOODMAN, R M "Transformational Grammar?" ***An Introductory English Grammar***, N C Stageberg, Holt, New York, **1965**, ss 285-383.

G5 GRUNIG, B "Les Théories Transformationelles" ***La Linguistique***, **1966**, no 1, ss 33-101.

H1 HALLE, M ***The Sound Pattern of Russian***, Mouton, The Hague, **1959**, ss 24-26.

H2 HALLIDAY, MAK ve başkaları ***The Linguistics Sciences and Language Teaching***, Longmans, London, **1964** (1965), ss 150, 299-302.

H3 HARRIS, Z S ***Discourse Analysis Reprints***, Mouton, The Hague, **1957** (1963), ss 7-19.

H4 HARRIS, Z S ***String Analysis of Sentence Structure***, Mouton, The Hague, **1962** (1965), ss 7-21.

H5 HARRIS, Z S "Co-occurence and Transformation in Linguistic Structure", ***The Structure of Language***, ed J A Fodor, J J Katz, Prentice-Hall, New Jersey, **1957** (1965), ss 202-210.

H6 HARRIS, Z S "Discourse Analyse", ***The Structure of Language***, ed J A Fodor, J J Katz, Prentice-Hall, New Jersey, **1952** (1965), ss 355-368.

H7 HOCKETT, C F — "Two Models of Grammatical Description", ***Linguistics Today***, (: ***Word***, vol 10, no 2-3), **1954**, ss 217-232.

J1 JOOS, M — "Linguistic Prospects in the United States", ***Trends in European and American Linguistics 1930-1960***, ed C Mohrmann ve başkaları, Spectrum, Utrecht, **1961** (1963), ss 17-20.

J2 JUILLAND, A — ***Structural Relations***, Mouton, The Hague, **1961**, ss 9-19.

K1 KATZ, J J — ***The Philosophy of Language***, Harper, New York, **1966**, ss 97-185.

K2 KATZ, J J FODOR, J A — "The Structure of Semantic Theory", ***The Structure of Language***, ed J A Fodor, J J Katz, Prentice-Hall, New Jersey, **1963** (1965), ss 479-503.

K3 KATZ, J J POSTAL, P M — ***An Integrated Theory of Linguistic Descriptions***, MIT Press Massachusetts, **1964**, ss 1-27, 157-503.

L1 LANDAR, H — ***Language and Culture***, Oxford UP, New York, **1966**, ss 107-114.

L2 LEES, R B — ***The Phonology of Modern Stadard Turkish***, Indiana UP, **1961**, ss 1-16.

L3 LONGACRE, R E — ***Grammar Discovery Procedures***, Mouton, The Hague, **1964**, ss 7-17.

M1 MARHENKE, P — "The Criterion of Significance", ***Semantics and the Philosophy of Language***, ed L Linsky, Illinois UP, **1952** (1964), ss 141.

M2 MORRIS, C — ***Signification and Significance***, MIT Press Massachusetts, **1964**, ss 60-62.

M3 MOUNIN, G — ***La Machine à Traduire***, Mouton, The Hague, **1964**, ss 174-180.

N NEMETH, J — ***Turkish Grammar***, çev T halasi-Kunt, Mouton, The Hague, **1962**, ss 95-110.

P1 PEI, M — ***Invitation to Linguistics***, Doubleday, New York, **1965**, ss 66-67.

P2 PIKE, K L — ***Language***, Summer Institute of Linguistics, California, **1954**, ss 73-74.

P3 PLATH, W — "Mathematical Linguistics", ***Trends in European and American Linguistics 1930-1960***, ed C Mohrmann ve başkaları, Spectrum, Utrecht, **1961** (1963), ss 41-46.

P4 POSTAL, P M — "Underlying and Superficial Linguistic Structure", ***Harvard Educational Review***, **1964**, vol 34, no 2, s 258-266.

Q QUINE, W V O — ***From a Logical Point of View***, Harper, New York, rev ed **1963**, s 54.

R1 REVZIN, I I — ***Models of Language***, çev N F C Owen, A S C Ross, **1962** (1966), ss 1-14, 143-160.

R2 ROBERTS, P — ***English Sentences***, Harcourt, New York, **1962**, ss 58-63.

R3 ROBINS, R H — ***General Linguistics***, Longmans, London, **1964**, ss 241-245.

R4 RUWET, N — "Introduction: La Grammaire Générative", ***Langages, 1966*** Decembre, ss 3-38.

S1 SWIFT, L B — ***A Reference Grammar of Modern Turkish***, Indiana UP, **1963**, ss 170-240.

T1 THOMAS, O — ***Transformational Grammar and the Teacher of English***, Holt, New York, **1965** (1966), ss 13-71, 205-220.

LENGÜİSTİK METODUNA YENİ KATKILAR

Çeşitli bilim dallarındaki çalışmaların, insan haberleşme aracının daha iyi anlaşılmasına ne gibi katkılarda bulunabileceği özellikle XX. yüzyılın ortalarına doğru dilcilerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Üretimsel lengüistik bu yolda mantık ve matematikten faydalanmıştır. Ayrıca çeşitli dil problemlerinin çözülmesinde de istatistik metotlar uygulanmıştır. Psikoloji dalındaki çalışmalardan dili ilgilendirenler, ***psikolengüistik*** adı altında yeni bir alan içerisinde incelenmeye başlanmıştır. Aynı şekilde ***sosyo-lengüistik*** olarak tanınmaya başlayan yeni bir alan toplum ve dil bağlantılarını incelemeye çalışmaktadır. Bundan başka, ***dil felsefesi*** alanında bir anlatım aracı olarak insan dilinin yetersiz yanları tartışılmakta ve dilin daha yeterli olarak kullanılması için yollar ileri sürülmektedir. ***Makineli tercüme*** olarak tanınan araştırma alanında elektronik beyinlerin, insan dili kurallarına uygun olarak nasıl çalıştırılıp bunlara nasıl tercüme yaptırılacağı araştırılmaktadır. ***Haberleşme teorisi*** ise elektronik beyinlerdeki ve telekomünikasyon sistemlerindeki gibi, insan ile makine arasındaki haberleşmenin nasıl en uygun ve en etkili olabileceğini tespit etmeye gayret etmektedir. Bunun gibi, ***jeolengüistik*** olarak tanınmaya başlayan yeni bir alanda dillerin bütün dünyadaki çeşitli bölgelere dağılışları; bu dillerin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel önemleri gibi noktalar incelenmektedir. ***Pediyolengüistik*** dalı küçük çocukların gerek ana dillerini, gerekse yabancı dilleri nasıl öğrenip kavradıklarını inceleyen bir alan olarak gelişmektedir. ***Uygulamalı lengüistik*** ise teorik alanda varılan sonuçların, özellikle ***yabancı dil öğrenimi*** konusunda uygulandığı alan olup bu şekilde teori ile pratik birbirini kontrol etmekle ve lengüistik teori bakımından ileri sürülenlerin gerçek değerleri uygulama alanında ölçülmektedir. Yapılan bütün çalışmaların amacı insan haberleşme aracının daha iyi anlaşılmasıdır. Çeşitli alanlarda yapılan çalışmalar çoğu kereler o dalların uzmanları tarafından yürütülmekte, daha sonra bu çalışmaların dil problemlerine de ışık tutacağını düşünen dilciler tarafından lengüistik alanına aktarılmaktadır. Bunun gibi lengüistik dalının yarı içinde yarı dışında sayılabilecek çalışmalara örnek olmak üzere birbirinden ayrı yedi konunun, dili inceleme metodu olarak lengüistiğe ne gibi katkılarda bulunabileceği bu bölümde gösterilmeye çalışılmıştır.

HAYVAN HABERLEŞMESİ

Zooloji bilginlerinin de gösterdikleri gibi kuşların sevinçten değil haberleşme amacı ile ötüştükleri; denizler altındaki sessizlik dünyasının gerçekte sessiz olmadığı ve yunus balıklarının ses ile anlaştıkları yakın zamanlarda herkes tarafından öğrenilmiş bulunmaktadır. İnsan haberleşme aracına ışık serpebileceği umulan hayvan dillerinin, insan diline ne dereceye kadar benzediklerini anlamak üzere önce haberleşme olayının özelliklerini görmek doğru olacaktır.

HABERLEŞMENİN ÖZELLİKLERİ

İnsanlar veya hayvanlar gibi iki canlı arasında olsun telefonlar, elektronik beyinler gibi iki cansız arasında olsun gerekli bilgilerin belli bir işaretler sistemine uygun olarak bir yandan öbür yana aktarılmasına ***haberleşme*** denmektedir. Haberleşme olayında belli başlı şu özellikler bulunmaktadır.

Dolaylılık

Haberi veren varlık karşısındakinin davranışını dil işareti ile dolaylı olarak etkilemelidir. Odada bulunan birisi dışarı çıkarak orada bulunan birisini itmek sureti ile odaya sokarsa bu hareket "dolaylı" sayılmaz. Buna karşılık içerden "giriniz" diye seslendiği zaman dışarıdaki insan odaya girerse burada "giriniz" sözü kendi ses dalgalarının enerjisi ile dışarıdakini içeri itmiş değildir; sadece, bir dil işareti olarak dışarıda bulunan insanın davranışını "dolaylı" olarak etkilemiş ve kendisini odaya girme hareketine ve davranışına yöneltmiştir.

Amaçlılık

Haberi verenin aktardığı bilgi belli bir amaca ulaşmak için yapılmalıdır. Bir insanın öksürmesi üzerine, eve girmiş olan hırsız ürküp kaçar-

sa bu öksürüşte bir amaç aranmamalıdır. Fakat hırsızın girdiğini duyan ev sahibi bilinçli olarak gürültü yapar ve hırsızı ürkütüp kaçırırsa bu gürültü çıkarma işlemi belli bir amaca yönelip hırsızı kaçırdığı için haberleşme meydana gelmiş sayılır. Aynı şekilde sivrisinekler bir insanın vücudundan çıkan ısıya kapılarak geldikleri zaman aradaki haberleşme bilinçli olmamıştır; çünkü o insan, vücudundan çıkardığı ısıyı, sivrisinekleri kendine çekmek gibi bir amaçla etrafa yaymamıştır. Sivrisinekler ile arada bir haberleşme olabilmesi için bir insanın, vücut ısısını istediği zaman yayıp istediği zaman kesebilmesi ve sivrisinekleri kendine çekmek için bilinçli olarak kullanması gerekmektedir.

Değişiklik

Haberleşmede kullanılan birliklerin birden fazla olması ve belli bir sistem meydana getirmesi gereklidir. Sadece bir kelime ile haberleşme olabilirse de bu yol pek güdük bir şekil sayılmalıdır. Bunun gibi, zil çalarak haber aktarılırken sadece bir türlü çalış gerçek bir haberleşme sistemi meydana getirmez. Oysa bir uzun ve bir de kısa olmak üzere iki işaret kullanılıp bunlar çeşitli karışımlarda arka arkaya sıralanırsa iki uzun, iki kısa, bir uzun ve bir kısa gibi çeşitli anlatım birlikleri veya bir çeşit "zil kelimeleri" ortaya çıkar.

Seçiklik

Haberleşmede kullanılan işaretlerin, başkaları ile karışmayacak kadar açık ve seçik olması gereklidir. Beyaz renkli bir reklam lambası evlerin ve sokakların ışıkları arasında göze çarpmayabilir. Buna karşılık kırmızı, yeşil ve mavi gibi çarpıcı renkler beyaz ışıklar arasından daha kolay seçilir. Aynı şekilde, yanıp sönen reklam ışıkları yanık duranlardan daha çok göz almaktadır.

Özellikle insan haberleşmesini ilgilendiren bu noktalar hayvan haberleşmesine uygulanacak olursa şu gibi benzerliklerin ve ayrılıkların bulunduğu ortaya çıkar.

Hayvan dillerinde dolaylılık derecesi genellikle düşüktür. Karnı acıkan bir kedi oturduğu yerde miyavlayarak kendisine yiyecek getirilmesini istemekten çok sahibinin ayağına doğrudan doğruya sürünmek yolu ile istediğini aktarabilmektedir. Buna karşılık amaçlılık özelliği bir dereceye kadar daha kuvvetlidir. Yumurtladığını, gıdaklamak sureti ile

etrafa bildiren tavuk bunu belli bir amaç ile yapmaktadır. Değişiklik yönünden ise hayvan dillerindeki işaretler sayılıdır; acıkma, sevinç, korku gibi duyguları ve durumları anlatan birkaç işareti geçmemektedir. Fakat her hayvan kendi cinsleri ile anlaşacak kadar ayrı ve özel bir ses veya işaret kullanmaktadır.

İnsan dilinin, hayvan dillerine olan belki de en büyük üstünlüğü **ayrık dil** olabilmesindedir.[1] Buna göre insan dili, kullanıldığı yer ve zaman içerisinde bulunmayan, yani kendisinden "ayrık" olan bir nesneden veya kavramdan söz edebilir. Insan dili ile, tarihsel olayların anlatılması veya geleceğe ait planların yapılması mümkün olduğu halde hayvan dilindeki her işaret genellikle o yer ve zamana aittir. Bir tavuk, bulduğu yiyecek maddesini olduğu yerde gıdaklamak sureti ile yavrularına haber vermekte, yiyecek maddesinden "ayrık" olarak uzakta durup bir süre önce bulmuş olduğu yiyeceğe işaret edememektedir. Haberin verildiği yer ve zaman ile, yiyeceğin bulunduğu yer ve zaman çakışık olmaktadır. Oysa insan dili ile, yiyeceğin görünmeyeceği kadar uzak bir yerde ve yiyeceğin bulunuşundan çok daha sonraları da bu maddeden söz etmek mümkündür.

Hayvan dillerinin insanlarınkinden en büyük ayrılığı ise işaretlerin, doğuştan gelen içgüdüler ile kullanılmasıdır. Bir karganın, tehlike karşısında çığlık atması bilinçli bir hareketten çok içgüdüye dayanan bir davranıştır. Konuşması insanınkini en çok andıran papağanın sözleri bile bilinçli sayılmaz. Çünkü "seni seviyorum" diyebilen bir papağan, bu sözün anlamını bilmeden konuşmakta ve bu davranışı içgüdüsel bir taklit hareketinden öteye gitmemektedir.[2]

HABERLEŞME KANALLARI

Haberleşmede kullanılan ve adlarına ***haberleşme kanalları*** denilen beş duyu şunlardır.[F1.11-21]

Kimyasal	**tat alma**
	koku alına
Fiziksel	**dokunma**
	görme
	duyma

Bu duyguların, birbirleri ile olan bağlantılarına göre özellikleri şöyledir.

Kimyasal kanallar olan tat alma ve koku almadaki birliklerin üstünlükleri, hemen kaybolmayışları ve kalıcı oluşlarıdır; fakat arkadan ikinci bir tat veya koku verilince birinciler ile karışacaklarından ortaya bir bulanıklık çıkar. Buna karşılık fiziksel kanallar olan dokunma, görme ve duymadaki birlikler kısa bir süre sonra kaybolur; bu bakımdan arkadan gönderilecek ikinci işaretler birinciler ile karışmayacaklarından, bu kanalların değerleri haberleşme bakımından daha üstündür. Bir şey tadan veya koklayan kimse ikinci bir şeyin tadını veya kokusunu iyi alamaz; üçüncü ve dördüncü şeylerin tatları ve kokuları da arkadan gelince verilmek istenen haber bulanıklaşır. Oysa bir insan karşısındakinin elini birkaç kere arka arkaya sıkıp bırakabilir; gözünü birkaç kere arka arkaya kırpabilir; veya birkaç kere arka arkaya öksürebilir. Böylece her bir dokunma, görme ve duyma işareti ile, gereken bilgi karşıdakine aktarılabilir.

Bundan başka tat alma ve dokunma kanallarında iki tarafın, yer ve zaman bakımından birbirlerine yakın bulunmaları şarttır. Bu ise haberleşme durumunu iyice kısıtlamaktadır. Buna karşılık koku alma, görme ve duyma kanallarında böyle bir şart olmadığından iki tarafın koku veya ses aracılığı ile uzaktan anlaşmaları mümkündür.

Koku kanalında, gönderilecek kokunun dağılmadan uzağa gidemeyişi bu kanalın kullanılmasını iyice kısıtlamaktadır. Görme kanalında iki taraf, sesin ulaşamayacağı kadar uzaktan anlaşabildikleri halde haberleşmenin çoğunlukla gündüzün ve ışıkta yapılması gerekmektedir. Fenerler veya ışıldaklar ile geceleri haber yollamak mümkünse de ışınların sadece düz gidip köşeleri dönemeyişleri yüzünden iki tarafın, çok uzaktan da olsa birbirlerini görebilecek durumda olmaları gereklidir. Oysa duyma kanalındaki ses aracı hem karanlıkta gidebildiği hem de köşelerden dönebildiği için iki tarafın, gündüz ve gece birbirlerini görerek veya görmeyerek ses aracılığı ile anlaşmaları mümkündür. İnsan dilinin, her şeyden çok sese dayanan bir konuşma hareketi olarak gelişmiş olmasının sebebi ses aracının bu özelliği olsa gerek.

Buna karşılık hayvan haberleşmesinde her beş kanal da bilgi aktarmında kullanılmaktadır. Buna ait örnekler şunlardır:

Tat alma

Zürafaların çiftleşmesinde erkek zürafa önce dişinin idrarını tatmakta ve dişi ile bir haberleşme kurmaktadır. Bu işlem ancak olumlu sonuç verdiği zaman iki taraf çiftleşmeye geçmektedir.[F1.15]

Koku alma

Bir cins pervane delikli bir kutuya konup geceleyin pencere kenarına yerleştirilince sabah olup gün ışıyıncaya kadar aynı cinsten başka pervanelerin kutu etrafına üşüştüğü görülmektedir. Bu da kutudaki pervanenin, karanlıkta koku yaymak sureti ile kendisine öbür pervaneleri çektiğini göstermektedir.

Dokunma

Pusuda bekleyen bir dişi örümcek ile çiftleşmek isteyen bir erkek örümcek bu isteğini dişi örümceğe, ağın kenarını belli aralıklar ile çekerek ulaştırmaktadır. Ağın çekiliş şeklini dokunma duyusu ile yorumlayan dişi örümcek çekilişin doğru veya yanlış olmasına göre erkek örümceği bir eş veya bir av yemeği olarak kabul etmektedir.[F1.20]

Görme

Aslanın yelesi, horozun ibiği, tavus kuşunun kuyruğu gibi göze görünen organlar yardımı ile; veya köpeğin kuyruk sallaması, kedinin hörgücünü çıkarması gibi göze ulaşan hareketler ile, çeşitli hayvanlar kendi cinslerine veya düşmanlarına varlıklarına ait bilgileri aktarmaktadır.

Duyma

"Karanlık mağaralarda yaşayan yarasalar çıkarmış oldukları çok yüksek titreşimli ses dalgalarının duvarlara çarpıp geri gelmesini duyarak mağara içerisinde hiçbir yere çarpmadan uçabilmektedir. Elektrik dalgaları gönderip bunların geri gelmesini değerlendiren radarlar; veya deniz içinde ses dalgaları gönderip bunların denizaltılara veya başka cisimlere çarpıp geri gelmesindeki ses değişmelerine göre değerlendirmede bulunan sonarlar yarasaların yaptıklarını uygulamaktadır. Aynı şekilde, sopalarını yere vurarak çıkardıkları sesler ile yollarını kestiren körler de seslerin yankılanması olayından faydalanmaktadırlar. Yarasaların bu noktada çok hassas şekilde duyabildikleri, mağaranın karanlığında uçan pervaneleri bile seslerin yankılanmasına göre avlayabilmelerinden anlaşılmaktadır. Bunun gibi yunus balıklarının da insan kulağının duyamayacağı kadar yüksek titreşimde ıslık sesleri çıkararak deniz altında haberleştiği son yıllarda anlaşılmıştır. Deniz altındaki ka-

ranlıkta bile ıslık seslerinin yankılanmasını değerlendirerek gidebilen yunus balıkları gözle görülmeyen cam engellere bile çarpmamaktadır.

Hayvan haberleşmesinde işaretler

Hayvan haberleşmesinde, türlerin birbirlerini tanıması veya cinsel yakınlaşma ile çiftleşme gibi amaçlar da bulunduğu halde en gelişmiş haberleşme işaretlerinin, tehlikeye karşı korunma ve yiyecek maddelerine yöneltme için kullanıldığı görülmektedir.

TEHLİKEYE KARŞI VERİLEN İŞARETLER

KORUNMA İŞARETLERİ

Kendilerine saldırılan hayvanlar çıkardıkları sesler ile, ne kadar tehlikeli olabileceklerini karşısındakilere belirtmekte ve kendilerini korumaktadır. Çıngıraklı yılanın çıkardığı ses bu çeşit korunma işaretine iyi bir örnektir.

TEHLİKE İŞARETİ

Bazı cins balıklar sürüye doğru yapılacak bir saldırı karşısında hemen kimyasal bir madde çıkarmaktadır. Denizde yayılan bu maddeyi duyan aynı cins balıklar o yerden uzaklaşarak tehlikeden kurtulmaktadır. Fakat bu kimyasal maddeyi köpek balıkları da çok sevdiğinden tehlike yayan balıkların yeri anlaşılmakta ve sürüyü kurtaranların kendile i az sonra köpek balıklarına yem olmaktadır.[F1.56]

İMDAT İŞARETLERİ

Bir cins karga, kendisine saldırıldığı zaman imdat işareti vermek sureti ile bütün kargaları yardımına çağırmaktadır. Bunun üzerine saldırganın etrafına üşüşen kargalar çığlıkları ile saldırganı ürkütüp kaçırmaktadır.[F1.56]

UYARMA İŞARETLERİ

Çekirgeler her sıçrayışlarında önce yanındakilere işaret vererek biraz sonra sıçrayacaklarını bildirmektedir. Bu çeşit işaretin görevi sadece uyarma olduğundan, işareti alan çekirgeler hiçbir şey yapmamaktadır. Eğer bir tarlada bulunan çekirge sürüsünden bir tanesinin yakınına bası-

lacak olursa bu çekirge, uyarma işaretini vermeye fırsat bulamadan havalanmaktadır. Bu durumda habersiz fırlayan çekirgeyi gören yanındakiler ve zincirleme tepki yüzünden, kısa bir süre sonra bütün tarladaki çekirgeler, uyarma işareti almadıkları için havalanmaktadır.[F1.58] Burada haberleşme değeri taşıyan şey işaretin verilmesi değil verilmemesi olmaktadır.

YİYECEK MADDESİNE YÖNELTEN İŞARETLER

Bunlar özellikle karıncalar ve arılar tarafından kullanılmakta ve yiyecek maddelerini bulup yuvaya hep birlikte taşıma gibi toplumsal bir işbirliğini sağlamaya yaramaktadır.

KARINCALAR

Yiyecek maddesi aramaya çıkan öncü karıncalar bir şey buldukları zaman yiyecek maddesinden yuvaya dönerken yol üzerine kokulu maddeler bırakmak sureti ile yiyecek ve yuva arasındaki yolu belirtmekte ve yiyecek bulduklarını yuva arkadaşlarına haber vermektedir. Yuvadan çıkan karıncalar da rastladıkları koku tanelerini antenleri ile yoklamaktadır. İnsanların, iki göz ile eşyaların derinliğini, iki kulak ile de seslerin yönünü ve derinliğini ölçebilmeleri gibi karıncalar da koku tanelerini, iki tane olan antenleri ile ölçerek bir bakıma kokuyu üç boyutlu olarak duymaktadır. Böylece koku tanelerinin gösterdiği yönü anlayan karıncalar hangi tarafın yuvaya, hangi tarafın yiyeceğe ulaştığını her zaman için ölçerek yollarını kaybetmeden yiyecek maddesi ile yuva arasında gidip gelmektedir.[F1.53-65]

ARILAR

Bir öncü arı bal yapılacak bir kaynak bulduğu zaman bu bal özünün cinsi ve miktarı ile, bulunduğu yerin yönü ve uzaklığına ait dört çeşit bilgiyi bir arada kovan arkadaşlarına iletebilmektedir. Arı kovanının içerisi karanlık olduğundan bütün bu haberler, öbür arılar tarafından çoğunlukla dokunma duyusu yolu ile alınmaktadır.

Balözünün cinsi

Kovandaki arılar yiyecek maddesi bulmuş olan arının üzerindeki çiçek tozlarını koklayarak balözünün cinsini kestirmektedir.

Balözünün miktarı

Öncü arı, bulmuş olduğu yiyecek maddesinin çokluğu ile doğru orantılı olarak uçuş işaretini ayarlamaktadır. Öncü arı çok enerjik şekilde uçarsa o zaman daha az balözü bulan arılar yavaş yavaş uçuşu bırakmakta ve en hızlı şekilde uçan arının bulmuş olduğu kaynağa gidilmektedir.

Balözünün yönü

Eğer balözü kovanın etrafındaki 50 metre yarı çaplı daire içinde ise o zaman öncü arı sadece bir halka çevirecek şekilde uçmaktadır. Bu durumda bütün arılar dışarı fırlayarak her yönde dağılmakta ve az sonra balözünün kaynağını bulmaktadır.

Eğer balözü kovandan başlayarak 50 metreden daha uzakta bulunuyorsa o zaman öncü arının uçuş şekli de yavaş yavaş değişmekte ve tek yerine çift halka olmaya başlamaktadır.[F2.71] Çift halka uçuşunda öncü arı yatay olan petek üzerinde bir sekiz rakamı çizmektedir. Önce yiyeceğin bulunduğu yöne doğru uçan öncü arı sağa bir halka çizerek eski yerine gelmekte sonra gene balözü yönüne doğru uçarak bu kere sola bir halka çizmektedir. Bu sekiz uçuşunu tekrarlayan öncü arı iki halkayı birleştiren çizgiyi uçarken balözüne doğru yönelmiş olduğundan kendisi ile birlikte karanlıkta uçan arılar da bu yönü ezberlemekte ve sonra hep birden dışarı uğrayarak balözüne doğru uçmaktadır.

Balözünün uzaklığı

Öncü arının belli bir süre içinde çevirdiği çift halkaların sayısı yiyecek maddesinin uzaklığı ile ters orantılıdır. Balözü kovana ne kadar uzaksa öncü arı da o kadar az .sayıda uçuş yapmaktadır.[F2.73]

Örnek	**Dakikadaki uçuş sayısı**	**Balözünün kovandan uzaklığı**
	40 çift halkalı uçuş	100 metre
	28 " " "	200 "
	18 " " "	1000 "
	8 " " "	6000 "

Özellikle balözünün yönünü göstermede öncü arıların ne kadar hassas bir mekanizmaya sahip oldukları şu denemelerden anlaşılmaktadır. Yatay duran arı peteği öncü arının uçuşu sırasında 180 derece tersine

çevrilse bile öncü arı tıpkı pusulanın iğnesi gibi balözüne yönelmiş olarak kalmakta ve peteğe bağlanarak yönünü değiştirmemektedir. Eğer yatay duran petek diklemesine konursa o zaman balözü yönüne uçulamayacağından, öncü arının da yön bildiremeyeceği sanılabilir. Böyle bir durumda daha önce yeryüzü düzlemine göre ayarlanan "yatay" yönelme sistemi bu kere yer çekimine göre ayarlanan "dikey" bir yönelme sistemine çevrilmektedir. Bu yeni sisteme göre eğer öncü arı yerçekimi yönünde aşağı veya yere doğru yönelirse o zaman kovandan çıkan arılar güneşi arkalarına alarak uçacak demektir. Eğer öncü arı yukarı veya havaya yönelirken sola 60 derecelik bir sapma ile sol yukarıya doğru uçarsa o zaman da kovandan çıkılınca güneşe doğru değil 60 derece sola doğru sapılarak uçulacağı ve balözüne varılacağı anlaşılmaktadır.[F2.77]

Böylelikle karıncalar ve özellikle arılar buldukları yiyecek maddelerine ait bilgileri tavuklar gibi oldukları yerde haber vermekten çok yiyeceğin bulunduğu yer ve zamandan "ayrık" bir yer ve zamanda kendi yuva ve kovan arkadaşlarına bildirebilmektedir. İnsan dilinin belki en önemli özelliklerinden birisi de "ayrık dil" denilen bu, yer ve zamandan kopabilme özelliği olduğundan hayvan dilleri içerisinde karıncaların ve özellikle arıların, insan diline en çok yaklaşan haberleşme sistemlerini kullandığı söylenebilir.

Hayvan haberleşmesi üzerine yapılan çalışmalar sonunda bazı pratik faydaların da sağlandığına işaret etmek gerekmektedir. Özellikle hava alanları yakınında bulunan bazı kuşlar jet uçaklarının motorları tarafından emildikleri zaman zarara sebep olmaktadır. Buna engel olmak üzere bu kuşların daha önceden banda alınmış tehlike çığlıkları uçakların hareketinden önce hoparlörler ile çalınmakta ve bunun sonucunda bütün kuşlar havalanıp uzaklaşmaktadır. Aynı şekilde sıtma savaşlarında dişi sivri sineklerin, bataklık kenarlarında kurulan hoparlörlerden çalınan aşk ezgilerine gelen erkek sivrisinekler[1] toptan öldürülmektedir.[F1.168] Veya bir tarlada bulunan kuşların sayısı bilimsel araştırmalar için gerektiğinde hoparlörlerden yayılacak bir tehlike işareti ile bütün kuşlar havalanmakta[4] ve fotoğrafları çekilerek sayımları yapılabilmektedir. Bundan başka, arı yetiştirmede kovanların açılması için duman püskürtmek gerekmemektedir; çünkü arıbeyinin daha önce banda alınmış vızıltılı sesi çalınınca kovandaki bütün arılar bu süre içerisinde kıpırdamadan hareketsiz kalmaktadır.[F1.161]

İnsanların, özellikle görme ve işitme kanalları ile anlaşmalarına karşılık hayvanlar öbür kanalları da kullanmaktadır. Bu kanalların incelenmesi ile, insan haberleşmesinin de daha etkili bir hale getirilebileceği

düşünülmektedir. Sözgelimi ayda hava bulunmadığından insanların ses ve konuşma yolu ile haber iletemeyecekleri açıktır. Ayrıca ayın üstü karanlık veya sisli olabileceğinden, gözle görülen işaretler de işe yaramayabilir. Oysa koku alma, dokunma veya manyetik alan gibi yollar ile geliştirilecek bir haberleşme sistemi bu gibi durumlarda büyük faydalar sağlayabilecektir. Bundan ayrı olarak ruh hastalarının, belki de sadece göz ve kulak yolu ile anlaşmaya çalıştıkları için normal kimseler ile bir bağlantı kuramayabildikleri düşünülmektedir. Oysa dokunma yolu gibi başka bir kanal üzerinden geliştirilecek olan bir haberleşme şekli belki de bu hastalar ile yeni bir bağlantı yolu kurulmasına fırsat verecektir.[F1.153]

Böylelikle normal insan haberleşmesinden ayrı bir sistemin, insan dili üzerine ne şekilde ışık serpebileceği görülmüş olmaktadır. Gerçekten insan haberleşmesini daha iyi anlamak için bunun ne olduğu kadar ne olmadığını da araştırmak gerekmektedir.

NOTLAR

HAYVAN HABERLEŞMESİ

1 (s 132) Bir insan kendi insan dili hakkında konuşabilir, fakat bir arı kendi uçuşu hakkında "uçamaz". Burada insan dili, kendisine bakacak kadar kendisinden sıyrılmış ve soyutlaşmıştır. Özellikle lengüistik çalışmalar böylesine soyutlaşmış bir düzeyde yapılır. Lengüistik eserlerin tenkidi ise dil hakkında söylenenler hakkında söylenen bir şey olduğu için bir derece daha soyutlaşmıştır.

2 (s 132) Papağan ayrıca "seni seviyorum" sözüne yarıdan başlayarak sadece "seviyorum" diyemez. Çünkü "seni seviyorum" sözü onun için bir içgüdüsel bütün-dür, parçalanamaz.

3 (s 138) Fakat bu yol, göründüğü kadar fayda sağlamamaktadır. Çünkü gelen sivrisineklerin hepsi yok edilse bile dişiler gene ortada kaldığından sivrisinekler yeniden üremektedir.

4 (s 138) Tehlike işaretlerinin, hayvanlar dünyasında bir dereceye kadar evrensel bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Çünkü, Fransa'daki martıların banda alınmış tehlike çığlıkları Türkiye'de yapılan bir denemede Doğu Karadeniz bölgesinde çalınınca buradaki martıların da hep birden havalandıkları görülmüştür. Oysa daha başka işaretler hoparlörden gene aynı derecede şiddetle yayınlandığı halde martılarda bir hareket görülmemiştir. Bu da hayvan dillerinde bile bazı genel özellikler bulunabileceğini göstermek bakımından dikkate değer.

DANIŞILAN ESERLER

HAYVAN HABERLEŞMESİ

B1 BENVENISTE, E "Communication Animale et Langage Humain", ***Problèmes de Linguistiques Générale,*** (: ***Diogène,*** **1952**), Gallimard, Paris, **1966**, ss 56-62.

B2 BROWN, R ***Words and Things,*** Free Press, Glencoe, **1958** (1963), ss 155, 193.

C1 CARMICHAEL, L "The Early Growth of Language in the Individual", ***New Directions in the Study of Language,*** ed E Lenneberg, MIT Press, Massachusetts, **1964**, ss 2-8.

C2 CHERRY, C ***On Human Communication,*** MIT Press, Massachusetts, **1957**, (1959), ss 3-23, 75-82, 279.

F1 FRINGS, H; FRINGS, M ***Animal Communication,*** Blaisdell, New York, **1964**, ss 3-9, 53-71, 151-180.

F2 FRISCH, K von ***Bees: their Vision, Chemical Senses and Language,*** Cornell UP, New York, **1950** (1964), ss 53-96.

H1 HALL, R A jr ***Linguistics and your Language*** Anchor A 201, New York, **1960**, ss 121-122.

H2 HOCKETT, C F ***A Course in Modern Linguistics,*** Macmillan, New York, **1958** (1961), ss 569-585.

H3 HOCKETT, C F "Animal Languages and Human Language", ***The Evolution of Man's Capability for Culture,*** ed J N Spuhler, Wayne State UP, Detroit, **1965**, ss 32-38.

H4 HOCKETT, C F ASCHER, R "The Human Revolution" ***Current Anthropology***, vol 5, no 3, **1964**, ss 135-147.

K KELLOGG, W N ***Porpoises and Sonar,*** Phoenix PSS 518, **1961**, ss 70-73, 151-158.

L1 LENNEBERG, E "A Biological Perspective of Language" ***New Directions in the Study of Language***, ed E Lenneberg, MIT Press, Massachusetts, **1964**, ss 67-71.

L2 LILLY, J C ***Man and Dolphin***, Doubleday, New York, **1961**, ss 11-39, 295-300.

L3 LINDAUER, M ***Communication among Social Bees***, Harvard UP, **1961**, ss 32-58.

S1 SCHLAUGH, M ***The Gift of Language***, Dover T 243, New York, **1942** (1955), ss 1-11.

S2 SKINNER, B F ***Verbal Behavior***, Appleton, New York, **1957**, ss 461-470.

ISLIK DİLİ

Islık dili, normal konuşma yerine ıslık çalma sureti ile sağlanan bir haberleşme çeşidi olup ıslık dili kullanan topluluklar eldeki bilgilere göre bütün dünyada sadece birkaç tanedir. Bunlardan birisi Kanarya adalarında, öbürü Fransız Pirenelerinde, bir başkası da Meksika'da bulunmaktadır. Türkiye'de de böyle bir ıslık dilinin bulunduğu öğrenilmiş ve Giresun'a bağlı Kuşköy'de 1966 yılında Batılı uzmanlar ile kitabın yazarı tarafından yapılan çalışmalarda şu bilgiler ve sonuçlar elde edilmiştir.

Kuşköylüler tarafından kullanılan ve adına *ıslıkça* denebilecek olan bu ıslık dili bir vadi ile ayrılan yamaçlarda oturan köylülerin birbirlerine gidip gelme zorluğu karşısında geliştirilmiş görünmektedir. Islık dilinde sadece belli anlamlara gelen ıslık işaretleri bulunmamaktadır. Eğer bulunsaydı ortaya sadece sayılı birkaç ıslık kelimesinden kurulu bir sistem çıkmış olurdu. Oysa ıslık dili bir yandan normal Türkçe kelimeleri telaffuz etme hareketleri yapılırken öbür yandan da ıslık çalma sureti ile elde edilmektedir. Böylece ortada sadece ıslık duyulmakta fakat normal ıslıktan ayrı olarak ıslık çalanın bütün telaffuz hareketleri de dudaklarındaki ve avurtlarındaki adale değişmelerinden izlenebilmektedir. Normal konuşmada ses telleri titreştiği halde fısıldayarak konuşmada sadece nefes çıkar. Eğer fısıldayarak Türkçe konuşurken dudaklar ıslık çalınır gibi büzülüp de konuşma organlarının hareketleri kuvvetli bir nefesle normal konuşmadaki gibi devam ettirilirse ıslık dilinin çalınış şekli elde edilmiş olur.

Bu bakımdan Kuşköy ıslıkçası yepyeni işaretlerden kurulu bir dil olmayıp Türkçe konuşmanın ıslık çalarak söylenmiş fakat biraz eksik ve güdük bir şeklidir. Köylüler normal konuşmada söyleyebildikleri kelimeleri ıslıkla da telaffuz ederek çalabilmekte fakat çaldıkları ıslık kendilerine dinletilince yakını olmadıkları kelimeleri tanımakta güçlük çekmektedirler. Bunun de sebebi ıslık çalarken bütün telaffuz hareketleri yapılmaya çalışıldığı halde dudakların büzük olması sebebi ile bu telaffuzların güdük kalmasıdır. Böyle olunca çalınan ıslıkları banttan dinleyen köylüler bu ıslık telaffuzu içerisinde, kelimeleri tanımaya yarayacak işaretler ve ipuçları bulamamaktadırlar.

Yapılan çeşitli dönemlerin istatistik sonuçlarına göre ıslık dilinde bütün anlaşmayı /i.ö.ü/ vokalleri ile /f.ç.k/ konsonları sağlamaktadır. Türkçenin bütün sesleri bu altı sesin içerisinde gruplanarak telaffuz edilmekte veya bu altı ses halinde duyulmaktadır. Türkçe seslerin, bu altı temel sesten hangisi içerisinde gruplandığı aşağıda gösterilmiştir.

grup 1	grup 2	grup 3
i ü	e ö	ı u
		a o
/i/	/ö/	/o/

grup 4	grup 5	grup 6
p b	t d ç c	k g
f v	s z r l	
h m	ş j n y	
/f/	/ç/	/k/

Böylece her ses kendi şekli ile çıkmayıp başka bir ses olarak çıktığı için bir bakıma "şifrelenmiş" olmaktadır. Normal şifrelerde her işaretin yerine bir başkasının konması gibi ıslık dilinde de her sesin yerine konuşma organlarının ıslık çalmada aldığı şekil yüzünden bir başkası geçmektedir. Oldukları gibi telaffuz edilen seslerden sadece altı tanesi temel sestir; öbürleri şu şekilde değişerek çıkmaktadır.

Örnek

Konuşulan normal sesler	dil	biliminde	yöntem
Seslerin altı temel ses	i	i i i ö	ö ö
ile yer değiştirmesi	ç ç	f ç f ç ç	ç ç ç f
Islıkçada şifrelenmiş			
olarak duyulan sesler	çiç	fiçifiçiçö	çöççöf

Her sesin ıslıkçadaki eşdeğer sesi bilindiği için verilecek herhangi bir cümlenin, ıslık çalındığı zaman ne şekilde çıkacağı önceden kestirilip bir kâğıt üzerine yazılabilir.

Örnek

Düz söz	Jandarma	geliyor,	tabancanı	sakla
Islıkça	çoççoçfo	köçiçoç	çofoççoço	çokço

Bu şekilde, önceden hazırlanmış ıslıkça cümleler yabancı bir dil-denmiş gibi bazı ıslıkçılara çaldırılıp öbürlerine de dinletildiği zaman /çoççoçfo.../ gibi ıslıkça cümlelerin, "Jandarma geliyor..." şeklinde doğru olarak anlaşıldığı görülmüştür. Bu deneme de gerçekten, ıslık çalan kimsenin, kendi konuşma seslerini önce ıslıkçadaki altı ses ile şifrelediği, ıslık duyanın da bu sesler arasından yakalayabildiği akustik özelliklere dayanarak şifrelenmiş konuşma seslerini çıkarabildiğini göstermektedir. Böylece köylülerin, normal kelimelerin ıslıkçaya göre şifrelenmiş şekillerine niçin normal Türkçe kelimelermiş gibi tepki gösterdikleri anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle ıslık çalanlar kendileri için gerekli olan kelimelerin ıslıkçaya şifrelenmiş şekillerinden kurulu yeni bir kelime düzeni içerisinde birbirleri ile anlaşmaktadırlar. Köylülerin her zaman kullandıkları bu gibi kelimelerin ıslıkçadaki şekilleri şöyledir.

Örnek

imece	**/iföçö/**
kasaba	**/koçofo/**
muhtar	**/fofçoç/**
tahsildar	**/çof çiççoç/**
kaymakam	**/koçfokof/**
jandarma	**/çoççoçfo/**
ormancı	**/oçfoççо/**

Türkçenin bütün sesleri altı temel ses ile şifrelendiği için birçok kelimelerin aynı telaffuz edileceği ve bundan da karışıklık doğacağı sanılabilir. Oysa. görüldüğü gibi kelimelerin hemen hepsinin telaffuzları az da olsa birbirlerinden ayrıdır. Ayrıca ıslık ile anlaşmada kullanılan kelimelerin sayısı sınırlı olduğundan şifrelenmiş bir ıslıkça cümleyi duyan kimse sözün akışına bakarak hangi kelimeden sonra hangisinin geleceğini bilmektedir. Sözgelimi "jandarma..." kelimesini çok iyi bildiği için bunu ıslıktan hemen tanıyan birisi daha sonraki kelimeyi çok iyi duymasa bile bunun her halde "...geliyor" olacağım kestirebilmektedir. Bu da ıslıkla anlaşmada toplumsal çevrenin ve köydeki yaşayış düzeninin ne derecede önemli olduğunu göstermektedir. Islıkçanın, özellikle imece için birbirinden yardım isteme; jandarma, ormancı, kaymakam gibi devlet memurlarının yaklaştığını haber verme; yayladan veya kasabadan gelenleri bildirme veya bunlardan haber sorma gibi konularda kullanılması Türkçenin eksik ve güdük bir şekli olan ıslıkçanın, önceden belirlenmiş ve sınırlı konularda bu durumu ile de etkili olabileceğini ve bir haberleşme değeri taşıyabileceğini göstermektedir.

DANIŞILAN ESERLER

ISLIK DİLİ

B BUSNEL, R G; ve başkaları — "Un Cus de Langue Sifflée Utilisée dans les Pyrénnées Françaises", ***Logos*, 1962**, vol 5, no 2, ss 76-91.

C1 CHERRY, C — ***On Human Communication***, MIT Press, Massachusetts, **1957** (1959), ss 18, 305.

C2 CLASS, A — "Phonetics of the Silbo Gomero", ***Archivum Linguisticum*, 1957**, vol 9, no 1, ss 44-61.

C3 COWAN, G M — "Mazateco Whistle Speech", ***Language*, 1948**, vol **24**, ss 280-288.

D DIXON, R M W — ***What is Language?***, Longmans, London, **1965** (1966) ss 169-170.

G GLEASON, H A jr — ***Descriptive Linguistics***, Holt, New York, rev ed **1961**, ss 379-384.

H1 HILL, A A — ***Linguistic Structures***, Harcourt, New York, **1958**, ss 44-51.

H2 HOCKETT, C F — "The Problem of Universals in Language", ***Universals of Language***, ed J Greenberg, MIT Press, Massachusetts, **1963**, s 14.

H3 HOCKETT, C F ASCHER, R — "The Human Revolution" ***Current Anthropology*, 1964**, vol 5, no 3, s 139.

M MILLER, G A — ***Language and Communication***, McGraw-Hill, New York, **1951**, ss 100-114.

O OSTWALD, P — "When People Whistle", ***Language and Speech*, 1959** vol 2, s 140.

W WEINREICH, U — ***Languages in Contact***, Mouton, The Hague, **1964**, ss 3-4.

GENEL SEMANTİK

Kelimelerin anlamı ile uğraşan bilim dalına *semantik* denmektedir. *Genel semantik* terimi ise genel bir anlam bilimini anlatmaktan çok kişi ve toplum bağlantılarında kelime anlamlarının nasıl yanlış kullanıldığını ve huzursuzluklara nasıl sebep olduğunu inceleyip bunları düzeltme işi ile uğraşan bir dalı göstermektedir. Bu çalışma alanının kurucusu olan Korzybski'nin[1] temel fikirleri şunlardır.

Dünyada sonsuz sayıda olaylar ve gerçekler bulunduğu halde insan dillerinde bunları anlatacak ve yansıtacak kelimelerin sayısı sınırlıdır. Bu yüzden bir kelime birden fazla gerçeği, olayı veya durumu anlatmak için zorlanmakta ve bu geniş anlam yükü altında ezilmektedir. Kelimelerin işaret ettikleri anlamlar böylece birbirine karıştığından hiçbir kelimenin anlamı kesinlikle belli olmamakta bu yüzden de gerek insanlar gerekse toplumlar arasında çeşitli anlaşmazlıklar doğmaktadır. Bu durma engel olmak için de önce kelime anlamlarının kesinlikle tanımlanması ve açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Ondan sonra insanların da bir eğitimden geçirilerek anlamlara karşı nasıl doğru tepkiler gösterecekleri öğretilmedir. Bu yapıldığı zaman herkes kullanılan kelimelerin anlamını açıklıkla kavrayacak ve gereksiz şekilde tepki göstermeyerek kendi ruh sağlığını koruyacaktır. Korzybski'nin 1933'te yayınlanmış eseri olan *Bilim ve Sağlık* yazarın bu amacını belirtmektedir. Bir bilim adamından çok bir hayal kurucu, bir reformcu veya bir insanlık misyoneri[B1.223] izlenimini uyandıran Korzybski'nin yığın halinde söylediği şeyler arasında dil ve anlam teorisi bakımından önemli noktalar da bulunduğu için Genel Semantik bir yandan filozofların ve eğitimcilerin öbür yandan da dilcilerin dikkatini çekmekten geri kalmamıştır.

Gerçekten Genel Semantikçilerin de işaret etmiş olduğu gibi dünyadaki çeşitli nesnelerin ve kavramların, insan dilinde birer etiketi veya kelimesi bulunmaktadır. Nesneler ve kavramlar ile kelimeler arasındaki temel ayrılıklardan bir tanesi birincilerin birer varlık, ikincilerin ise sadece bunları gösteren birer işaret olmasıdır. Sözgelimi "çingene" bir insandır, bir varlıktır; fakat /ç.i.n.g.e.n.e/ ses dizisi, bu insanı gösteren bir ses işaretinden başka bir şey değildir. İnsanlar, aradaki bu bağlantıyı karıştırdıkları için çeşitli varlıkların kendilerine tepki gösterecekleri yerde

bu varlıkların işaretleri olan kelimelere tepki göstermektedirler. Bir insanın "çingene X" ve "çingene W"ye kızması "Bay Q çingenedir" sözüne bakarak "çingene Q"ye de kızmasını gerektirmez; çünkü, "Bay Q" yeni bir insandır. Burada "Bay Q"nun kendisine değil, "çingene" kelimesine tepki gösterilmiştir. Bu ise insanlık bakımından haksız bir durum yaratmakta ve birçok insanları mutsuz kılmaktadır. Çünkü böyle bir kötü eğitim sonucunda "kelimelerin diktatoryası" kurulmuş olmaktadır. İnsanlar kelimelerin esiri olmakta ve gerçekler dünyasından çekilerek kelimelerin anlamlarından kurulu bir dünyada yaşamaya başlamaktadırlar; bütün davranışları da kişilere, nesnelere ve kavramlara değil sadece kelimelere karşı olmaktadır.[2] Sözgelimi hiç tanımadıkları insanları "gerici", "sosyalist" gibi kelimeler ile damgalamakta "Arap", "Yahudi" gibi kelimeleri küçük düşürücü anlamlarda kullanmaktadırlar.

Genel Semantikçilere göre, bu durumun düzelmesi için yapılacak şey insanların kelimelere karşı gösterdikleri tepkileri yeni baştan eğitimden geçirmektir.[3] Böyle yapılınca insanların dil davranışları sıhhatli bir şekil alacak; insanlar ve toplumlar arasında gereksiz nefretler azalacak veya yok olacaktır. Bu şekilde bir eğitimden geçen kimse "tiyatroyu sevmiyorum" gibi genel hükümler vermekten kaçınacaktır. Çünkü sahneye konan oyunlar çok farklı türlerden olduğu gibi yorumlanış, sahneye uygulanış ve oynanışları bakımından da başka başkadır. Ayrıca bir insan ilk gittiği piyesleri kendi kişisel bunalımı yüzünden de beğenmemiş olabilir. Bu gibi yanlış tepkileri karşılamak üzere Genel Semantik eğitiminden geçmiş birisi bütün tiyatroyu genel olarak suçlayacak yerde daha özel konuşarak "Klasikleşmiş oyunların modernize edilerek oynanmasını sevmiyorum" gibi belirgin bir cümle kullanacaktır. Tersine, beğendiği şeyleri de gene özel olarak belirterek "kişilerin ruh bunalımlarını işleyen oyunları seviyorum" gibi gene belirgin bir söz söyleyecektir. Böylelikle insanlar arasında nefret azalacak, sevgi çoğalacak ve insanlar dünyayı daha sıhhatli bir açıdan görmek sureti ile daha mutlu olacaklardır.[4]

Bu gibi dileklerin bilimsel açıdan her ne kadar bir değeri yoksa da[5] Genel Semantikçilerin, kelime anlamlarına ait özellikleri ve anlamların kaypaklığını belirtmeleri insan dilinin daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olmuştur denebilir.

NOTLAR

GENEL SEMANTİK

1 (s 145) Korzybski birinci dünya savaşında Rus ordusunda görev almış ve harp esirlerinin sorgulamalarında bulunmuştur. Böylelikle insan psikolojisine ilgi duyan bu istihkam subayının bütün fikirleri ***Genel Semantik*** diye adlandırdığı bir çalışma alanında yeşermiştir.[L.7]

2 (s 146) Özellikle reklamcılar ve siyaset demagogları halk kitlelerinin kelimelere olan tepkilerini esas alarak bu toplulukları belirli amaçlara yönelebilmededirler.[R.21]

3 (s 146) Bu amaçla 1938'do kurulmuş olan bir "Genel Semantik Enstitüsü" o zamandan beri Korzybski'nin metotlarına göre eğitim yapmakta ve *ETC* adlı bir genel semantik dergisi yayınlamaktadır.[B.2]

4 (s 146) Korzybski insanların belli kelimelere olan tepkisini daha iyi kanallara yöneltmek için çeşitli yazı şekillerinden faydalanmayı ileri sürmüştür. Sözgelimi İnönü$_1$, İnönü$_2$ veya Halk Partisi$_{1923}$, Halk Partisi$_{1967}$ şeklinde yazılacak kelimeler belli bir insanın veya partinin, ayrı ayrı tarihlerdeki özelliklerini belirteceğinden bu kelimelere gösterilen tepkiler de daha bir kesinlik kazanacaktır. Bir insan İnönü$_1$'e kızacak, İnönü$_2$'yi beğenebilecek veya tam tersine bir tepki gösterebilecektir. Esas amaç ayrı tarihlerde bambaşka iki insan olabilen bir kimsenin adına gösterilecek tepkiyi daha iyi ayarlayabilmektir.[B2]

5 (s 146) Korzybski'nin eseri hakkında yapılan şu tenkit dikkati çekmektedir: "Korzybski'nin eserinde yeni olan hiçbir şey iyi değildir, iyi olan hiçbir şey de yeni değildir."[R.13]

DANIŞILAN ESERLER

GENEL SEMANTİK

B1 BLACK, M — ***Language and Philosohy***, Cornell UP, New York, **1949** (1963), ss 223-246.

B2 BLACK, M — "General Semantics", ***Encyclopedia Britannica***, **1959**.

C CARROLL, J B — ***The Study of Language***, Harvard UP, Cambridge, **1953** (1966), ss 47-48.

G GLEEN, E S — "Semantic Difficulties in International Communication", ***Our Language and our World***, ed S I Hayakawa, Harper, New York, **1953** (1959), ss 12-34.

H HAYAKAWA, S I — ***Language in Thought and Action***, Harcourt, New York, **1949**, ss 69-136.

K KORZYBSKI, A — ***Science and Sanity***, The Institute of General Semantics, Connecticut, 4. ed, **1958**, ss 7-98.

L LEE, I J — ***Language Habits in Human Affairs***, Harper, New York, **1941**, ss 69-152.

R RAPORT, A — "What is Semantics?", ***The Use and Misuse of Language***, ed S I Hayakawa, Premier T 166, Connecticut, **1952** (1962), ss 11-25.

DİL İÇİ DÜNYA GÖRÜŞÜ

Genellikle insanların ve toplumların, dil aracını yarattıkları söylenmekteyse de bunun tersine dilin, insanlara ve toplumlara biçim verdikleri fikri de savunulmaktadır. ***Dil-içi dünya-görüşü*** denebilecek bu fikre göre bir toplumda yaşayan insanlar çevrelerindeki dünyayı gerçekte olduğu gibi değil dillerinin kendilerine sunduğu şekilde görmektedirler. Böyle olunca tek ve aynı gerçekler dünyası ayrı ayrı diller konuşan insanlara ve bunların kurduğu toplumlara başka başka gözükecektir. Bu bakımdan ayrı toplumlarda yaşayanların, ayrı dil konuştukları için bazı kere birbirleri ile uzlaşamayışları normal sayılmalıdır. Dilin, insan düşüncesine bu şekilde biçim verebileceği fikrine daha eski yüzyıllarda da rast gelinmektedir.

İngiliz filozofu F Bacon XVII. yüzyılda şöyle demekteydi: "İnsanlar akıllarının kendi dillerine kumanda ettiğini sanırlar; oysa akıllarını yöneten şey gerçekte dilin kendisidir".[U.251] Alman fikir adamı Humboldt da 1836'da yayınlanmış olan ve çeşitli dil yapılarının insanlardaki ruh gelişmelerini nasıl etkilediğini inceleyen eserinde[1] şunları söylemektedir: "İnsanlar bu dünyada anadillerinin, dünyayı kendilerine tanıttığı biçimde yaşamaktadırlar".[2]

XX. yüzyıl başlarında Amerikalı antropolog-dilci Sapir tarafından yenilenen bu fikre göre bir toplumun kabul ettiği sözde gerçekler dünyası, bu toplumdaki insanların haberi olmaksızın gene o toplumun dil alışkanlıkları üzerine kurulmuştur.[3] Her dil, gerçeği ayrı bir yönden yansıttığı için ayrı toplumların dünyaları da birbirlerinden ayrıdır. Bu toplumlarda yaşayan insanların dünyaları da bu yüzden dolaylı olarak birbirlerine benzememektedir.[4]

Bu görüşü dilden örnekler vermek sureti ile daha da geliştirip yayan kimse[R.293] Sapir'in öğrencilerinden Whorf olmuştur.[5] Esasında kimya mühendisi olan Whorf bir sigorta şirketinde yangınları önleme uzmanı olarak çalıştığı sürece birçok yangınların dil yanılgıları yüzünden çıktığını görmüştür. Bu yangınlardan birisi, üzerine "boş" yazılı bir benzin variline atılan sigaradan meydana gelmiş ve varil içinde bulunan benzin buharı parlamıştır. Whorf'un yorumuna göre ortada bir dil yanılgısı bu-

lunmaktadır; çünkü gerçekte varil buhar ile "dolu"dur. Sigarayı atan işçi "boş" kelimesinin içerisinden bakarak gerçeği yorumlamış ve yanılmıştır.[W3.135]

Böylelikle bir bütün halinde bulunan gerçekler dünyası dillerdeki çeşitli kelimelere göre ayrı biçimlerde dilimlere ayrılmaktadır.[6] Sözgelimi Türkiye'deki birçok köylü için bütün otomobiller birer "makine" veya "araba"dır. Buna karşılık şehirliler aynı otomobilleri "Ford, Dodge, Volkswagen" gibi markalara ayırmaktadırlar, çünkü bu markaların kelimelerini bilmektedirler. Köylüler için bu markaların ve bunlara ait kelimelerin gereği olmadığı sürece arabalar arasındaki ayrılıklar fark edilmeyecektir. Bunun gibi şehirliler de köyde "şişek, toklu, marya, koç" olarak ayrılan hayvanları "koyun" adı altında toplayarak aralarındaki farkı sezemeyeceklerdir; çünkü bu hayvanların ayrılığını gösteren kelimeleri çoğunlukla bilmemektedirler. Bu örnekler de bir dildeki kelimelerin, gerçeği nasıl ayrı ayrı dilimlediğini veya insanları nasıl belli deliklerden bu gerçeği seyretmeye zorladığını göstermektedir.

Fakat insanların, gerçekteki ayrıntıları hiçbir zaman göremeyecekleri de doğru değildir.[7] Köylüler araba çeşitleri arasındaki ayrılığı esasında görebilmektedirler. Fakat dillerindeki "makine", "araba" kelimeleri, köylüleri marka çeşitleri arasındaki noktalara dikkat etmemeye zorlamıştır. Aynı şekilde şehirliler de dişi ve erkek koyun arasındaki farkı görebildikleri halde kullandıkları "koyun", "kuzu" kelimeleri yüzünden başka çeşitler arasındaki noktalara dikkat etmemeye alışmışlardır. Bunun gibi anadili Türkçe olan birisi "kare, dikdörtgen, yamuk, üçgen, daire ve elips" gibi terimleri bildiği sürece çevresindeki nesnelerin şekilleri arasındaki ayrılıkları görerek bunları tanımlayabilecektir. Oysa "kare" ve "dikdörtgen" kelimelerini bilmeyen bir köylü için ortada sadece "dört köşe"li şekiller vardır.

Okumuş bir şehirli "daire" ve "elips" arasındaki ayrılığı görebildiği halde "yumurta biçiminde" bir nesneyi kolay kolay fark edemeyebilir. Buna karşılık Osmanlıcadan "beyzî" veya Fransızcadan "oval" kelimelerini bilenlerin görüşleri daha incelmiş sayılır. Bu da yabancı bir dil bilmenin, bir insanın kendi dilinde de okuyabileceği kitapları yabancı bir dilde izlemesi demek olmadığını göstermelidir. Önemli olan nokta yabancı bir dili bilen bir kimsenin, dünyayı ve gerçekleri daha başka açılardan seyretmesini öğrenişidir. Belli şekilleri "daire", "elips", "oval" olarak ayırabilen bir insanın bu dünyayı görüş inceliği ile, hepsini birden "yuvarlak" adı altında toplayan bir kimsenin dünyayı görüş kabalığı ortadadır. Fakat dünya üzerindeki hiçbir topluluk bütün olarak bir baş-

kasınınkinden daha mükemmel bir dil konuşamamaktadır.[8] Önemli olan nokta her topluluğun, kendisi için gereken kelimeleri türetebilmiş olmasıdır. Bolivya ve Peru'da yaşayan "Aymara" adlı Kızılderili kabilesi Batı Medeniyeti ölçülerine göre ilkel bir topluluk sayıldığı halde sadece patates çeşitlerini anlatmak için 200 ayrı kelime kullanmaktadırlar,[H3.566] çünkü onların yaşayış düzeni böylesine ince bir ayrımı gerektirmektedir. Bu noktadan bakılınca bir Batılı da patates dünyasını çok kaba bir şekilde görmektedir.[9] Buna karşılık bir Aymaralı ise Batılıların "araba, fayton, otomobil, kamyon, minibüs, otobüs, taksi, dolmuş" olarak ayırdıkları araçlar dünyasını gerektiği kadar inçelikle görememek durumundadır.

Romalılar bütün medeniyetlerine rağmen "kahverengi" ve "kurşuni" renklerini karşılayacak kelimeleri kullanmıyorlardı. Bu yüzden yeni-Latin dillerinden Fransızca, "brun" (kahverengi) ve "gris" (kurşuni) kelimelerini Germen dillerinden almak zorunda kalmıştır.[U.246] Germen kavimleri Romalılara göre çok daha düşük bir medeniyet derecesinde oldukları halde hiç değilse bu iki renk kelimesi bakımından daha üstün durumdaydılar.[10] Bu da hiçbir topluluğun, dil bakımından bir başkasına üstün olmadığını göstermektedir. Bütün ayrılık bir toplumun bazı kelimelere, öbürünün de daha başka kelimelere önem vermesindedir. Özellikle aile bağlarını gösteren kelimeler bu görüşü destekleyecek nitelikte-dir.[U.247]

Örnek	Malayaca	İngilizce	Türkçe	Macarca
Büyük erkek kardeş	1 saudara	1 brother	1 ağabey	1 batya
Küçük erkek kardeş	1 saudara	2 brother	2 kardeş	2 öca
Büyük kız kardeş	1 saudara	1 sister	3 abla	3 nene
Küçük kız kardeş	1 saudara	2 sister	2 kardeş	4 hug

Malayacadaki ayrımın Macarcadaki kadar ince olmayışı sadece, Malayaca konuşan toplumun, kardeşlik bağlarının ayrılmasına o kadar önem vermediğini göstermekte ve hiçbir şekilde Macarca konuşan toplumdan daha aşağı olduğuna işaret etmemektedir. İngilizcede de sadece iki tane kelime bulunması bu dili konuşan toplumun, insanlık duyguları bakımından zayıf olduğunu göstermez. Amerika'daki "Apache" Kızılderili dilinde ise bu ayrımlar daha da azalmaktadır. Bu dilde "amca, dayı, hala ve teyze"nin "oğlu veya kızı" için bunlar daha yaşlı veya daha küçük olsun sadece iki kelime kullanılmaktadır. Birisi, konuşan ile aynı cinsiyette olanlar, öbürü de ters cinsiyette olanlar için kullanılmaktadır.[H4.558] Burada sade iki kelime bulunmasına rağmen öbür

yandan, konuşan ile aynı veya ayrı cinsiyette olma gibi başka bir ayrılık gözetilmektedir.

"Hopi" Kızılderili dilinde "uçak, pilot ve böcek" için tek bir kelime kullanılmaktadır. Bunlardan "uçak" cansız, "pilot" insan ve "böcek" de hayvan oldukları halde hepsi de uçabildiği için aralarında bir ayrılık gözetilmemektedir. Buna karşılık "kuş" için ayrı bir kelime bulunmaktadır.[W3.216] Gerçeğin bu şekilde dilimlenişi de Hopiler için kuşun daha önemli olduğunu, bunlardan başka uçan şeylerin, cinsleri ne olursa olsun pek önemli sayılmadığını göstermektedir.

Eskimolara göre çeşitli kar cinsleri kendi yasamla düzenleri bakımından önemli sayılmaktadır. Batılılar için "kar, buz, sulu sepken" gibi birkaç çeşide karşılık Eskimo dillerinde şu gibi kar cinslerini anlatmak için ayrı ayrı kelimeler kullanılmaktadır: yavaş yavaş yağan kar, kuru rüzgarla savrulan kar, toz halinde uçuşan kar, ıslak olarak buzlaşmış kar, üstü buz tutmuş kar, ev yapmakta kullanılan ve kalıp halinde kesilebilen kuru kar, vb.

Bütün bu örnekler her toplumun, içinde yaşadığı düzenin şartlarına göre gerekli kelimeleri türettiğini ve kullandığını göstermektedir.[11] ***Whorf tezi*** [12] adı da verilen bu dil-içi dünya-görüşüne göre her yaşama düzeninde kullanılan anadil içerisinde belli bir dünyacık, bir mikrokozmos bulunmaktadır.[13] Dilde gizli bulunan bu dünyacık dıştaki tabiat dünyasının ufak bir modeli gibidir. Anadilini öğrenmeye başlayan çocuk bir yandan çevresindeki dünyayı tanırken anadilinde bulunan bu dünyacık modeli çocuğun bütün düşüncesine biçim verecek ve çocuğun, dış dünyayı ancak belli açılardan görmesini sağlayacaktır.[14]

Gerçekten, Türkçe öğrenmeye başlayan bir çocuk, dünyadaki hava değişikliklerini "bahar, yaz, güz, kış" kelimeleri ile dörde ayırmaya alışacak ve yıllar geçtikçe bu alışkanlık yerleşeceğinden dünyada beşinci ve altıncı mevsimlerin de bulunabileceğini düşünmeyecektir. Bahar ile yaz arasında bir ara-mevsimini sezebildiği halde, bunu anlatacak bir kelime Türkçede bulunmadığından bu noktayı berraklıkla düşünemeyecektir. Aynı şekilde suyun çeşitli halleri de "buz, su, buhar" olarak üç kısma, renk kuşağı ise "kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lacivert, mor" olarak yedi kısma dilimlenmiştir. Oysa su ile buhar, kırmızı ile mor arasında birbiri içine kesiksiz olarak geçen sonsuz sayıda sıvılık ve renk halleri bulunmaktadır. Fakat Türkçe konuşan bir çocuk anadilini öğrenirken tabiatı da ana dilindeki bu gibi kelimelere göre dilimlemeyi öğrenmeye zorlanmaktadır.

Durum böyle olunca bir dili konuşanların, başka dili konuşanlar ile tam olarak anlaşmaları mümkün olmamaktadır.[15] Whorf bu yüzden insanların konuşacağı tek bir "dünya-dili" fikrine karşı çıkmaktadır;[16] çünkü toplumları birbirinden ayıran şeyler sadece görünürdeki dil kelimeleri değil bu kelimelerin yansıtmış olduğu, dünyayı görüş düzenleridir.[17] Yapılacak şey olsa olsa elden geldiği kadar çok sayıda yabancı dil öğrenmektir. Böylelikle her insan kendi dilinin "tek-dünya-görüşü"nden "çok-dünya-görüşü"ne geçmiş olur. Bu da insanların daha geniş fikirli olması ve başka insanlar ile daha iyi anlaşması için tek çaredir. Böyle yapılırsa milletler arasındaki çatışmaların da azalması beklenebilir. Çünkü Birleşmiş Milletlerde Doğu ve Batı blokuna ait delegeler arasındaki çatışmaların bir kısmı tercümelerde kullanılan kelimelerin, aynı gerçeği iki blokun dil görüşlerinde aynı şekilde yansıtmayışından doğmaktadır.

Whorf tezi her ne kadar ilgi çekici bulunmaktaysa da bilimsel bakımdan doğrulanmadıkça bu tezdeki varsayımların gerçek bir değeri olmaması gerekir. Bu varsayımları kontrol etmek için yapılan bir deneme oldukça olumlu sonuçlar vermiştir.[L2.31] Denek olarak kullanılan Amerikalılardan ve "Zuni" Kızılderililerinden kurulu iki ayrı gruba çeşitli renkler kısa süreler ile gösterilmiş ve daha sonra deneklerin bu renkleri tanımaları istenmiştir. Alınan sonuçlara göre denekler, isimleri kelime olarak anadillerinde bulunan renkleri daha rahatlıkla hatırlamışlardır; buna karşılık anadillerinde kelime olarak isimleri bulunmayan renkleri hemen hemen hiç hatırlanmamışlardır. Bunun da sebebi renkleri gören deneklerin, bunları hatırlamak için dilden faydalanma zorunda olmalarıdır. Denekler sonradan açıkladıklarına göre renkleri önce kendi isimleri olan kelimelere tercüme etmektedirler. Renk ile isim birbirinden çözülmesin diye bu ikisini zihinlerinde birbirlerine bağladıkları için bu işleme ***ilmekleme*** denmektedir.[C2.107] Buna göre, bir renk gösterildiği zaman gerekli isim ile bu renge bir ilmek atılmakta ve renk yerine sadece isim ezberlenmektedir. Daha sonraları rengin kendisi gösterildiği zaman zihinde saklanmış olan isim hatırlanmakta ve isme bağlı olan ilmek çözülerek rengin kelimesinden rengin tanınmasına geçilmektedir. Eğer bir rengin ismi yoksa o zaman ilmekleme işlemi yapılamayacağından rengin hatırda tutulması zorlaşmaktadır. Sözgelimi Zuni dilinde "turuncu" ve "sarı" rengi anlatmak için tek bir kelime kullanılmaktadır; Amerikan İngilizcesinde ise her ikisi için ayrı kelimeler bulunmaktadır. Bu renkler kendilerine gösterildiği zaman Amerikalı denekler her iki renge de ilmek atarak bunları renk isimlerine bağlamaktadırlar. Zuniler ise bu iki

renge birden kendi dillerinde bulunan tek bir renk ismi ile ilmek atmaktadırlar; çünkü, bu iki renk arasındaki ayrılığı görmeye dilleri bakımından alışmamışlardır. Daha sonra bu iki renk kendilerine gösterildiği zaman zihinlerinde sadece bir tek ilmek veya kelime bulunan Zuniler turuncu ile sarı renkleri ayrı olarak tanıyıp hatırlamamaktadırlar. Bu deneme de hiç değilse renkleri tanıma bakımından Whorf tezindeki varsayımlardan bir kısmının doğru olduğunu göstermektedir.

Bu noktada bir soru akla gelmektedir. O da dünya görüşünü etkileyen belli bir gramer ve dil yapısına, ilk baştan nasıl varılmış olduğudur. Buna cevap olarak, her yaşama-düzeninde yeme, oturma, barınma ve ısınma şekilleri gibi bir de konuşma ve anlaşma şekli bulunduğu söylenebilir. Bu bakımdan dil davranışı yaşama-düzeninin bir parçası, bir ürünü olmakta ve bu yüzden dilin yapısı, yaşama-düzeninin yapısına paralellik göstermektedir. Böyle yorumlanınca dünya görüşünü etkileyen şeyin, sadece dilin kendisi olmayıp geniş çapta bir *yaşama-düzeni* olduğu ortaya çıkmaktadır. Dil-içi dünya-görüşü fikri böylelikle insan dilini kuru bir haberleşme aracı saymaktan çok belli bir yaşama-düzeninin parçası olarak ele almakla dil incelemelerine daha başka ve daha taze bir görüş açısı getirmiş olmaktadır.

NOTLAR

DİL-İÇİ DÜNYA-GÖRÜŞÜ

1 (s 149) W von Humboldt, ***Über die Verschiedenheit des Menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts***, 1836.

2 (s 149) İngiliz romancısı Dickens'in, ***David Copperfield*** romanında Mr Micawber'ın bir "kelimeler diktatoryası"ndan söz ettiğine işaret edilmektedir. Buna göre kelimeler insanların konuşmasını ve düşüncesini kıskıvrak bağlamış durumdadır ve bu bakımdan insanlar üzerinde bir egemenlik kurmuştur.[U.154]

3 (s 149) Buna benzer bir fikir, filozof Cassirer tarafından da söylenmiştir: "Diller arasındaki ayrılıkların temelinde, sesler ve işaretler arasındaki başkalıklardan çok dünya-görüşleri arasındaki fark bulunmaktadır.[G.3]

4 (s 149) "Dil alanı teorisi"ni geliştirenlerden Weisberger bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir. Dil, gerçekler dünyasından ayrı bulunmaktadır. Bu gerçekler dünyası insana olduğu gibi görünmez; insan düşüncesi bu gerçekleri yoğurup kendisine göre yeniden kalıplara döker. Bu bakımdan insan dili, insan düşüncesinin yansımış bir hali demektir.[G.3]

5 (s 149) Whorf ortaya iki görüşü birden atmış sayılabilir. Birincisi dillerin birbirlerinden ayrı yapılarda olduğu ve ancak birbirlerine "göre" bir ayrılık gösterdiğidir. İkincisi ise ayrı ayrı dillerin, bunları konuşan insanların fikirlerini yansıtmaktan ayrı olarak bir de bu fikirleri yoğurup onlara şekil verecek kudrette olduğudur.[B.230 W3.212]

6 (s 150) Böyle olunca, gerçeklerin başka başka olup dillerde de başka başka yansıdığını söylemek doğru olmayacaktır. Tam tersine, dilden hareket ederek dillerin başka başka olduğunu ve bu yüzden de gerçekleri başka başka yansıtığını belirtmek gerekmektedir.[W3.235]

7 (s 150) Türk fizikçileri bir bakıma Doğulu oklukları ve standart Avrupa dillerinden başka bir dil konuştukları halde gerçekler dünyasını gene de Batılı meslekdaşları gibi tanımlamaktadırlar. Çünkü Batı terbiyesi ile yetişmiş olduklarından kendi dillerinin değil Batı dillerinin mantığını benimsemişlerdir.[W3.214]

8 (s 151) Kanada'daki Vancouver adasında konuşulan Nootka dilinde bütün kelimeler fiil sınıfındanmış gibi çekilir. Böyle olunca "ev" kelimesi yerine "eviyor", "evecek" "evmişti" gibi biçimler kullanılmakta ve bunlar, "ev"in şimdiki, gelecekteki ve geçmişteki durumlarına işaret etmektedir.[W3.216]

9 (s 151) Kutup yıldızının bağlı olduğu "küçük ayı" yıldız kümesindeki 7 yıldız, Batılılar tarafından 4 tanelik bir kare ve bir de 3 tanelik kuyruk olarak görünmektedir. Oysa Chukchee Kızılderilileri aynı yıldızı 6+1 şeklinde görmektedirler. Batılı mantığına ne kadar aykırı gelirse gelsin bu çeşit başka bir görüş vardır ve dillerin dünyayı görüşlerinin ne kadar başka olabileceğini göstermektedir.

10 (s 151) Navaho Kızılderilileri basit bir kabile sayıldıkları halde birçok dillerde bulunmayacak şekilde iki türlü "kara" renk ayırmaktadırlar. Birincisi kömür gibi nesnelerin rengi olan "kara", öbürü de ışıksızlığın "kara"sı. Bu da dil bakımından "geri topluluklar" diye bir şeyin olmaması gerektiğini göstermektedir.[H4.559]

11 (s 152) Oysa antropolojik araştırmaların geliştiği yakın zamanlara kadar basit kabilelerin kullandıkları dillerin de basit olduğu kabul edilirdi. Bu inanışın tipik örneği "Apache" kızılderililerini ilgilendirmektedir. Amerikan ordusundan Yüzbaşı Bourke'un, "Amerikan Etnoloji Bürosu"na göndermiş olduğu raporlardan birisinde bu yerlilerin, kelime hazinesi bakımından çok fakir oldukları bildirildikten sonra kızılderililerin, bu eksikliklerini kapatmak için işaretler ve mimikler kullandıkları söylenmektedir. Ayrıca Apache Kızılderililerinin, geceleri işaret yapamadıkları için konuşamadıkları, ancak yakılan ateş etrafında birbirlerini görebildikleri zaman konuşabildikleri anlatılmaktadır. Oysa bütün bu söylenenler yanlıştır; ve Batılıların, bir toplumun gelişme derecesi ile bir dilin gelişme derecesini birbirlerine karıştırmalarından ileri gelmektedir.[H3.567]

12 (s 152) Ayrı dilleri konuşan kimselerin dünya görüşleri arasındaki başkalıklar gerçek bir ayrılık değil sadece dillerin yapılarından meydana gelen bir farklılaşmadır. Bu bakımdan diller ancak birbirlerine "göre" ayrıdır. Bu "görelik" özelliğini belirten Whorf ortaya bir ***dil göreliği*** çıktığını söylemektedir. Böyle olunca diller arasındaki ayrılığı bir "dil kesinliği" ile ölçmek yerine, bir "dil göreliği" ile değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu bakımdan insanların başka dillere daha bir "görelik" ile bakmaları, başka dilleri daha bir hoşgörürlük ile karşılamaları dilenebilir.[W3.214]

13 (s 152) Genellikle bir dildeki kelimelerin, o dilin konuşulduğu toplumun yaşayış-düzenine ışık tuttuğu kabul edilmektedir. Oysa "dünya-görüşü" açısından ele alınınca tam tersine kelimelerin gerçek değerlerinin anlaşılması için bu kelimelerin kullanıldığı toplumun ve yaşayış-düzeninin bilinmesi gerekmektedir.[H4.557]

14 (s 152) Burada şöyle bir benzetme yapılabilir. Bir ayna birçok yerinden birden çatlayıp dağılmadan durduğu zaman bu aynada görülen manzara gerçektekinden biraz ayrı olmaktadır. Eğer birçok kimselerin ellerinde, ayrı biçimlerde çatlamış aynalar bulunacak olursa bu insanlar tek bir görüntüyü ayrı ay-

rı ayna dilimlerinde göreceklerdir. Buruda parçalanmış aynaların yerine ayrı ayrı gramer ve kelime yapılarına sahip diller konulabilir. Bu dillerin içinden dünyaya bakanlar tek ve aynı gerçeği ayrı ayrı göreceklerdir.

15 (s 153) İki veya daha fazla dilde yazılmış sözlükler anlaşmaya fazla yardımcı olamayacaktır. Çünkü sözlükler dillerin anlam düzenleri arasındaki ayrılıkları değil benzerlikleri yansıtıp aradaki ayrılıkları bir bakıma ortadan siler.[C2.107]

16 (s 153) Sadece birbirlerinden uzak dillerin değil Batı Avrupa dillerinin bile arasında ayrılıklar olmaktadır. İngilizce "home" (ev, yuva) karşılığında Fransızcada bir kelime bulunmaması bunu bir örnektir.[B.259]

17 (s 153) Oysa elektronik beyin yardımı ile başarılmaya çalışılan ***makineli tercüme***'de dillerin bir tek "makine dili"ne indirilebileceği varsayılmaktadır. Bu görüşe göre, Çince yazılan bir kitap ile Türkçe yazılan bir kitap arasında büyük bir ayrılık yoktur. Esasında ortada bir tek kitap vardır; fakat bu kitap bir yandan Çince ile öbür yandan da Türkçe ile şifrelenmiştir. Varsayım böyle olunca bir dilden öbür dile yapılacak tercümede çözülecek problem iki dilin şifreleri arasında bir bağlantı kurmak olacaktır. Her ne kadar bu görüş Whorf tezi ile çatışma halinde görünmekteyse de gerçekte her iki görüşün ilgilendiği dil alanı ayrı ayrıdır. Makineli tercümede sadece bilimsel ve teknik dil ele alınmaktadır. Zaten evrensel olan teknik bilimler alanında bir dilden öbür dile tercüme etmek sadece kelimelerin karşılığını bulmakla bile başarılmaktadır. Oysa Whorf' tezinde ele alınan dil daha çok kişisel ve toplumsal ayrılığa dayanmaktadır. Kişi ve toplum dünyaları bilim alanındaki kadar evrensel olmadığından bir dilden öbür dile tam bir tercüme yapmak veya bütün dillerin özelliklerini yansıtacak ortak bir dil yaratmak mümkün olmamaktadır.

DANIŞILAN ESERLER

DİL-İÇİ DÜNYA-GÖRÜŞÜ

A ABERCROMBIE, D "The Social Basis of Language", ***Teaching English as a Second Language***, ed H E Allen, McGraw-Hill, New York, **1965**, s 23.

B BROWN, R ***Words and Things***, Free Press, Glencoe, **1958** (1963), ss 230-231.

C1 CARROLL, J B ***The Study of Language***, Harvard UP, Cambridge, **1953** (1966), ss 46-48.

C2 CARROLL, J B ***Language and Thought***, Prentice-Hall, New Jersey, **1964**, ss 106-111.

C3 CHASE, S "Foreword" ***Language, Thought and Reality***, Selected Writings of B L Whorf, ed J B Carroll, MIT Press, Massachusetts, **1956**, ss v-viii.

D DIXON, R M W ***What is Language?***, Longmans, London, **1965** (1966) ss 97-101.

F FRIES, C C ***Linguistics and Reading***, Holt, New York, **1962** (1964), s 78.

G GREENBERG, J H "Concerning Inferences from Linguistic to Non-Linguistic Data" ***Language in Culture***, ed H Hoijer, Chicago UP, **1954**, s 3.

H1 HENLE, P "Language, Thought and Culture" ***Language, Thought and Culture***, ed P Henle, Michigan UP, **1958** (1959), ss 1-24.

H2 HILL, A A "Linguistics since Bloomfield", ***Applied English Linguistics***, ed H B Allen, Appleton-Century, New York, **1958**, s 18.

H3 HOEBEL, E A ***Man in the Primitive World***, McGraw-Hill, New York, **1958** (1959), ss 566-570.

H4 HOIJER, H "The Relation of Language to Culture", ***Antropology Today 1952***, ed A L Kroeber, Chicago UP, **1953**, ss 554-573.

L1 LANDAR, H ***Language and Culture***, Oxford UP, New York, **1966**, ss 25-29, 216-224.

L2 LENNEBERG, E H ***The Language of Experience***, International Journal of American Linguistics, Memoir no 13, Baltimore, **1956**, s 31.

P1 PEI, M — ***Invitation to Linguistics***, Doubleday, New York, **1965**, ss 142-143, 241.

P2 POTTER, S — ***Language in the Modern World***, Penguin A 470, London, rev ed 1961, ss 172-173.

R ROBINS, R H — ***General Linguistics***, Longmans, London, **1964**, s 293.

S SAPIR, E — ***Language***, Harcourt, New York, **1921**, ss 221-235.

U ULLMANN, S — ***Semantics***, Blackwell, Oxford, **1962**, ss 244-247.

W1 WATERMAN, J T — ***Perspectives in Linguistics***, Phoenix P 106, Chicago, **1963**, ss 67-68.

W2 WALKER, D E ve başkaları — "Language, Cognition and Culture", ***Psycholinguistics***, ed C E Osgood, Baltimore, **1954**, ss 192-195.

W3 WHORF, B L — ***Language, Thought and Reality***, Selected Writings of B L Whorf, ed J B Carroll, MIT Press, Massachusetts, **1956**, ss 57-64, 134-159, 207-245.

DİL TARİHLENDİRMESİ

1950 yıllarından az sonra ortaya atılmış olan "dil tarihlendirmesi" metodu ***leksiko-statistik*** veya ***gloto-kronoloji*** isimleri ile de tanınmaktadır. Bu metodun amacı iki ayrı dilde yapılacak kelime sayımlarına dayanarak bu iki dil arasında bulunması mümkün aile bağlantısını tespit etmek ve bu iki dilin birbirlerinden veya her ikisinin tek bir dilden ayrılmasının yaklaşık tarihini bulmaktır.

Çeşitli bilim dallarında kullanılan tarihlendirme metotları başlıca iki türlü olmaktadır.

TOPOLOJİK YOL

Burada iki olaydan hangisinin daha önce veya sonra geldiği belirtilmekle yetinilir. Türkiye tarihinde eğer Cumhuriyetin, Harf devriminden önce geldiği söylenir ve iki olay arasındaki zaman farkı sene cinsinden verilmezse o zaman "topolojik" bir yol tutulmuş olur. XIX. yüzyıldaki tarihsel-karşılaştırmalı lengüistik böyle bir yol izlemiş ve sadece bazı ses değişmelerinin öbürlerinden önce veya sonra geldiğini belirtmekle kalmıştır. Almanca /kayzer/ ve Fransızca /sezar/ kelimelerindeki /k-s/ bağlantısının açıklanmasında /k/ sesi fonetik bakımdan /s/'den daha öne konmuş ve ses değişmesinin /s-k/ yönünde değil /k-s/ yönünde olduğu söylenmiştir. Oysa öbür tarihlendirme yolu bu açığı kapamaktadır.

METRİK YOL

Burada iki olay arasında geçen zaman farkı rakam cinsinden verilmektedir. Türkiye tarihinde 1923'deki Cumhuriyet ile 1960'daki Devrim arasındaki zaman farkının 37 yıl olduğu belirtilirse o zaman "metrik" bir yol tutulmuş olur.

Birçok dillerin yazılı belgeleri elde bulunmadığından bu dillere ait ses değişmeleri, bu dillerin birbirlerinden ayrılmaları veya hepsinin bir başka kök-dilden kopmaları gibi noktalar zaman ölçüsü bakımından bi-

linmemektedir. Dil tarihlendirme metodu ise olayların yaklaşık da olsa metrik bir tarihlendirmesine gitmeye çalışmaktadır. Bu metodu ileri süren Amerikalı antropolog-dilci Swadesh bu yolda kimya alanında 1945 yıllarında geliştirilmiş olan ***Karbon-14*** tarihlendirme metodundan esinlenmiştir. Bu bakımdan, önce Karbon-14 tarihlendirmesinin ana hatlarını belirtmek doğru olacaktır.

KARBON-14 TARİHLENDİRİLMESİ

1960 yılında kimya dalında Nobel ödülünü alan Amerikalı bilim adamı Libby daha 1945 yıllarında Karbon-14 denilen yol ile arkeolojik ve jeolojik malzemeyi tarihlendirmenin mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Bu fikir şu olayların gözlenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tabiattaki kömür veya karbonun normal atom ağırlığı 12'dir. Bu atomun bir izotopu olan ve adına "Karbon-14" denilen çeşidinin bir özelliği de radyaoktif ışınlar saçmasıdır. Bu madde atmosferin üst katlarında bulunan Nitrojen-14 atomlarının, uzay dışından gelen kozmik ışınların bombardımanı altında Karbon-14 atomlarına dönüşmesi ile meydana gelmektedir. Bu Karbon-14 maddesi ise atmosferdeki oksijen ile birleşerek bir çeşit karbon dioksit gazı meydana getirmektedir. Bitkiler, fotosentez olayı için havada bulunan normal CO_2 veya karbon dioksit gazını emdiği zaman bu arada Karbon-14'lü gazı da içlerine almaktadır. Böylece bitkinin içerisinde hem normal karbonlu, hem de Karbon-14'lü maddeler birikmektedir. Fakat bitki öldüğü zaman artık yeni karbon dioksit maddesi emmeyeceğinden o andan başlayarak bitkide bulunan eski karbonlu maddelerin miktarı olduğu gibi kalmaktadır. Fakat normal karbona karşılık Karbon-14 maddesi radyoaktif olduğundan "alfa, beta, gama" gibi ışınlar yaymakta ve bu yüzden de her an kendi miktarından kaybetmektedir. Bu yüzden belli bir süre sonunda bitkideki Karbon-14 miktarı yarı yarıya inmektedir. Bu sürenin ne olduğu üzerinde tartışılmaktaysa da yaklaşık olarak 5780 yıl olduğu kabul edilmektedir. Buna göre bir bitkideki veya bu bitkiyi yemiş olan hayvandaki Karbon-14 miktarı 5780 yıl sonra baştaki miktarın yarısına eşit olmaktadır. Bu 5780 yıllık sürede karbon miktarı ancak yarıya indiğinden bu süreye ***yarı-ömür*** denmekte ve hesaplamalarda ölçü birimi olarak kullanılmaktadır. Böylece bir bitkide, olması gereken Karbon-14 miktarının ancak yarısına rastlanacak olursa, o bitkinin 5780 yıl önce ölmüş olduğu sonucuna varılacaktır. Bu metot dil alanına şu şekilde uygulanmaktadır.

DİLDE TARİHLENDİRME

Dillerin değiştikleri ne kadar gerçekse kelime kaybetmekleri de o kadar doğrudur. Türkçede son yıllarda "müderris", "kıraathane", "ferace" gibi kelimeler hemen hemen kaybolmuştur. Değişen yaşama-düzeni ile birlikte bu kelimeler de ilgili bulundukları devrin içerisinde tarihe karışmıştır. Aynı şekilde "kolağası", "müşir", "ferik" gibi askerlik dereceleri de değişen ordu düzeni ile birlikte ortadan silinmiştir. Bazı kelimeler bu şekilde normal olarak kaybolduğu halde başkaları kaybolmaya ve değişmeye direnç göstermektedir. Bu gibi kelimeler çoğunlukla şahıs zamirleri; bir, iki, üç, gibi küçük sayılar; hayvan ve bitki isimleri ile insan vücudundaki çeşitli organların isimleridir.

Örnek

ben	bir	hayvan	ağız	anne	büyük	bulut	gelmek
siz	iki	kuş	karın	baba	küçük	yağmur	uyumak
o	üç	köpek	baş	çocuk	uzun	dağ	kesmek

Bütün dillerde yaklaşık olarak aynı şekilde bulunan bu kelime listesindeki kelimelerin sayısı 100 kadar olup hepsine birden *çekirdek sözlük* denmektedir. Elde yazılı belgeleri bulunan diller üzerinde yapılan hesaplara göre çekirdek sözlükteki kelimelerin kaybolma hızları çok az olmakla birlikte oldukça belirlidir. Buna göre her 1000 yıl içerisinde bu kelimelerden yaklaşık olarak % 19'u düşmekte veya tersine %81 kadarı dilde kalmaktadır. Karbon-14 maddesi gibi, dildeki kelimelerin de kaybolma hızı belli olduğuna göre belli sayıda kelime kaybetmiş olan bir dilin ne kadar önce bu kelimeleri kaybetmeye başladığı hesaplanabilir. Buna göre kök-dilden veya başka bir dilden ayrılıp tek başına gelişmeye başlayan bir dilde 1000 yıl sonra 100 kelimelik bir çekirdek sözlükten ancak 81 kelime elde kalacaktır. İkinci bir 1000 yıl sonra ise bu 81 kelimenin de %81'i kalacağından başlangıçtan sonra 2000 yıllık bir süre sonunda çekirdek sözlükten ancak 66 kelime yaşamakta olacaktır. Tersine hesaplanacak olursa eğer çekirdek sözlükteki kelimelerin % 66'sı elde kalmışsa o zaman bu kelimeleri kullanan dilin, bugünden başlayarak geriye doğru 2000 yıllık bağımsız bir ömrü olduğu anlaşılacaktır.

Böyle bir hesap tek bir dil için doğru olmakla birlikte bir dilden ayrılarak gelişen iki dil için daha bir değişiklik göstermektedir; çünkü ayrı

dillerde ayrı kelimeler kaybolmaktadır. Ayrıca, birbirinden ayrılmış iki dil çoğu kere bağlılıklarını bir dereceye kadar devam ettirdiğinden kelimelerin kaybolma hızı her zaman için basit bir hesapla anlaşılmamaktadır. Bu gibi durumlar için Lees tarafından şu formül geliştirilmiştir.[L2.117]

$$Z = \frac{\log y}{2 \log h}$$

Formüldeki harfler şunları göstermektedir:

z — "zaman". Bir kökten ayrılmış iki dilin, ayrılma tarihinden başlayarak başka bir tarihe kadar geçirmiş oldukları sürenin 1000 yıl cinsinden değeri. Bu süreye ***zaman derinliği*** denmektedir.

y — "yaşayan". İki dilde de ortak olarak yaşayan kelimelerin, çekirdek sözlükteki kelime sayısına göre yüzdesi.

h — "hız". Çekirdek sözlükteki kelimelerin, 1000 yıl içerisinde yaklaşık olarak yaşama hızı. Genellikle % 81 olarak tespit edilen bu hız çeşitli şartlara göre az çok değiştirilmektedir. Bu formüle göre zaman-derinliğini bulmak aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi mümkün olmaktadır.

Örnek 1

Modern İstanbul Türkçesi ile modern Azerbaycan Türkçesine ait 209 kelimelik bir listeden yapılan kontrolde her iki lehçede de saklanan "eş-kelime" sayısının 166 olduğu anlaşılmıştır. Buna göre yapılacak hesap şöyle olacaktır.

y — 209 kelimenin 166 tanesi listenin % 79.4'ü etmektedir.

h — 1000 yıldaki yaşama hızı % 80.5 kabul edilmiştir.

$$z = \frac{\log 79.4}{2 \log 80.5} = 1000 \text{ yıl cinsinden } 0.526 \text{ veya } 526 \text{ yıl.}^{L2.123}$$

Demek oluyor ki her iki lehçe birbirlerinden 526 yıl kadar önce ayrılmışlardır. Gerçekten, hesabın yapılnuş olduğu 1950 yılı esas alınarak 526 yıl geriye gidilirse 1424 yılına gelinir. İstanbul Türkçesinin, 1453'te İstanbul'un resmen alınışı ile başladığı düşünülürse, arada ancak 29 yıllık bir oynama görülür. Bu da elde hiçbir yazılı belgenin bile bulunmadığı diller ve devirler için önemsenmeyecek bir farktır.

Örnek 2

Modern İstanbul Türkçesi ile modern Fergana Özbekçesine ait 177 kelimelik bir listeden yapılan kontrolde her iki lehçede de saklanan "eş-keliine" sayısının 117 olduğu anlaşılmıştır. Buna göre yapılacak hesap şöyle olacaktır.

y — 177 kelimenin 117 tanesi listenin % 66.2'si etmektedir.

h — 1000 yıldaki yaşama luzı % 80.5 kabul edilmiştir.

$$z = \frac{\log 66.2}{2 \log 80.5} = 1000 \text{ yıl cinsinden } 0.954 \text{ veya } 954 \text{ yıl.}^{\text{L2.123}}$$

Gene 1950 yılı esas alınarak 954 yıl geriye gidilirse 996 yıllarına gelinir. İstanbul ve Anadolu Türkçesinin, 1071 Malazgirt savaşı ile başladığı düşünülürse arada ancak 75 yıllık bir oynama görülür ki bunun da fazla önemsenmemesi gerekir.

Formüle göre çıkan rakamların tarihsel gerçeklere pek aykırı düşmediği görülmektedir. Aradaki oynamalar iki lehçenin birbirleri ile alışverişinin devam etmesine bağlanabilir. Ayrıca elde hiçbir belgenin bulunmadığı yerlerde bu gibi bir tarihlendirme hiç yoktan iyi sayılmalıdır. Dil tarihlendirmesi metodu ayrıca, dildeki kelimelerin aşınması ve düşmesi gibi yakın zamanlara kadar gözden kaçmış bir konuya da dikkati çekmekle dil incelemelerine başka ve yeni bir görüş açısı getirmiş olmaktadır.

DANIŞILAN ESERLER

DİL TARİHLENDİRMESİ

C CARROLL, J B — ***The Study of Language***, Harvard UP, Cambridge, **1953** (1966), s 62.

G GLEASON, H A jr — ***An Introduction to Descriptive Linguistics***, Holt, New York, rev ed **1961**, ss 450.

H1 HOCKETT, C F — ***A Course in modern Linguistics***, Macmillan, New York, **1958** (1960), ss 536-535.

H2 HOENIGSWALD, H M — ***Language Change and Linguistic Construction,*** Chicago UP, **1960** (1961), ss 158-160.

H2 HYMES, D H — "Lexicostatistics So Far" ***Current Anthropology,*** **1960,** vol 1, no 1, ss 3-15.

L1 LANDAR, H — ***Language and Culture,*** Oxford UP, New York, **1966**, ss 186-197.

L2 LEES, R B — "The Basis of Glottochronology" ***Language,*** **1953**, vol 29, no 2, ss 113-123.

L3 LEHMANN, W P — ***Historical Linguistics,*** Holt, New York, **1962**, ss 107-113.

L4 LEROY, M — ***Les Grands Courants de la Linguistique Moderne,*** Presses Universitaires de Bruxelles, **1963**, ss 102-103.

P1 PEI, M — ***Invitation to Linguistics***, Doubleday, New York, **1965**, ss 118-119.

P2 PERROT, J — ***La Linguistique***, Presses Universitaires de France, Paris, **1953** (1961), s 91.

P3 PLATH, W — "Mathematical Linguistics" ***Trends in European and American Linguistics 1930-1960***, ed C Mohrmann ve başkaları, Spectrum, Utrecht, **1963**, ss 35-38.

R ROBINS, R H — ***General Linguistics***, Longmans, London, **1964**, ss 318-319.

W WATERMAN, J T — ***Perspectives in Linguistics***, Phoenix P 106, Chicago, **1963**, ss 57-60.

KİBERNETİK

Eski Grekçedeki "dümenci" kelimesinden türetilmiş olan ***kibernetik*** terimi 1948 yılında Wiener tarafından şu yeni anlamda kullanılmak üzere ortaya atılmıştır:[1] "Makinelerde ve canlılarda haberleşme ve kontrol bilimi".[W3.269] İnsan dili de bir haberleşme olduğundan kibernetik dalı dolaylı da olsa lengüistiği ilgilendirmektedir.[2] Bu bakımdan lengüistiğe uygulanmasından önce kibernetik teriminin özelliklerini görmek doğru olacaktır.

Kibernetik, kelime olarak "dümencilik, çarkçılık" ve bunlardan çıkan, "rotayı izleme, sapınaları önleme" gibi anlamları içine almaktadır. Gerçekten bir teknede bulunan dümenci teknenin rota çizgisinden sağa sola sapma eğilimlerine bakarak dümeni sola sağa kırmaktadır. Dümenci bu hareketi devamlı ve kesiksiz olarak yaptığı için büyük dümen kırmalar gerekmemekte ve ufak hareketler ile, teknenin rota üzerinde gitmesi sağlanmaktadır. Burada dümenci teknenin gidiş rotasından sağa sola sapma işaretleri almakta ve dümen hareketlerini buna göre ayarlamaktadır. Böylece teknenin gidiş rotası ile, dümencinin kendisi ve teknenin dümeni arasında belli bir haberleşme devamlı olarak sürüp gitmektedir. Dümencinin bu kontrol görevini otomatik olarak yapan makinelere ***servo-mekanizma*** adı verilmektedir. Uçakların belli bir yükseklikte ve rotada gitmelerini sağlayan "otomatik pilot" buna bir örnektir. Ayrıca buzdolaplarında ve kalorifer kazanlarında kullanılan termostatlar da belli bir soğukluk veya sıcaklık derecesini aynı tuttuklarından birer servo-mekanizmadırlar.[3] İnsanlarda vücudun ısısı, kanın basıncı, kalbin atışı ve nefesin alınışı gibi durumlar ve hareketler belli bir dengede ve tempoda bulunarak hayatı devam ettirmektedir. Insanlarda bu dengeyi sağlayan servo-mekanizmaya "homeostatis" adı verilmektedir.[4]

Bütün servo-mekanizmaların çalışma ve haberleşme düzeni şu üç terimle açıklanmaktadır: ***girim***, ***çıkım*** ve ***geri-itilim***. Sözgelimi otomobilde gaz pedalının basılması bir "girim"dir; çünkü arabanın motoruna bir komut girmiştir. Motorun hızlanması sonucunda arabanın daha hızlı gitmesi ise bir "çıkım"dır; çünkü arabanın hareketinde bir hızlanma ortaya çıkmıştır. Araba çok hızlanınca sürücünün, ayağını pedaldan hafifçe kaldırması da bir "geri-itilim"dir; çünkü arabanın hızlı hareketi geriye giderek sürücüyü uyarmıştır. Bu devamlı haberleşme kesiksiz olarak

devamı ettiği zaman arabanın hızı, fark edilmeyecek değişiklikler dışarıda bırakılırsa hep aynı kalmaktadır. Burada önemli olan etken geri-itilimdir. Çünkü bir haberin miktarı azalır fakat çoğalmaz. Çocukların, birbirlerinin kulağına fısıldayarak oynadıkları telefon oyununda başta söylenen bir sözün sonda apayrı bir şekil almasının sebebi kulaktan kulağa geçen haberin kontrol edilerek pekiştirilmeyişi ve azalışıdır. Bu yüzden bir mekanizmanın geri-itilim yolu ile devamlı olarak kendisini kontrol etmesi ve denge durumunu devam ettirmesi gerekmektedir.

Makinelerin çalışma mantığı ile, insanların ve toplumların davranış mantıkları arasında bir paralellik bulunduğundan makine mantığını anlamakla insanları ve bunların meydana getirdikleri toplumları daha iyi anlamak mümkün olabilir.[5] Kibernetik çeşitli bilim dallarındaki olayları "giriim", "çıkım" ve "geri-itilim" terimleri ile açıklayabildiği için bu dallar arasında bir bağlantı kurabilmektedir. [C.21] Bu yüzden kibernetik bir bilim dalı olmaktan çok bir metot sayılmalıdır. Kibernetiğin çeşitli dallara uygulanışı şu şekilde açıklanabilir.

Kibernetik anlayışına göre psikolojideki "öğrenme" işlemi bir önceki uyarıcıya göre bir sonraki tepkinin değiştirilmesi olarak tanımlanabilir. "Turkiya" diyen birisi toplumun gösterdiği uyarma sonucunda bir sonraki tepkisini "Türkiye" olarak değiştirirse o zaman bir öğrenme işleminde bulunmuş olur. Burada "Turkiya" telaffuzu bir "girim", toplumun uyarması bir "geri-itilim", "Türkiye" telaffuzu da bir "çıkım"dır. Öğrenme işleminde, bir dengeyi devamı ettirmekten çok bu denge durumuna varma gayreti görülmektedir. Kibernetik bu bakımdan bir denge durumunu devam ettirme işlemini olduğu kadar bu denge durumuna varma yani "öğrenme" olayını da açıklamış olmaktadır. [W2.161]

İktisatta, piyasadaki para azlığı veya çokluğunun, Merkez Bankası tarafından kredi faizlerinin yükseltilip azaltılması ile kontrol edilmesi bir kibernetik işlemidir. Piyasada paranın çoğalması bir "girim", bu durumun Merkez Bankasınca fark edilmesi bir "geri-itilim", faiz oranının yükseltilerek kredilerin kesilmesi ve piyasadaki paranın çoğalmasına engel olunması da bir "çıkım"dır.

Aynı şekilde, yapılan bir araseçimi "girim", bundan alınan sonuçlar "geri-itilim" ve bir sonraki genel seçimleri kazanmak için aranan çareler "çıkım" sayılırsa, siyasal olayların kibernetik dalına göre bir açıklanması yapılmış olur.

Kibernetik böylece üç ortak terimi kullanarak apayrı olayları aynı şekilde açıklamak surcti ile[6] çeşitli dallar arasında bir birlik sağlamaktadır. Aynı metot, dile şu şekilde uygulanabilir.

Konuşan bir kimsenin, her an için kaslarındaki ve bu arada konuşma organlarındaki gerginliği hissetmesine ***kinestetik duyu*** denmektedir.[W2.24] Bir kelimedeki ilk ses telaffuz edilmeye başlandığı anda konuşma organlarının gerginlik durumu kinestetik duyu ile; sesin ilk dalgalarının özellikleri de kulaktan duyma yolu ile beyne gelir. Böylelikle sesin başlangıcı bir "girim" olur ve sesin çıkan ilk kısmı "geri-itilim" ile beyne gelir; beyin ise sesin geri kalan kısmının da doğru çıkabilmesi için hemen gerekli düzeltmeleri yaparak konuşma organlarına emir gönderir; ve böylece sesin bütünü bir "çıkım" olarak doğru telaffuz edilmiş olur. Bu ses bir sonraki sese yeniden bir girim olarak yardımı edip onun da doğru telaffuz edilmesini sağlar. Eğer bir insan, çıkardığı sesi iyi duymazsa o zaman konuşmasında bir aksaklık meydana gelir. Kulağı ağır duyan veya kulakları tıkalı birisinin, yüksek sesle konuşma eğiliminde olması bir bakıma, "ağzından çıkanı kulağının duymaması" olarak açıklanabilir. Buna karşılık, kulakları normal çalışan birisi sesinin yükselmesini hemen fark ederek gerekli ayarlamayı yapar ve sesini alçaltır.

Aynı şekilde bir cümle yapılırken cümlenin başı hatırda tutulursa bu bir "girim" sayılır; "geri-itilim" ile beyne gelen bu uyarıcı, cümle uzadığı zaman bile cümle sonunun doğru olarak bitişini yani doğru "çıkım"ı sağlar. Eğer cümle başındaki girim hatırda kalmazsa o zaman haberleşme aksayacağından cümlenin sonu ilgisiz bir fiil ile bitirilebilir. Özellikle uzun cümle yapma merakında olanların bu şekilde başarısızlığa uğramaları haberleşmenin, kibernetik bakımından aksayışından başka bir şey değildir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta kibernetik "dengeleme" hareketinin, bir dizi ayarlamadan kurulu olduğudur. Birinci ayarlama sonundaki çıkım ikinci ayarlama hareketinde yeni bir girim olmakta ve elde edilecek çıkım üçüncü ayarlama hareketinde yeni bir girim rolü oynamaktadır. Böylelikle, birbiri içine geçmiş hareketler dizisi zincirleme halde devam ederek dengeyi sağlamaktadır. Konuşma olayında da, bir sesin gergin telaffuz edilmesi bir sonraki için girim olmakta ve ikinci ses daha gevşek telaffuz edilmektedir. Bu gevşeklik ise üçüncü telaffuzun yeteri kadar gergin olması için bir girim olarak kullanılmaktadır.

Kibernetik bir açıklama böylece dildeki haberleşme olayının bazı yanlarına daha başka bir açıdan ışık serptiği gibi dil haberleşmesini, ortak bir terimler sistemi kullanarak[A1.4] başka bilim dallarındaki değişimlere ve ayarlamalara da bağlamaktadır.[H.200]

NOTLAR

KİBERNETİK

1 (s 166) "Kibernetik" kelimesi 1834'te Ampère tarafından ***Bilimlerin Felsefesi Üzerine bir Deneme*** adlı eserinde kullanılmış olup sadece "hükümet etme", "idare ve kontrol etme" gibi anlamlara gelmektedir.[C.56]

2 (s 166) Kibernetik böylelikle, haberleşmeyi sadece "insan-insan", "insan-makine", "makine-insan" arasında ele almakla kalmayıp özellikle "makine-makine" arasındaki haberleşmeyi de incelemektedir. Bu makinenin, bir başkasını veya kendisini kontrol etmesi kibernetiğin çalışma kuralı olup insanlar ve toplumlar da birer makine gibi işlediklerinden kibernetik bir açıklamanın içine girmektedirler.[W2.76]

3 (s 166) Servo-mekanizmaların sanayideki kullanılışına ***otomasyon*** adı verilmektedir. Kendi kendine çalışan ve kendini kontrol eden makinelerin çıkması yüzünden çok sayıda işçinin çalışması gereği kalmadığı için otomasyon ile, iktisat bakımından bir devrim meydana gelmiştir. "Sanayi devrimi"nde çeşitli makinelerin icat edilmesi el işçilerinin işten çıkarılması problemini yarattığı için otomasyona bazı kereler "ikinci sanayi devrimi" de denmektedir. Çünkü, burada makineler sadece daha çok iş yapmakla kalmamış makinelerin kontrolü da insandan makineye geçmiştir.[S]

4 (s 166) Fizyoloji bakımından ele alınacağı yerde psikoloji ve felsefe açısından düşünülürse insanların hayatta başarıya ulaşmak için yol aramaları, bulmaları, dahi iyi meslekler ve işler peşinde koşmaları hep belli bir amaca yönelmiş hareketler olarak açıklanabilir. Bu şekilde, bir amaca doğru gidiş de bir denge durumu sayılırsa bundan sağa sola sapışların kontrolü ve aynı amaç çizgisine gelme de kibernetik bir hareket sayılabilir. Özellikle deha sahipleri, bu amaca varış çizgisini iyi kestirip, sapmaları iyi kontrol eden ve bu amaç çizgisinde hızla ilerleyen kimseler olarak kabul edilebilirler.[C.57]

5 (s 167) Matematik ve fizikte kullanılan ve ölçüye dayanan metodun, son yıllarda insan ve toplum bilimlerine uygulanması ile ortaya üç yeni dal çıkmıştır: ***kibernetik***, ***oyunlar teorisi***, ***alan teorisi***. Bunların üçü de gerçek birer teori olmaktan çok birer metot sayılabilir. Bunlardan ***kibernetik***, matematiksel mantık profesörü olan Wiener tarafından ortaya atılmıştır. Kibernetik, makinelerde kullanılan özel haberleşme dilinin, insanlara ve toplumlara uygulanışını ele almaktadır. ***Oyunlar teorisi*** ise gene bir matematik profesörü olan J von Neumann tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre siyaset ve iktisat alanında kararlar verme ile satranç, poker ve briç oynarken kararlar verme arasında büyük bir benzerlik vardır. Her iki alanda da başarıya ulaşmak amacı

vardır; izlenecek yol ise tasarlama, hesaplama ve hatta aldatma ile blöf yapma yoludur. Özellikle harp oyunlarında ve diplomaside büyük bir uygulanış alanı bulunmaktadır. Toplumsal alan teorisi ise K Lewin tarafından meydana getirilmiştir. Buna göre, sosyoloğun inceleyeceği insanlar ve topluluklar bunların, "yaşama alanı" denilen çerçeveleri içinde ele alınmalıdır. Yaşama alanı, insanları veya toplulukları ilgilendiren her şeyi içine almaktadır. İnsanlar veya topluluklar için anlam taşıyan her şey bu alana girer, tersine, anlam taşımayan şeyler de girmez. Bir alanı belirleyen şeyler belli bir zamandaki şartlardır. Eğer bu gün için o şartlar değişmişse bunların üzerinde durulması gerekir. Sözgelimi Namık Kemal'in hürriyet hakkında geçen yüzyılda söyledikleri toplumsal alancılara göre bugün için o kadar önemli sayılmayacaktır. Bugünü ilgilendiren şey ise Türkiyenin siyaset, iktisat ve toplum yapısı bakımından bugünkü şartları ve bunların meydana getirdiği toplumsal alandır.[B.553-554]

6 (s 168) Sinir buhranları da gene kibernetik açıdan açıklanabilmektedir. Buna göre, sinir sistemi bir önceki hareketin "çıkım"ını yeni bir "girim" olarak alıp dengesini devam ettirdiği sürece sağlık bakımından normal sayılır. Eğer çeşitli sebepler ile, sinir sitemine birden fazla "girim" sokulursa yani güç bir problem karşısında karar verme zorluğunda olduğu gibi sinir sistemi birden fazla etkeni alıp işlemeye çalışırsa o zaman sistem hangi "girim"e göre bir "çıkım" yapacağını kestiremez ve sarsıntı geçirir. Gerekli ayarlama yapılarak denge düzeni devam ettirilemediği zaman da sinir buhranı geçirilmiş olur.[C.57]

DANIŞILAN ESERLER

KİBERNETİK

A1 ASHBY, W R — ***Cybernetics***, Chapman-Hall, London, **1956** (1961), ss 1-5.

A2 ATTNEAVE, F — ***Applications of Information Theory to Psychology***, Holt, New York, **1959**, ss 4, 42.

B BURNS, E Mc — ***Ideas in Conflict***, Methuen UP 53, London, **1960** (1963), s 553.

C CHERRY, C — ***On Human Communication***, MIT Press, Massachusetts, **1957** (1959), ss 21, 56-57.

F FRAISSE, P — "L'Influence de la Cybernétique sur la Psychologie", ***Günümüz Psikoloji Problemlerine dair Alt Konferans***, Edebiyat Fakültesi Yayınları no 836, İstanbul, **1959**, ss 81-90.

H HILL, W F — ***Learning***, Methuen UP 97, London, **1963** (1964), ss 199-201.

K KRAMER, E E — ***The Main Stream of Mathematics***, Premier T 130, New York, **1951** (1961), s 29.

P PIERCE, J E — ***Symbols, Signals and Noise***, Hutchinson, London, **1962**, ss 208-228.

R RAISBECK, G — ***Information Theory***, MIT Press, Massachusetts, **1963** (1965), s 101, n 8.

S SHANNON, C — "Cybernetics", ***Encyclopedia Britannica***, **1959**.

W1 WALTER, G — ***The Living Brain***, Norton, New York, **1953** (1963), s 26.

W2 WIENER, N — ***The Human Use of Human Beings***, Anchor A 34, New York, rev ed **1956**, ss 16-26, 61-94.

W3 WIENER, N — ***I am a Mathematician***, MIT Press M 20, Massachusetts, **1956** (1964), ss 269, 327.

DİL GENELCELERİ

XVII. yüzyılda yazılmış olan "Port-Royal grameri" bütün dillerdeki gramerlerin, insan aklının bir ürünü olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Bu genel gramer denemesinde, diller hakkında elde edilen malzemeye dayanan hükümler yerine peşin kabul edilmiş bazı varsayımlar ileri sürülüyor ve bütün dillerin bu genel gramer çerçevesine uydurulması düşünülüyordu. Tutulan bu yolun, genel olması bakımından bütün dilleri birden açıklayıcı bir özelliği olduğu halde metot tümden-gelimli olduğu için dil gerçeklerine her zaman uygun düşmeyebiliyordu. Oysa yapılacak şey incelenmiş dillerdeki çeşitli noktaları tüme-varımlı bir yolla toplayıp karşılaştırmak ve bunun sonucunda elde edilen ortak özellikleri bütün dilleri birbirine bağlayan genel hükümler olarak ortaya sürmekti. Bu şekilde bir tutum özellikle son senelerde belirmeye başlamıştır. Bütün dillerde veya dillerin büyük bir çoğunluğunda ortak olan noktalar toplanarak "genel özellikler" veya ***genelceler*** adı altında dilbilim dünyasına sunulmuştur.[G] "Genelceler" veya diller hakkındaki ortak genel hükümler çoğunlukla, bilinen özelliklerin yeni baştan düzenlenmiş şekilleridir. Burada önemli olan şey çeşitli dil özelliklerinden hangilerinin ne kadar çok dilde bulunduğu ve bunların ne kadar evrensel olduğu noktasıdır. Ayrıca bu genelceler dil incelemelerinde elde edilen sonuçlara dayandığından yeni çıkacak malzemeye göre her zaman değiştirilebilir. Bu bakımdan tümden-gelimli ve dogmatik hükümler olarak kabul edilmemeleri doğru olur. Metot bakımından üstünlükleri de bu şekilde bir yenilenmeye açık olmalarıdır. Dil genelceleri şimdilik haberleşme mekanizması ile, dilin ses ve biçim özelliklerini kaplayacak şekilde "haberleşme", "fonetik" ve "morfoloji" bölümlerinde toplanmaktadır.

HABERLEŞME GENELCELERİ

a. Her insan topluluğu belli bir dil konuşur. Dünyada dili olmayan hiçbir topluluk bulunmamaktadır. Fakat dilin geçici olarak kullanılmadığı bazı özel durumlar da bulunmaktadır.[H14] Sözgelimi Normandiya'daki

"La Trappe" manastırında bulunan papazlar mezhepleri yasakladığı için birbirleri ile hiç konuşmazlar.[1] Ancak bu durum gene de bir dilin varlığını gösterir; çünkü bir şeyin konuşulmaması için önce o şeyin var olması gereklidir. Ayrıca bu manastırdaki papazlar günah çıkarmada olduğu gibi, gerekince konuşabilmektedirler. Buradaki dilsizlik sadece kendi kendilerine yüklendikleri bir konuşmama halidir.

b. İnsan haberleşme sistemi yazılı da olabildiği halde esasında konuşmaya dayanır. Çünkü dünyadaki her insan belli bir anadili konuşur, fakat her insan zorunlu olarak yazı yazmayabilir. Bugün için, yazısı olmayan binlerce kavim ve topluluk bulunmasına karşılık konuşulan dili olmayan hiçbir insan grubu yoktur. Yazının ancak ikinci derecede bir önemi olduğu, insanlık tarihinde yazının ancak son 6000 senedir kullanılmasından anlaşılabilir. Oysa konuşulan şekli ile insan dili on binlerce yıl geriye götürülebilir.

c. İnsanların konuşma ile anlaşmasında kullanılan haberleşme yolu söyleyenin ağzından başlayarak dinleyenin kulağına kadar uzanır.[H.15] Bu durum, insan olarak tanımlanan varlıkların fizyolojik yapılarının bir sonucudur.

d. Her konuşan insan bir yandan ağzı ile "haber verici", öbür yandan da kulağı ile "haber alıcı" durumunda bulunmaktadır.[H.7] Sağırlık ve dilsizlik gibi patolojik durumlarda bu iki mekanizmadan bir tanesi çalışmaz haldedir. Bunun dışında, haberleşmenin karşılıklı olabilmesi için dilde bir şey söyleyen kimsenin, aynı dilde söylenenleri de anlaması gerekmektedir. Yabancı dil veya ayrı lehçe konuşan insanlar arasındaki, bu karşılıklı haberleşme durumu belli bir oranda aksamaktadır.

e. Konuşulan sözlerin ses dalgaları, söyleyenin ağzından her yönde yayıldığı halde en iyi şekilde, tam karşısına gelen tarafından duyulur.[H.7] Böylelikle sözlerin enerjisi en fazla, ağızdan çıkan düz bir çizgi üzerinde bulunur; ve çizginin sağına soluna saptıkça bu enerji azalır. Tam bu çizginin karşısında bulunan birisi iki kulağının yardımi ile, gözleri kapalı olsa bile konuşan insanın yönünü kestirebilir.

f. Ağızdan çıkan sözler akustik bakımdan zayıflayarak bir süre sonra söner.[H.7] Haberleşme yönünden bu durumun elverişli olduğu görülmektedir. Çünkü her söz söylendikten az sonra sönmeseydi arkadan gelecek ikinci sözün dalgaları ile karışacağından haberleşme meydana gelmezdi. Özellikle akustik bakımdan kötü yapılarda ve salonlarda, çıplak duvarlardan yansıyan sesler yeni söylenenler ile karışarak konuşulanları karmakarışık ve anlaşılmaz hale getirmektedir. Bu bakımdan duvarlarda

perde, yerde halı ve salonda da insanlar ve eşya bulunması seslerin yutulup daha çabuk sönmesini sağlar. Sinema salonlarında perdeden gelen seslerin, salonun seyircileri ile dolu olduğu zamanlarda daha iyi işitilmesinin sebebi budur.

g. Sözlerin akustik enerji bakımından kuvveti çok az olup bir mum alevini bile söndürmeye çoğu kere yetmez. Buna karşılık konuşma işaretlerinin dolaylı olarak etkileme gücü inanılmayacak kadar fazladır.[II.8] "İmdaaat" kelimesinin harekete geçirebileceği insanların toplam enerjisi bu kelimedeki ses dalgalarının akustik enerjisinden milyonlarca kere daha fazladır.

h. Sözlerin, adı geçen şeyler ile, yer ve zaman bakımından yakın olması gerekli değildir.[II.8] ***Ayrık dil*** denebilecek bu kullanılış yolu ile, geçmişteki ve gelecekteki görünen somut nesnelerden veya görünmeyen soyut kavramlardan söz edilebilir.

i. Bir dildeki sözler gerektiği zaman yanlış bir fikir verecek surette de söylenebilir. "Dünya bir üçgen şeklindedir" sözü esasında yanlış olduğu halde insan dilinde böyle bir şeyi söylemek gene de mümkündür.

j. Her dilin gramer yapısı yeni sözler söylenmesine uygundur.[II.9] "Dil geneleleri bu bölümün konusudur" cümlesi şimdiye kadar Türkçede hiç söylenmemiş olduğu halde gene de anlaşılmaktadır. Çünkü insan dili yeni yeni cümlelerin üretilmesine elverişli bir sisteme sahiptir.

k. İnsan dili ve bunu yönetен kurallar öğrenme yolu ile elde edilir.[II.9] Eğer böyle olmayıp da sadece doğuştan öğrenilseydi o zaman herkes ancak kendi anadilini konuşabilecek ve daha sonra bir yabancı dil öğrenmek mümkün olmayacaktı.

l. İnsan dili, kullanıldığı sürece yer ve zaman içerisinde değişir. Yer ekseni üzerindeki değişmelerden yeni lehçeler ve diller, zaman ekseni üzerindeki değişmelerden de dillerin tarihsel gelişmeleri ortaya çıkar. Bir dilin hiç değişmemesi için sadece yazılı şekli ile kullanılması ve böylece donduruluмuş halde saklanması gerekmektedir. Klasik Latince bu şekilde yazılı kaldığı için hiç değişmeden bugüne kadar gelmiş, buna karşılık konuşulan gündelik Latince değişip gelişerek İtalyanca, Fransızca, İspanyolca gibi Yeni-Latin dillerine dönüşmüştür.

m. Dildeki sözler ile bunların anlamları arasında doğuştan gelen bir bağ yoktur. "Gül" kelimesindeki /g.ü.l/ sesleri ile, gülün şekli ve görünüşü arasında hiçbir benzerlik aranmamalıdır. Çünkü dilde kullanılan

kelimeler çeşitli nesnelerin ve kavramların kopyaları veya modelleri olmayıp sadece onların yerine kullanılan işaretlerdir.

n. Her dilde anlam ayıran en ufak birlik "fonem" olup bunların birleşmesi ile anlamlı en ufak birlik olan "morfem" meydana gelir. Dillerdeki fonemlerin sayısı sınırlı olduğu halde morfemlerin sayısı sonsuz denecek kadar fazladır. Fonemler çeşitli karışımlarda birleşerek morfemleri meydana getirdiklerine göre eğer her yeni morfem veya kelime için yeni fonemler kullanılsaydı o zaman belli bir kelime sayısından sonra kullanılacak fonem kalmazdı. Kelimelerin yaratılmasında her fonemin ayrı olması yerine sadece bir tanesinin ayrı olması ile yetinilmektedir.

Örnek

kuş
kaş **kaş**
baş **baş**
bal

Yeni morfem yaratma işlemi çocuklara yeni bir isim aramada görülebilir. Burada sadece bir fonemi değiştirmekle yeni morfemler elde edilmektedir.

Örnek

gülten
gülden
gülsen
gülşen

FONETİK GENELLEMELER

a. Dillerde en çok değişikliğe uğrayan birlikler seslerdir. Bundan sonra kelimelerdeki morfemler gelmekte, en az değişiklik de cümle yapılarında görülmektedir.

b. Her dilde mutlaka bir vokal sistemi bulunmaktadır. Bir sistem için en az iki vokal gerekmekte olup iki vokalden aşağı bir sistemi olan dil bulunmamaktadır.

c. Dillerdeki ses sistemlerinde bir simetri eğilimi görülmektedir. Birçok dillerde /p-b/, /t-d/ konson çiftleri vardır. Eğer tek başına bir /k-/

fonemi bulunuyorsa, simetriyi sağlamak için bu dillerde yeni bir /-g/ fonemının türemesi ve /k-g/ simetrisini meydana getirmesi beklenebilir.

d. Dillerde bulunan fonem sayısı 10 - 70 arasında değişmektedir. Anlamı ayıran her birlik fonem sayılacak olursa Türkçede dokuz vokal fonemi, yirmi üç konson fonemi, bir uzunluk, bir vurgu, bir ses tonu ve bir de kavşak olmak üzere 36 anlam ayırıcı birlik veya fonem bulunmaktadır.

e. Her dilde, ***hece*** denilen ve ciğerlerdeki nefesin sıkışması ile elde edilen birlikler bulunmaktadır. Konuşurken bir el göğüse bastırılmak sureti ile her kelimede kaç defa hava sıkışması veya hece olduğu sayılabilir. Sesler bu nefes verme sırasında şekillenip çıkmaktadır. En yaygın hece tipi "konson + vokal"den meydana gelir ve "KV" işareti ile gösterilebilir.

Örnek

'KV'	'KV'	'KV'	'KV'	'KV'	'KV'
ya	pa	ma	sa	bi	le

İnsan dilinde bu hece tipinin ne kadar baskın olduğu özellikle konson ile bitip vokal ile başlayan hecelerin art arda gelmesinde görülebilir.

Örnek

KVK	VK	V
K u r	an	a

Bu durumda üç ayrı hece de "KV" tipine değişme eğilimindedir.

Örnek

'KV'	'KV'	'KV'
K u	r a	n a

f. Henüz hemen bütün dillerdeki sesler "duraklı" ve "sürekli" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Duraklı sesler ciğerlerden gelen nefesin bir noktada tıkanması ile çıkmaktadır. /p.t.k.b.d.g/ gibi seslerin uzatılması mümkün olmadığı gibi birinden öbürüne de sarsıntısız geçilemez. Oysa /s.z.ş.j.f.v.h.y.l.m.n.r/ gibi sürekli sesler uzatılabileceği gibi birinden öbürüne hafif sarsıntılarla geçilebilir. Vokaller hiçbir takıntıya uğramadıklarından sürekli sayılabilir ve /i.ü.ö.e.a.o.u.ı/ örneğinde olduğu gibi birinden öbürüne hiç takılmaksızın geçilebilir.

g. Hemen hemen bütün dillerde /m.n/ gibi burun konsonları bulunmaktadır. Bunun sebebi yumuşak damağın, yer çekimi yüzünden aşağıya sarkmak eğilimi olsa gerek. Böylece burun yolu açılmış olduğundan hiç değilse bazı sesler burundan çıkmaktadır.

h. Hemen hemen her dilde "anne" anlamına gelen kelimelerde bir burun konsonu bulunmaktadır. Bunun da sebebi aynı şekilde, bebeklerin yumuşak damaklarını kontrol edemeyip çıkardıkları ilk kelimelerdeki seslerin bazılarını burun yolu ile telaffuz etmeleri olabilir.

MORFOLOJİK GENELCELER

a. Özel isimler her dilde bulunmaktadır.[H.17] İnsanların haberleşme ve günlük yaşama süresince birbirlerini ayırt etmek için özel isimler kullanmaları akla yatkın gelmektedir. Bu arada bazı özel isimlerin, günlük kelimelerden türemiş olması da dikkate değer.

Örnek

İstanbul	"şehir"	Oedipus	"şiş ayak"
Giresun	"kiraz"	Cicero	"leblebi"
Marmara	"inerner"	Boccacio	"kocaman ağız"

b. Hemen hemen bütün dillerde "çocuk gidiyor" cümlesindeki isim-fiil" cümle tipine Taşlanmaktadır.[H.18] ***Fiil cümlesi*** denilen bu tipin ufak tefek değişiklikleri ile, başka cümle kalıpları da elde edilmektedir.

c. Hemen hemen bütün dillerde, konuşan birinci şahsı gösteren "ben" ve dinleyen ikinci şahsı gösteren "sen" zamirlerini karşılayan iki ayrı kelime bulunmaktadır.[H.16] Bu da insan haberleşmesinin, çoğunlukla karşılıklı iki kişi arasında geçtiğini göstermektedir.

d. Hemen hemen bütün dillerde "ve", "fakat" gibi doğrudan doğruya belli anlamları olmayan fakat başka kelimelerin anlamlarını değiştiren ***bağlayıcı*** kelimeler bulunmaktadır.

e. Hemen hemen bütün dillerde ***ön-ek***'lerden ve ***iç-ek***'lerden çok ***son-ek***'ler bulunmaktadır.[G.260] Sözgelimi "geç ***en ler den sin iz***" kelimesinde "geç" köküne beş tane "son-ek" bağlanabildiği halde ön-ek ise pek bağlanamamaktadır. Son-eklerin dillerde daha çok oluşunun sebebi insanların, temel anlamı taşıyan kök kelimeyi önce belirtmek eğilimi olsa gerek. Bundan başka, bir yandan konuşurken öbür yandan da söyleneceklerı düşünmek ve kelime kökünün anlamını değiştirecek ekleri

bulmak da eklerin. kelime sonuna bağlanması halinde daha rahat olmaktadır.

Verilen genelceler şimdiye kadar elde edilmiş olanlardan sadece bir kısmıdır. Diller hakkında elde edilecek yeni bilgilere göre bunların sayısı çoğaltılabilir ve sonunda bütün dillerin ortak bir grameri tüme-varım yolu ile yazılabilir. Bu amaca varma yolunda ilerlerken dil genelcelerinin, insan haberleşme mekanizmasına başka bir açıdan aydınlık getirdiği söylenebilir.

NOTLAR

DİL GENELCELERİ

1 (s 172) Karmelitler olsun Kapuçinler olsun Katolik tarikatlarının çoğunda "söz gümüş ise, susma altındır" kuralı geçerli sayılmaktadır. Bu tarikatlar arasında susmaya en çok uyanlar ise ***Trapist***'lerdir. 1098 yılında kurulan bu tarikat Aziz Benediktus'un şu sözüne bağlı kalmaktadır: "Çok konuşanlar günah işlemekten kurtulamazlar". Trapistler ancak şu durumlarda konuşmaktadırlar: Büyük Ayin süresince Gregoryen tarzında ilahi söylerken; gündelik dualan okurken: ve üst derecede bulunan büyükler ile konuşurken. Bunun dışında ağzından bir kelime çıkaran Trapist papazı manastırın kapısında yüzükoyun yere uzanarak günahını affettirmeye çalışır.

Bu konuşma eksikliğini gidermek için Trapist papazları kendi aralarında bir işaret dili kurmuşlardır. İki yumruğun birbirine sürtünmesi "iş, çalışma" demektir: iki eldeki baş parmaklar ve işaret parmaklarının baklava biçiminde birleştirilmesi "ekmek" anlamına gelmektedir. Çiftlikler işleten ve küçük sanayi işleri yapan Trapistler bir traktörün bozuk olduğu yeri işaret ile anlaşmaktadırlar. Bu yüzden Trapistlerin merkezi olan Citeaux manastırında yapılan son toplantıda sınırlı bir konuşma yetkisinin verilmesi üzerinde tartışılmıştır. Üst derecedeki papazların, bu gibi toplantılarda konuşma özgürlükleri bulunmaktadır. İkinci Vatikan Konsilinin verdiği kararın ışığı altında bütün Katolik tarikatları gibi Trapistler de kendi davranış kurallarını daha modern hale getirme yoluna sapmaya karar vermişlerdir. Dünyada bulunan 80 kadar Trapist manastırında 1967 yılından başlanarak şartların gerektirdiği ölçüde fakat elden geldiği kadar az kelime ile, kısa konuşmalar yapılabilecektir. Böylelikle 900 yıl süren bir susma devresi bir dereceye kadar da olsa gevşemiş bulunmaktadır. ***Time***, 11 Ağustos 1967, s 41.

DANIŞILAN ESERLER

DİL GENELCELERİ

C CASAGRANDE, J B "Language Universals in Anthropological Perspectives" ***Universals of Language***, ed J H Greenberg, MIT Press, Massachusetts, **1963**, ss 220-232.

G GREENBERG, J H ve başkaları "Memorandum Concerning Language Universals" ***Universals of Language***, ed J H Greenberg, MIT Press, Massachusetts, **1963**, ss 255-264.

H HOCKETT, C F "The Problem of Universals in Language" ***Universals of Language***, ed J H Greenberg, MIT Press, Massachusetts, **1963**, ss 1-22.

J JAKOBSON, R "Implications of Language Universals for Linguistics" ***Universals of Language***, ed J H Greenberg, MIT Press, Massachusetts, **1963**, ss 208-219.

O OSGOOD, C E "Language Universals and Psycholinguistics" ***Universals of Language***, ed J H Greenberg, MIT Press, Massachusetts, **1963**, ss 236-254.

S SAPORTA, S "Phoneme Distribution and Language Universals" ***Universals of Language***, ed J H Greenberg, MIT Press, Massachusetts, **1963**, ss 48-55.

U ULLMANN, S "Semantic Universals", ***Universals of Language***, ed J H Greenberg, MIT Press, Massachusetts, **1963**, ss 172-201.

SONSÖZ

Böylece lengüistik metodunun dil incelemelerindeki gelişmesi gözden geçirilmiş olmaktadır. Buna göre lengüistik alanının bilimsel bir çalışma dalı haline gelmesi ancak XIX. yüzyıl ortalarında mümkün olmuştur. Bu zamana kadar yapılan çalışmalar bazı gözlemlerden ileri gitmemiş; çoğu kere de sonu gelmeyecek tartışmalar içerisinde boğulup kalmıştır. Dil üzerindeki fikirler ilk başlarda mitoslar ile karışmış, daha sonra felsefenin bir parçası olarak tartışılmıştır. Bir yandan din ve edebiyat metinlerinin daha iyi anlaşılması için incelenen dil öbür yandan, daha iyi konuşmayı öğretmek üzere didiklenmiştir. Yeni çağların başındaki büyük coğrafya keşiflerine kadar dar bir çerçeve içerisinde kalan dil anlayışı, XVI. yüzyıldan başlayarak gittikçe genişlemiş; sömürgecilik ve uzak ülke savaşları yüzünden bütün dünyadaki dilleri de içine almaya başlamıştır. XIX. yüzyılda tabiat bilimleri ve sosyal bilimlerin varmış oldukları aşamalara paralel olarak dilbilimi alanında da bir kesinlik elde edilmeye çalışılmış; ve lengüistik çalışmalar bilimsel olma kanalına girmiştir. Bu aracı devrenin eksiklikleri XX. yüzyıl başlarında bütünlenerek, lengüistik dalı *yapısal lengüistik* adı altında, sosyal bilimlerin en kesin kurallarına sahip bir çalışma alanı olarak kendisini kabul ettirmiştir. Bu arada, dili dar anlamı ile sadece bir konuşma olayı gibi değil geniş anlamı ile bir haberleşme aracı olarak alan modern görüşe uygun şekilde, komşu bilim dallarında elde edilen bilgilerin, dile ve lengüistik dalına ne gibi yardımlarda bulunabilecekleri de düşünülmeye başlanmıştır. Böylece lengüistik dalındaki çalışmalar, haberleşme olayını her yönü ile inceleyen bir bilim alanı içerisinde gittikçe artan bir hızla olumlu sonuçlara doğru ilerlemektedir.

SÖZLÜK

Alan Field
Alo-em Allo-eme
Alofon Allophone
Alomorf Allomorf
Anlam Meaning
Anlaşma tabiat Convention nature
Anlatım Expression
Artıklık Redundancy
Art-zamanlılık Diachrony
Ayırıcı özellikler Distinctive features
Aykırıcılar Anomalists
Aykırılıklar Exceptions
Aykırılık- düzenlilik Anomaly - analogy
Ayrıklık Displacedness
Ayrışık Isolative

Bağdaştırma Projection
Bağlantı Relation
Bağlayıcılar Functors
Benzetme Analogy
Biçim Form
Biçimsel Formal
Birleşik Compound
Bütünleyici dağılım Complementary distribution

Cevher fiil Copulative
Çekimsel Paradigmatic
Çekirdek Kernel
Çıkım Output
Çok-anlamlılık Ambiguity

Dağılım Distribution
Dalga teorisi Wave theory
Davranışçılık Behaviorism
Değişme Change
Dış-yapı Surface structure
Dil Language, langue
Dilbilim Linguistics
Dilbilimsel Linguistic
Dilce Discourse
Dizimsel Syntagmatic
Dizge String
Döküm Actualization
Dönüşüm Transformation
Dönüşümsel Transformational
Dünya-görüşü World-view
Düşünüm Content
Düzeltme Correction
Düzen System, pattern
Düzenciler Analogists

Eski Almanca Old High German
Eş-kelimeler Cognates
Eş-sesliler Homonyms
Eş-yapılılık Isomerism
Eş-zamanlılık Simultaneity

Fonem Phoneme
Fonemik Phonemics

Geleneksel Conventional
Gelişim Evolution
Genç Gramerciler NeoGrammarians
Genelceler Universals
Geri-itilim Feedback
Gırtlaksılar Laryngeals
Girim Input

Glosematik Glossematics
Gloto-kronoloji Glotto-chronology
Görelik Relativity
Görev Function
Görevsel Functional
Görevselcilik Functionalism
Gösteren Signifier
Gösterilen Signified
Gösterge Marker
Güdük Skeletal

Haberleşme Communication
Hece Syllable
Hitabet Rhetoric

İç-yapı Deep structure
İkili karşıtlıklar Binary oppositions
İkili parçacıklar Immediate-constituents
İlmekleme Codification
İşaret Sign
İşaret bilimi Semiology
İşaretlenen Signified
İşaretleyen Signifier

Kalıp Mould, pattern
Karşılaştırmalı Comparative
Karşıtlıklar Oppositions
Kaynaşık Inflected
Kavram Concept
Kavşak Juncture
Kısıtlama Restriction
Kibernetik Cybernetics
Kinestetik Kinesthetic
Konson Consonant
Kök-biçim Parent form
Kökbilim Etymology
Kullanılış Usage
Kural Rule, law

Lehçe bilim Dialectology
Leksiko-statistik Lexico-statistics

Makineli Machine
Matbaa Printing
Mitoslar Myths
Model Model
Morfem Morpheme
Morfo-fonemik Morphophonemics
Morfoloji Morphology

Nesne Thing, object

Oyunlar teorisi Theory of games

Öğrenme Learning
Ölçme Measuring
Örgü Pattern
Öz Substance

Parçacıklar Constituents
Parçalar-üstü Suprasegmantal
Parçalı Segmental
Pediyo-lengüislik Pedıolinguistics
Psiko-lengüistik Psycholinguistics

Retorik Rhetoric

Semantik Semantics
Sembol Symbol
Semyoloji Semiology
Ses duyuntusu Acoustic image
Ses paralellikleri Sound correspondences
Sofistler Sophists
Somutlaşma Actualization
Sosyo-lengüistik Sociolinguistics

Soykütüğü Pedigree
Soyut-somut Abstract-concrete
Soyutlaşma Abstraction
Söz Speech, parole
Sözlük anlamı Lexical meaning
Stoacılar Stoics

Şifreleme Encoding
Şovenizm Chauvinism

Tabiat anlaşma Nature convention
Tanıtım Description
Tanıtımsal Descriptive
Tanıtımsalcılık Descriptivism
Tasavvuf Sufism
Tek-kaynak teorisi Monogenetical theory
Telaffuz Pronunciation, articulation
Tercüme Translation
Ton Pitch
Traplstler Trappists
Tüm General, universal
Tümden-gelimli Deductive
Tüme-varımlı Inductive
Türeme Appearance, emergence
Türetme Derivation

Uyarıcı-tepki Stimulus-response
Uygulamalı Applied
Uyuşmazlık Incompatlbility

Üretme Generation
Üretimsel Generative

Vokal Vowel
Vurgu Stress

Yanaşık Agglutinative
Yankı kelime Onomatopoetic word
Yapı Structure
Yapısal Structural
Yaşayış düzeni Culture
Yeni-Latin dilleri Romance languages
Yeniden-kurma Reconstruction
Yozlaşma Degeneration
Yöneltme işaretleri Guiding signals

Zaman derinliğl Time-depth
Zıtlaşma Dissimilation

KİŞİ İSİMLERİ

Aeschylos. 35
Aristo. 26. 28
Arnauld. 18. 43
Bloomfield. 18. 69. 88. 95. 96. 97. 103. 110. 112. 115. 177
Bopp.. 55. 67
Brugmann. 63. 64. 72
Carnap. 90. 122. 142
Cassirer. 174
Chomsky. 19. 119. 138
Courtenay. 94. 108
Curtius. 72
Dante. 33. 37. 41
Darwin. 18
Demokritos. 24
Descartes. 18. 43
Dickens. 174
Dionysios. 28. 31. 32. 36
Durkheim. 18. 106
Eflatun. 24
Euripides. 35
Grassmann. 60. 61. 72. 76
Grimm. 52. 53. 54. 55. 61. 62. 68. 69. 72. 76
Hamilton. 49. 65. 66
Harris. 44. 97. 115
Hegel. 18. 58
Herakleitos. 24
Hermogenes. 24
Herodot. 22. 68
Hilbert. 122
Hispanus. 142
Hoenigswald. 107
Homer. 23. 27
Humboldt. 168. 174
Ýskender. 22. 27
Jakobson. 108
Korzybski. 164. 166
Kroeber. 105. 113. 177
Kurylowicz. 63
Lees. 182
Leibniz. 42. 45. 47
Leskien. 64
Lewin. 189
Mezzofanti. 34
Mithridates. 22. 34. 41. 42
Möller. 72
Neumann. 188
Osthoff. 72
Ovid. 22
Öklit. 36. 122. 140
Pânini. 31. 32. 36
Patanjali. 37
Plautus. 22
Porzig. 109
Pott. 54. 55. 69
Protagoras. 26
Psammetichos. 22. 48. 66
Rask. 50. 51. 52. 55. 67. 68
Roscelin. 37
Sapir. 95. 105. 168
Saussure. 18. 35. 62-64. 72-79. 81- 84. 88-90. 94. 96. 105. 106
Schlegel. 49. 50. 66. 71
Schleicher. 18. 55-59. 69. 70. 71
Schmidt. 70
Sezar. 36
Sibeveyhî. 32. 38
Skinner. 138. 143
Sokrat. 23. 24. 25. 26
Svadesh. 19. 180
Trier. 109
Trubetzkoy. 88. 91. 94
Varro. 30
Verner. 61. 62. 72. 76
Watson. 18. 97
Weisberger. 109. 174
Whorf. 109. 168. 171. 172. 174. 175. 176. 177. 178
Wiener. 185. 188

ÖZEL TERİMLER

anlam. 18. 20. 26. 28. 29. 31. 35. 41. 54. 83. 89-104. 106-109. 125. 126. 133-137. 142. 164. 176. 186. 189. 194. 195
 anlam bilim. 95. 164
 anlam bilimi. 95. 164
 anlam dökümü. 133
 anlam ölçüsü. 28. 29. 31. 101
 anlam verme. 125. 133. 137
 anlam yükü. 92. 102. 164
 sözlük anlam. 102
 yapısal anlam. 102. 103
anlamcıklar. 134. 135. 136
anlamlı cümle. 123
anlamlılık. 136. 137. 142
anlamsız. 123. 141
 anlamsız cümle. 123
 anlamsız şiir. 141

biçim. 18. 20. 28. 31. 35. 88. 89. 90. 95. 97. 99. 100. 101. 106. 109. 133. 168. 171. 191
 biçim ölçüsü. 28. 31
 kök-biçim. 69
biçimsel göstergeler. 71
 biçimsel metot. 36
 biçimsel ölçü. 28

bilim
 insan bilim. 16
 işaret bilim. 79
 tabiat bilim. 58. 71. 90. 200

cümle. 127
 cümle analizi. 125. 126
 cümle anlam. 102
 cümle anlam. 102
 cümle kalıpları. 118. 119. 196
 cümle kurma. 125. 133. 137
 cümle tipleri. 115. 118. 138
 cümle türetimi. 118. 126
cümle yapısı. 28. 103. 104. 127. 137. 141
 çekirdek cümle. 119. 122. 123. 129. 130
 fiil cümle. 118. 119. 129. 130
 isim cümle. 118. 119. 129
 türetilmiş cümle. 119. 130
cümlecik. 138

dil
 dil ailesi. 19. 46. 51
 dil anlayışı. 19. 22. 58. 119. 120. 200
 dil bilimi. 75
 dil felsefesi. 147
 dil genelgeleri. 197
 dil görgüsü. 175
 dil görüşü. 40. 55
 dil modeli. 121. 139
 dil öğretimi. 147
 dil örgüsü. 90. 105. 120. 124
 dil sistemi. 79. 90. 122
 dil tarihlendirmesi. 19. 179
 dil ve söz. 82. 106
 dil-içi dünya-görüşü. 106. 109. 171
 ayrık dil. 150. 156
 hayvan dili. 150
 kök dil. 67. 69
 standart dil. 17
 şiir dili. 141

gramer
 gramer kuralları. 100. 121. 124
 dönüşümsel gramer. 132
 gelenecksel gramer. 100. 101. 119
 genel gramer. 18. 43. 65. 191
 karşılaştırmalı gramer. 50
 üretimsel gramer. 122-125. 132

haberleşme
 haberleşme kanalları. 150

haberleşme mekanizması. 19. 120. 133. 136. 137. 191. 197

kelime
kelime benzetmesi. 64
kelime bilgisi. 104
kelime kökleri. 24. 29. 54. 58
kelime sınıfları. 28
kelimelere tepki. 165
kelimelerin diktatoryası. 165

lengüistik. 1-64
lengüistik okulları. 88
dönüşümlü-üretimsel lengüistik. 19. 119
genel lengüistik. 64, 75. 76. 106
karşılaştırmalı lengüistik. 45. 48. 85, 107
modern lengüistik. 58
sistematik lengüistik. 75
tarihsel lengüistik. 45
tarihsel-karşılaştırmalı lengüistik. 48, 49. 64. 179
toplumsal lengüistik. 82
üretimsel lengüistik. 104. 118. 121. 122. 138
yapısal lengüistik. 75. 78. 91. 105. 107. 109. 125. 138. 200

ses. 7- 79
ses değişmesi. 179
ses duyumsu. 79
ses düzeltmeleri. 123. 132
ses örgüsü. 95. 105
ses özellikleri. 61. 64. 93. 108
ses paralellikleri. 71

tümden-gelimli metot. 139

yapısal
yapısal anlam. 102. 103
yapısal çok-anlamlılık. 126
yapısal lengüistik. 75. 78. 91. 105. 107. 109. 125. 138. 200

İNDEKS

aksiyom, 121, 122, 124, 140
aksiyom sistemi, 121, 122, 124
akustik, 162, 192, 193
alan, 43, 60, 61, 64, 79, 87, 93, 109, 124, 139, 147, 153, 157, 180, 188, 200
dil alanı, 29, 106, 176, 180
alofon, 93
alomorf, 98, 109
anlam dökümü, 133
anlatım, 88, 89, 94, 102, 109, 129, 147, 149
anlar, 154, 155, 156
artıklık, 137
art-zamanlılık, 84
aykırıcılar, 27, 36
aykırılıklar, 16, 27, 59
bağdaştırma, 134, 135, 136, 137
bağdaştırma kuralları, 135
bağlantı, 23, 50, 71, 76, 80, 116, 126, 140, 157, 176, 186
bağlayıcı kelimeler, 196
benzetme, 138, 175
birleşik kelime, 99
bütünleyici dağılım, 92, 97, 98
coğrafya keşifleri, 18, 23, 40, 200
cümle üretme, 141
çekimsel bağlantı, 83, 84
çekirdek, 26, 119, 122, 123, 129, 130, 140, 181, 182
çekirdek cümle, 119, 122, 123, 129, 130
çekirdek sözlük, 181, 182
çıkım, 185, 186, 187, 189
çok-anlamlılık, 126, 136, 142
dağılım, 97, 99
dalga teorisi, 70
davranışçılık, 97, 110
değişme, 16, 35, 45, 60, 86, 195
dil kuralları, 22, 23, 27, 28, 32
dil örgüsü, 90, 105, 120, 124
dilce analizi, 115, 116, 118
diyalektoloji, 28
dizgeler, 128, 131
dizimsel bağlantı, 83
dönüşümler, 119, 129-133, 138
dönüşümlü dizge, 130, 131, 132
dönüşümsel gramer, 132
düşünüm, 88
düzen, 24, 27, 37, 71, 75, 76, 90, 96, 105, 141, 142
düzenciler, 27, 36, 105
düzenlilik-aykırılık, 32, 35, 37
eğitim, 165, 166
elektronik beyin, 139, 147, 148, 176
eş-kelimeler, 51, 52, 55
eş-yapılılık, 141
eş-zamanlılık, 84
etimoloji, 24, 26, 30
fiil cümlesi, 118, 119, 129, 130
fonem, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 107, 109, 194, 195
fonem teorisi, 91, 94
fonemik, 109
fonetik, 30, 54, 59, 60, 67, 68, 91, 94, 95, 108, 179, 191
fonoloji, 68, 91, 94, 95, 108
gelenekse, 91, 100, 101, 119, 126
geleneksel gramer, 100, 101, 119
gelişim, 18
genel, 15-19, 25, 43, 44, 57, 59, 64, 65, 75, 76, 79, 82, 90, 96, 103, 106, 108, 125, 127, 133, 134-139, 140, 158, 164-166, 186, 191
genel gramer, 18, 43, 65, 191
genel lengüistik, 64, 75, 76, 106
genel semantik, 166

genelceler. 191. 197
geri-itilim. 185. 186. 187
girtlaksılar. 72
girtlaksılar teorisi. 72
girim, 185. 186, 187, 189
gloto-kronoloji. 179
görelik. 175
görevselcilik. 91
gösteren. 15. 16. 35, 68, 75. 81. 87. 98, 106. 116, 117. 127. 164. 169. 170. 196
göstergeler. 71
gösterilen. 35. 42. 65, 85, 86, 101. 106, 108, 166
gramer kuralları. 100. 121. 124
hayvan haberleşmesi. 149. 151
hece. 60, 61. 62. 78, 195
hitabet, 30. 35
ıslık dili. 160. 161
ikili, 35. 104. 108. 125
ikili karşıtlıklar. 108
ikili parçacıklar. 104
iktisat. 188
ilmekleme. 172
isim. 21. 28. 29. 100-102. 118. 119. 124. 127. 129. 137. 172. 194. 196
isim cümlesi. 118. 119. 129
isimler. 30. 34. 196
işaret. 27. 36. 37. 46. 50. 52, 54. 65. 70, 72. 79, 80, 99. 107. 108. 127. 138. 142. 149. 150. 153. 156. 164, 170, 174. 175. 197
işaret bilimi. 79
işaretlenen. 79. 80. 88
işaretleyen. 80, 81. 88
jeo-lengüistik. 147
kalıp. 20. 130. 171
karşılaştırmalı gramer. 50
karşılaştırmalı lengüistik. 45. 48. 49. 64. 85. 107. 179
karşılaştırmalı metot. 69
karşıtlıklar. 82. 91. 105
kavram. 79. 80. 94. 106. 107. 109. 132
kavşak. 93. 94. 195
kaynaşık diller. 71
kelime benzetme. 64. 72
kelime kökü. 26. 71. 196
kısıtlama. 142
kibernetik. 185-188. 189
kimya. 19. 140. 168. 180
kinestetik duyu. 187
konsonlar, 52. 87. 94
kök. 25. 45. 47-55. 59-63. 67. 68, 69. 70, 71. 179. 181. 196
kök-biçim, 69
kök-dil. 45, 47- 55. 59-63. 68. 69. 70. 71, 179. 181
kök-kelime. 51
kullanılış. 26, 193
kural. 27. 124. 127. 132
kurallar. 36. 49. 59. 63. 64. 83. 99. 120-124. 138. 193
kuralların özellikleri. 123
lehçe bilgisi. 28
leksiko-statistik. 179
makineli tercüme. 176
mantık. 18. 19. 43. 66. 67. 68. 72. 77. 90. 121. 122. 139. 140. 142. 147. 188
mantık düzeni. 18. 43. 122
mantık kuralları. 43. 77. 122. 139
mantık ve matematik. 19. 121. 142. 147
matematik. 15. 19. 59. 90. 119. 139. 188
misyonerler. 18. 40. 41

mitoslar. 21. 200
modern lengüistik. 58
modern mantık. 122. 140
modistae. 37
morfemler. 98. 99. 194
morfo-fonemik. 98. 99. 109
morfoloji. 32. 104. 109. 191
nominalistler. 37
otomasyon. 188
oyunlar teorisi. 188
öğrenme. 75. 138. 186. 193

öğrenme işlemi. 138. 186
öğretim. 106
örgü. 77. 78. 89. 105
öz. 65. 88. 90. 95
özel isimler. 196
parçacıklar kuralı. 127
parçacıklar yapısı. 126. 127. 133
parçalar-üstü fonemler. 93
parçalı fonemler. 93
psiko-lengüistik. 147
realistler. 37
retorik. 25. 30. 35
semantik. 95. 142. 164
sembol. 107. 127
semyoloji. 79
sentaks. 104
ses örgüsü. 95. 105
simetri. 194
sistematik lengüistik. 75
sosyo-lengüistik. 147
sosyoloji. 15. 16. 96
soy kütüğü. 55. 70
soy kütüğü teorisi. 70
soyut-somut. 107
sömürgecilik. 18. 200
söz. 17. 22. 37. 51. 66. 79. 82. 83. 87. 96-102. 106. 119. 120. 133. 142. 150. 161. 165. 174. 192. 193. 197
söz bölümleri. 100. 101. 102
söz dökümü. 120
sözlük. 29. 37. 102. 120. 127. 181
sözlük anlamı. 102
standart dil. 17
şiir dili. 141
tabiat-anlaşma. 24. 26. 27. 31. 37. 75. 81
tarihlendirme. 19. 179. 180. 183
tarihsel lengüistik. 45
tasavvuf. 107
tek-kaynak teorisi. 49
telaffuz. 35. 67. 68. 75. 77. 78. 79. 85. 86. 92. 93. 96-98. 107. 126. 160. 161. 162. 187. 196
teori. 147. 188
alan teorisi. 188
tercüme. 106. 139. 147. 172. 176
tercüme makinesi. 139
ton. 94
toplum ve dil. 147
toplumsal. 18. 40. 49. 58. 79. 82. 83. 106. 136. 147. 154. 162. 176. 189
toplumsal alan. 189
toplumsal lengüistik. 82
trafik kuralları. 139
tüm. 103. 125. 139. 140
tümden-gelim. 16. 25. 44. 63. 124. 139. 140. 191
tümce-varım. 16. 44. 124. 139. 140. 191. 197
uyarıcı-tepki. 138
üretimsel. 19. 104. 118. 119. 121-125. 132. 138
üretimsel lengüistik. 19. 104. 118. 119. 121. 122. 138
üretme. 138
vokaller. 62. 94
vurgu. 61. 62. 93. 94. 195
yabancı dil. 18. 22. 34. 37. 59. 99. 120. 147. 172. 193
yabancı dil öğrenimi. 147
yabancı dil öğrenme. 99. 172. 193
yabancı dil öğretimi. 18
yabancı dil problemi. 34. 37
yaşama alanı. 189
yazı. 21. 34. 79. 105. 166. 192
yeniden-kurma. 55. 68. 69
zaman derinliği. 182
zıtlaşma. 60. 61

İnsan dili çoğunlukla, bir toplum içersinde bulunan kişilerin karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan araç olarak tanımlanmaktadır. Eldeki belgeler insanların en eski çağlardan beri kendi dillerine ilgi duyduklarını göstermektedir.

İnsan ve toplum bilimlerinin, özellikle XIX. yüzyılda gelişmesi ile dil çalışmaları da ilerleyerek dar çerçeveli bir "dil bilgisi" dalından geniş bir dil bilimi veya özel terimi ile lengüistik alanına yayılmıştır. Böylece, genel lengüistik denilen bilim dalı XX. yüzyılın başlarında, insan dilinin her yönünü inceleyen bağımsız bir çalışma alanı olarak insan ve toplum bilimlerinin arasında yerini almıştır. Lengüistik alanındaki farklı akım ve görüşlerin bir araya getirildiği bu kitap, insan dili denilen haberleşme aracının daha iyi tanınması ve tanıtılması için, ilk başlardan bugüne kadar yapılan dil çalışmalarında tutulan yolların amaç birliği ve bütünlüğü olarak lengüistik metodu deyimi ile çerçevelenerek yayımlanmıştır.

internetten sipariş için
www.kitapyurdu.com

9 789756 542163

MULTILINGUAL
Klodfarer Cad. 40/6 Çemberlitaş - İstanbul Tel/Fax: (0 2 5

60.000.00T